

УЏБЕНИК ЗА ДРУГИ РАЗРЕД
ГИМНАЗИЈСКОГ ОБРАЗОВАЊА

СОЦИОЛОГИЈА

др Ило Трајковски, Надица Таневска Јанева

A large orange graphic element consisting of two overlapping triangles, one pointing up and one pointing down, creating a large triangular shape in the top left corner of the page.

УЏБЕНИК ЗА ДРУГИ РАЗРЕД
ГИМНАЗИЈСКОГ ОБРАЗОВАЊА

СОЦИОЛОГИЈА

др Ило Трајковски, Надица Таневска Јанева

Издавач:

ЕДУКА МАК ДОО Скопје 2026

www.edukamak.mk, e-mail: info@edukamak.mk

www.knizarnica.mk

О издавачу: Светлана Маказлиева

СОЦИОЛОГИЈА - уџбеник за други разред гимназијског образовања

Ауторска права © 2026, ЕДУКА МАК

Автори: проф. др Ило Трајковски и Надица Таневска Јанева

Уредник: Михајло Маказлиев

Стручни сарадник: Гордана Трајкова Костовска

Рецензенти:

проф. др Константин Миновски - Филозофски факултет – Институт за социологија - Скопје, УКИМ

проф. др Гордана Стојаноска - Педагошки факултет - Битољ

Драган Поповски - СУГС „Кочо Рацин“ - Скопје

Превод са македонског језика: Славица Тодорова

Назив оригинала:

Социологија - учебник за втора година гимназиско образование

Лектура: Јелена Ђорђевић Крстић

Дизајн и компјутерска обрада: ЕДУКА МАК ДОО Скопје

Штампа:

Друштво за производњу, промет и услуге ГРАФОТРЕЈД ДОО увоз-извоз Скопје

Тираж: 25

Овај уџбеник је одобрен за употребу у гимназијском образовању Одлуком Министарства просвете и науке Републике Северне Македоније о одобравању и употреби уџбеника за наставни предмет Социологија за II (други) разред гимназијског образовања број 26-749/1 од 19.6.2026. године.

ПРЕДГОВОР

Драги ученици,

Пред вама је уџбеник из **Социологије** за други разред гимназијског образовања. Уз његову помоћ почећете да се упознајете са једном занимљивом и значајном научном дисциплином која проучава друштво и живот људи у њему. Свакодневно сте део различитих друштвених група – породице, школе, пријатеља, локалне заједнице – и стално учествујете у различитим друштвеним односима. Социологија ће вам помоћи да боље разумете управо те односе, правила по којима друштво функционише и промене које се у њему дешавају.

Током изучавања овог предмета упознаћете се са основним социолошким појмовима, идејама и теоријама. Учићете шта представља друштво, како се организује и како се развија. Откриваћете како настају и функционишу друштвене групе и институције, шта значи култура за један народ, како се људи социјализују и како настају друштвене неједнакости. Такође ћемо разговарати о савременим друштвеним процесима и изазовима са којима се суочавају модерна друштва.

Циљ овог уџбеника није само да вам понуди нова знања, већ и да вас подстакне да критички размишљате о друштвеним појавама које вас окружују и обликују, а које и ви обликујете. Имаћете прилику да анализирате примере из свакодневног живота, да постављате питања, да изнесите сопствена мишљења и да дискутујете о различитим друштвеним темама. На тај начин развијаћете способност да боље разумете људе, односе међу њима и процесе који обликују савремено друштво.

Лекције у уџбенику организоване су тако да вас постепено уводе у социолошко размишљање. У њима ћете наћи објашњења кључних појмова, примере из стварног живота, питања за размишљање и задатке који ће вам помоћи да лакше савладате наставни садржај. Ове активности подстаћи ће вас да активно учествујете у настави и самостално истражујете друштвене појаве.

Надамо се да ће вам изучавање социологије помоћи да развијете шири поглед на друштво и свет око вас. Разумевање друштвених процеса омогућиће вам да постанете информисанији, одговорнији и активнији грађани који поштују различитости и доприносе развоју демократског и хуманог друштва.

Желимо вам успешно и занимљиво путовање кроз странице овог уџбеника.

Аутори

САДРЖАЈ

ТЕМА 1. СОЦИОЛОГИЈА: КАДА, КАКО, ЗАШТО?	8
1. Како и зашто је настала социологија?	9
Социологија као наука о модерном друштву	9
Од друштвених преврата до нове науке: „рађање социологије“	9
2. Оснивачи социологије	13
Херберт Спенсер: друштво као организам	15
Емил Диркем: друштвене чињенице	15
3. Макс Вебер – творац интерпретативне (разумевајуће) социологије	18
Карл Маркс – теоретичар конфликта	19
Сличности и разлике у учењима оснивача социологије	20
4. Теоријске оријентације у социологији	22
Шта су теоријске оријентације у социологији?	22
Зашто је важно познавати теоријске оријентације у социологији?	23
5. Фазе, методе и технике у социолошким истраживањима	26
Методе и технике које се најчешће користе у социолошким истраживањима	27
Кораци (фазе) социолошког истраживања	30
ТЕМА 2. ПУТОВАЊЕ КРОЗ ДРУШТВА И КУЛТУРЕ	32
1. Друштво, друштвена појава, друштвени процес	34
Шта је друштво?	34
Зашто је друштво организована и самодовољна заједница?	34
Друштво у покрету – шта се дешава и зашто?	35
Шта је друштвена појава, а шта друштвени процес?	35
2. Друштва кроз време	38
Зашто је потребно знати како се друштва мењају и развијају током времена?	38
Класификација друштава према техничко-технолошкој развијености	38
Класификација друштава према њиховој друштвено-економској формацији	40
Како се, према Марксу, једна формација замењује другом?	41
Класификација друштава према културним обележјима (традиционална, модерна и постмодерна друштва)	42
3. Како до друштвених промена?	44
Да ли су промене увек позитивне?	44
Промене кроз револуцију и еволуцију	45
4. Култура као начин живота	47
Шта је друштво, а шта култура?	47
Култура – појам и значење	47
Елементи културе	48
5. Подела културе	52
Култура и цивилизација – две стране истог друштва	52
Како се деле културе?	52
6. Културни идентитет	56
Шта је културни идентитет и како настаје?	56
Како настаје лични идентитет?	56
Културне сличности, културне разлике и културне универзалије	58
Шта се дешава када се сретну више култура? (енкултурација, адаптација, акултурација, асимилација)	59

7. Врсте односа и приступа култури	63
Живот између култура – како се понашамо и како се прилагођавамо?	63
Етноцентризам.....	64
Културни релативизам.....	64
Шовинизам	65
Сексизам	66
Хомофобија.....	66
Расизам	67
Космополитизам.....	67
Интеркултурализам.....	68
8. Савремена култура кроз призму омладинске културе.....	70
Савремена – медијска култура	70
9. Пут човека кроз социјализацију.....	74
10. Социологија генерација и животни циклуси	78
Наш живот кроз периоде	78
Живот некад и сад: разумевање генерацијских разлика.....	79
11. Индивидуализам и колективизам.....	82
Конформизам и неконформизам	84
12. Социјална интеракција	86
Форме социјалне интеракције.....	86
13. Комуникација	90
Шта је комуникација – појам и значење	90
Типови комуникације.....	90
Врсте комуникације према нивоу комуникације (броју лица)	91
Врсте комуникације према средствима која користимо.....	91
14. Друштвене улоге	94
Шта је друштвена улога?	94
Врсте друштвених улога.....	95
Сукоб улога	95
15. Друштвена девијација – када, зашто и како?	98
Шта је друштвена девијација?	98
Крадљивац.....	98
Зашто неки људи постају девијантни?	99
Конформизам и неконформизам као узроци девијантног понашања	99
Санкције.....	100
16. Врсте девијантног понашања	102
Криминал и врсте криминала	103
Државни и организовани криминал	103
Корупција	104
Малолетничка делинквенција	104
Мобинг	105
Непотизам и кронизам	105
17. Зависности	108
Шта значи зависност/и?	108
Какве зависности настају у данашњим друштвима?	108

САДРЖАЈ

Шта је токсикоманија и које су њене последице?	108
Алкохолизам	109
Никотинизам.....	109
Зависност од технологије	110
ТЕМА 3. ДРУШТВЕНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ КАО ТЕМЕЉ ЗА ФУНКЦИОНИСАЊЕ ДРУШТВА	111
1. Друштвене групе	113
Важност и одређење група.....	113
Врсте група.....	113
2. Организације.....	116
Појам организације.....	116
Типови организација.....	117
Врсте друштвених организација	118
Моћ кроз организације	119
3. Институције	121
Појам институција.....	121
Породица	121
Појам и функције породице.....	121
Традиционална и савремена породица	123
4. Брак и врсте бракова	126
Породично насиље.....	127
5. Економија	130
Сектори у економији	130
Тржиште.....	131
Рад и тржиште рада	132
6. Савремени начини производње	134
Место човека у производњи у дигиталном добу.....	135
7. Изазови савремене економије	137
Техничко-технолошки и друштвени изазови савремене економије	137
Притисци на раднике: незапосленост, преквалификација, прекаријат и други облици неправедног третирања рада	138
Економски сукоби	139
8. Политика	142
Политика: појам	142
Моћ и власт као средства политике	142
9. Држава	146
Развој државе	146
Држава у улози заштитника права и потреба грађана	146
Како држава регулише односе међу својим грађанима.....	147
Како држава спроводи своје политике.....	148
10. Демократија	151
Демократија и људска права	151
Права, али и обавезе!.....	152
Грађански активизам, активни грађани.....	153
Како политика утиче на грађане?	155

11. Образовање и наука	158
Каква је повезаност између образовања и науке?	159
Како науке кроз образовање олакшавају живот људима	160
12. Наука и друштвени развој	162
Добити од науке и образовања за појединца и друштво	164
13. Етика и технологија у образовању и науци	167
14. Религија	170
Појам религије	170
Функције религије	171
Врсте религија	172
15. Карактеристике светских религија	174
16. Религијске организације	178
Табеларни приказ карактеристика религијских организација	179
17. Секуларизација	182
Религиски конфликти	183
18. Уметност и друштво	186
Друштвено ангажована уметност	187
Технологија и уметност (виртуелна уметност)	188
Уметност као културно наслеђе	189
17. Секуларизација	182
Религиски конфликти	183
18. Уметност и друштво	186
Друштвено ангажована уметност	187
Технологија и уметност (виртуелна уметност)	188
Уметност као културно наслеђе	189
ТЕМА 4. СВЕТ КОЈИ СЕ МЕЊА: КАКО И ЗАШТО?	192
1. Друштвена диференцијација и стратификација	192
Најпознатији стратификациони системи	193
Диференцијација према различитим основама	195
2. Друштвени положај	199
Друштвена покретљивост	200
3. Колективно понашање	203
Друштвени покрети	205
Најпознатији друштвени покрети	206
4. Глобализација	209
Врсте глобализације	210
Медији и глобализација	211
Последице глобализације – аргументи за или против глобализације	212
5. Глобалне миграције	215
Неоколонијализам и неолиберализам	216
6. ИНТЕРНАЦИОНАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	219
7. КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА	222

1. КАКО И ЗАШТО ЈЕ НАСТАЛА СОЦИОЛОГИЈА?

„Савремена друштва су подложна социјалним променама, а социологија треба да их трансформације открива.“
– Енџони Гигенс

Социологија је друштвена наука. Име је добила спајањем латинске речи *societas*, што значи удружење, заједница или друштво, и грчке речи *logos*, што значи наука или учење. Отуда је социологија наука о друштву у целини. Она проучава појаве и процесе у друштву, открива зашто се друштва мењају, зашто људи живе заједно и како се опходе једни према другима.

Социологија је и практична наука. Помаже нам да разумемо какву улогу имају породица, пријатељи,

школа и медији у нашем животу. Објашњава зашто учимо, стварамо културу, уметност, религију, моду; зашто нас занимају наука и политика; зашто је важно да поштујемо правила, законе и институције у држави. Социологија открива како друштвене промене обликују наше животе, зашто се групишемо и делујемо заједнички.

Такође, помаже нам да разумемо како свако од нас гради сопствени идентитет и зашто људи нису увек једнаки по богатству, моћи или угледу. Својим компаративним приступом подстиче

младе људе да критички размишљају и да разумеју друштво у коме живе онакво какво јесте. Охрабрује их да поштују различитости, да буду праведни и одговорни, да избегавају предрасуде, насиље, сукобе и да активно учествују у стварању бољег и праведнијег друштва. На тај начин, она нуди смернице за бољи живот и заједнички суживот.

Све ово упућује на закључак да је **предмет проучавања социологије друштво у целини: његова структура, друштвене појаве и процеси, институције, законитости по којима се одвијају друштвене промене, али и начини удруживања људи и њихови међусобни односи.**

СОЦИОЛОГИЈА КАО НАУКА О МОДЕРНОМ ДРУШТВУ

Пре појаве социологије, људи су живели у традиционалним и стабилним друштвима, али пуним неједнакости. Људи су били подељени у затворене касте и сталеже (племиће, свештенике и сељаке), а друштвене улоге биле су јасно одређене и готово непроменљиве. Док су се жене бринуле о дому и породици, мушкарци су радили као земљорадници или занатлије. Стари људи су имали већи углед и утицај, а млади су слушали њихове савете. Живот у овим друштвима био је уређен према обичајима и религији. Црква је одређивала како треба да се понашају људи. Веровало се да је феудални поредак одређен од Бога. Зато га је већина прихватала као природан и праведан. У таквим условима, друштвени проблеми нису били предмет научне анализе. Објашњења су била религиозна или филозофска. Тек са великим друштвеним променама у XIX веку јавила се потреба за новом науком која ће научно проучавати друштво и начин на који се организује живот.

Као наука, социологија има кратку историју, али дугу предисторију. Као посебна наука појавила се у првој половини XIX века, али идеја да друштво треба научно проучавати постојала је много раније. Још у старим цивилизацијама, мислиоци из Грчке, Индије, Кине и Рима размишљали су о томе како друштво функционише и како може да се побољша.

ОД ДРУШТВЕНИХ ПРЕВРАТА ДО НОВЕ НАУКЕ: „РАЂАЊЕ СОЦИОЛОГИЈЕ“

Рађање социологије као посебне науке дуготрајан је процес, али сматра се да су три револуције значајно убрзале тај процес:

- научна револуција, којом се смањио утицај цркве и религије;
- политичка револуција, којом је потврђено да је човек способан да сам одлучује о својој судбини;
- индустријска револуција, након које је настало ново капиталистичко друштво за чије проучавање је била потребна посебна наука.

Научна револуција, која се одиграла између XVI и XVII века, допринела је да људи на другачији начин разумеју свет. Уместо да верују у традиције, митове и црквена учења, научници су почели да размишљају и истражују. Питали су се да ли и друштво има своја правила и законе, сличне природним, и да ли се оно може проучавати научним методама које користе природне науке (биологија, физика, хемија). Све чешћим коришћењем посматрања, експеримента и логичког размишљања приликом проучавању друштвених појава, створена је основа за појаву социологије. Велику улогу у настанку социологије имало је просветитељство, које се сматра интелектуалном револуцијом. У овом периоду људи су почели да цене разум и науку. Сматрало се да човек, уз помоћ разума, може боље да разуме свет око себе, па се јавила и идеја да и друштво има своје законе који могу да се проучавају.

Политичке и националне револуције које су се догодиле у Европи крајем XVIII и почетком XIX века, значајно су допринеле појави и развоју социологије. Демократске револуције довеле су до распада старих феудалних империја и стварања националних држава које су желеле да изграде свој национални идентитет, националну свест, суверенитет, да сазнају више о масовним покретима, класној борби, а нису знале како да то ураде. Имале су потребу за науком која ће проучавати сва ова питања. Касније су та питања постала централне теме у социологији.

Француска револуција је од великог значаја зато што није само срушила стари феудални поредак, већ је донела и нове идеје о слободи, једнакости и грађанским правима. Показала је да друштво није нешто што остаје исто заувек, већ да може да се мења деловањем човека. Револуција је подстакла људе да постављају важна питања: како функционише друштво, зашто долази до револуција

и како може да се створи стабилно и уређено друштво. Због тога су мислиоци почели систематски да проучавају друштвене промене, односе међу различитим друштвеним групама и класама, улогу државе и закона, као и понашање људи у време криза. Све ово допринело је развоју социологије као науке чији је циљ да научно разуме и објасни функционисање друштва.

Америчка револуција довела је до стварања прве модерне демократске државе засноване на уставу, подели власти и грађанским правима. Тиме је показала да друштво може свесно и разумно да се организује на основу закона и правила. Ово је у великој мери подстакло социолошко размишљање о држави, друштву и свакодневном животу људи у њему. У истом периоду догодила се и индустријска револуција, која је имала огроман утицај на друштва. Она је довела до развоја индустрије, масовног пресељавања људи у градове и појаве нових друштвених група – буржоазије и радничке класе. У исто време појавили су се озбиљни друштвени проблеми: експлоатација радника, сиромаштво, велике неједнакости и лоши услови за живот и рад. Ове промене подстакле су научнике да почну систематски да проучавају друштвене проблеме и односе међу људима, чиме се убрзало „рађање социологије“. Њен циљ биће научно проучавање друштва и помоћ у стварању праведнијег и стабилнијег друштвеног живота.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Направи поделу наука на природне и друштвене и наведи по неколико примера. Затим прати кораке за реализацију активности:

Размисли и објасни по чему се разликују природне и друштвене науке према предмету проучавања и методама које користе. Какве појаве проучавају природне, а какве друштвене науке? Наведи неколико примера!

АКТИВНОСТ 2. Упореди друштвене науке и објасни по чему се социологија разликује од њих!

АКТИВНОСТ 3. Пажљиво прочитај питања и одреди које би од понуђених питања поставио економиста, историчар, психолог, социолог!

Питања:

1. Да ли планирање слободног времена зависи од пола, узраста и материјалног стања појединца?
2. Како вршњачке групе утичу на планирање слободног времена?
3. Како је технолошки развој променио начин на који проводимо слободно време?
4. Како слободно време утиче на ментално здравље?
5. Колико новца млади троше на забаву?
6. Колики проценат породичног буџета млади троше на слободно време?
7. На које начине забавна индустрија извлачи корист од младих?
8. Како су млади проводили слободно време у прошлости?
9. Да ли породица утиче на избор активности везаних за слободно време?
10. Какав је утицај друштвених мрежа?
11. Које врсте забаве су биле популарне деведесетих година прошлог века?

ЗАПАМТИ

Комбинација политичких, економских и интелектуалних револуција створила је дубоке друштвене промене и потребу за научним проучавањем друштва, што је довело до појаве социологије. Социологија је била потребна у XIX веку зато што се друштво мењало пребрзо, појављивали су се нови социјални проблеми, а стара објашњења нису била довољна. Њени задаци били су: да научно проучава друштво, да објасни узроке неједнакости и сукоба и да допринесе успостављању реда, стабилности и напретка. Требало је да пружи одговоре на питања како друштво функционише и на које начине може да се побољша живот људи.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је социологија и шта проучава?
2. Када су се појавиле прве идеје о стварању социологије као науке?
3. Зашто се социологија појавила у XIX веку, а не раније?
4. Које су друштвене промене у Европи допринеле појави социологије?
5. Зашто се јавила потреба да се друштво научно проучава?
6. Како је социологија требало да помогне у разумевању и решавању друштвених проблема?
7. Да ли је социологија значајна и потребна наука за данашња друштва? Наведи примере.

2. ОСНИВАЧИ СОЦИОЛОГИЈЕ

*„Социолоџија мора да сѝава човека у центар научноѝ проучавања друшѝва.“
– Оѝисѝ Конѝ*

Огист Конт родио се, школовао и стварао у Француској. Зато је француско друштво, посебно после Француске револуције, снажно утицало на његове идеје и учења. Сматра се „оснивачем социологије“ из неколико разлога:

- **дао јој је име:** Први је увео социологију као посебну науку и дефинисао ју је као науку која систематски проучава друштво;
- **јасно је одредио предмет и методе проучавања социологије:** Конт је сматрао да друштво треба да се проучава научно, методама природних наука (посматрање, поређење, анализа);
- **развио је учење названо позитивизам, које се сматра основом социолошких истраживања:** Према овом учењу, право знање/сазнање о друштвеним појавама треба да се темељи на чињеницама и искуствима, а не на претпоставкама, Огист Конт – оснивач социологије веровањима или филозофским разматрањима без доказа;
- **развио је идеју о друштвеном реду и напретку:** Веровао је да друштво, баш као и природа, функционише по одређеним законима и да треба да се проучава на научан и објективан начин. Ако наука открије те законе, тада ће људи моћи боље да организују друштво;
- **конструисао је лествицу на којој је класификовао (поређао) науке по сложености:** Социологију је поставио на највише место лествице, као најсложенију науку, јер проучава најсложеније појаве: друштво и људско социјално деловање. Назвао ју је „краљицом наука“ јер користи сазнања свих претходних наука.

Огист Конт – оснивач социологије

Огист Конт живео је у време када је велики део европских друштава био потресан револуцијама, класним борбама, насиљем, сиромаштвом и сличним појавама. Научници тог доба износили су своја мишљења о тим приликама, али Конт је сматрао да она не нуде права решења за њихово побољшање. Из тих разлога, супротставио се религиозним објашњењима према којима се ствари дешавају зато што Бог тако жели. Опште филозофске тврдње, пак, сматрао је непрактичним решењима, јер се нису заснивале на чињеницама и доказима. Због оваквих ставова сматра се позитивистом. Знао је често да каже: „Није довољно да нешто звучи мудро ако се не може

доказати.“ Научом је Конт сматрао само ону која објашњава, помаже и успоставља ред и напредак у друштву. Ево једног примера кроз који ћете лакше разумети Кентов позитивизам:

Конт се супротстављао тврдњи да су људи по природи насилни. Сматрао ју је неприхватљивом и ненаучном из више разлога: 1. не може да се провери; 2. не зна се за које људе важи (за све или за одређене групе) и 3. не зна се када и зашто људи постају насилни. Без одговора на ова питања, због недостатка доказа, Конт би рекао да је ово само мишљење, а не научна истина. Кентов позитивизам би насилничко понашање код људи објаснио на другачији начин. Он би желео да путем посматрања открије друштвене услове у којима људи постају насилни, да утврди да ли их сиромаштво чини насилним, какву улогу у томе има образовање и како институције и закони функционишу у друштву. Сматрао је да се мере за побољшање друштвених услова могу предузети само ако се докаже да оне изазивају насилно понашање код људи.

У учењу Огиста Конта значајно место заузима идеја о постојању три фазе у развоју друштва: **теолошка, метафизичка и позитивна**. Он сматра да развој људског ума, а самим тим и друштва, у великој мери зависи од развоја људског знања и мисли. У теолошкој фази људи објашњавају друштвене појаве посредством Бога или натприродних сила. Према томе, земљотреси настају зато што су се богови наљутили, поплаве зато што Бог кажњава људе за учињене грехе, болести се јављају зато што су у људе ушли зли духови и слично.

У **метафизичкој фази**, према Конту друштва су нестабилна. Религија/црква губи своју доминантну улогу. Људи почињу другачије да размишљају и да друштвене појаве објашњавају на апстрактан начин. Земљотресе сматрају последицом деловања природне силе, глад – нарушене равнотеже у природи, ратове објашњавају као урођену жељу/нагон људи за моћи или доминацијом и слично. У овој фази друштвене појаве још увек се не доказују и не проверавају чињеницама. Друштва су нестабилна зато што се стара уверења на којима почивају традиционална друштва руше, а нова, на којима треба да почива нови (научни) поредак, још увек нису потпуно изграђена.

Оснивачи социологије:
Огист Конт, Херберт Спенсер, Емил Диркем, Макс Вебер, Карл Маркс, Георг Зимел, Вилфредо Парето, Фердинанд Тенис, Харијет Мартино

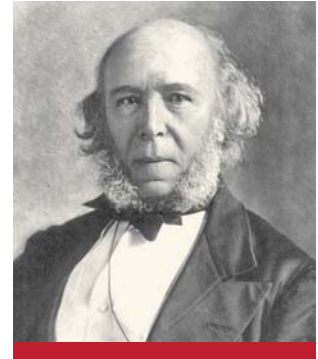
У **трећој (позитивној) фази**, друштвене појаве се објашњавају научним чињеницама и законитостима: посматрањем, анализом стварних услова, доказама. Људи сазнају да су земљотреси резултат кретања тектонских плоча, да глад настаје услед лоше жетве, суша, сиромаштва. Али, покушавају да пронађу и решења за побољшање стања (граде чвршћа станишта која ће издржати земљотресе, осавремењују пољопривреду и слично. Према **Конту**, друштва у **позитивној фази** достижу највиши степен друштвеног развоја зато што се појаве објашњавају научно, развијају се индустрија и производња, људи се специјализују за обављање одређених занимања, успоставља се ред и напредак у друштву. У овој фази социологија се јавља као наука која има мисионарску улогу да побољша друштва.

ХЕРБЕРТ СПЕНСЕР: ДРУШТВО КАО ОРГАНИЗАМ

Спенсер, као и Конт, сматра се оснивачем социологије као науке. Иако се није у потпуности слагао с Контом, у великој мери је надоградио и проширио његове идеје, посебно идеју о научном проучавању друштва.

Спенсер је био под снажним утицајем учења о еволуцији. Друштво је поредио са живим организмом који се развија еволутивно: од простог ка сложеном, по законима еволуције. Сматрао је да друштво, као и сваки жив организам, има своју структуру, функције, да се развија, еволуира и опстаје кроз међузависност делова. Као што срце, плућа и мозак имају различите функције, тако и друштвене институције имају различите задатке.

Као што организам има способност да се одржава и прилагођава условима, тако и друштво може самостално да се уређује и развија. Нема потребе да се држава превише меша, јер тиме нарушава природни развој друштва. Овим ставом, Спенсер се директно супротставља Конту, који сматра да држава треба да буде снажна и јака како би обезбедила ред и водила друштво ка напретку.

Херберт Спенсер

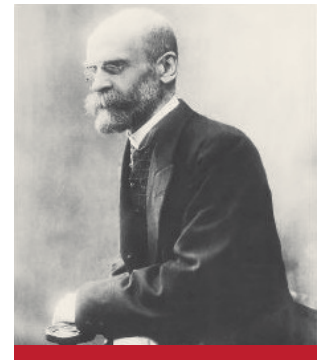
ЕМИЛ ДИРКЕМ: ДРУШТВЕНЕ ЧИЊЕНИЦЕ

За **Диркема** социологија је наука о **друштвеним чињеницама**. Иако су невидљиве, оне приморавају појединце да се понашају на одређен начин и треба да се проучавају

објективно и научно. Друштвеним чињеницама сматра: језик, законе, обичаје, традицију, породицу, религију, моду, образовање, технологију, науку и слично.

Диркем објашњава образовање као друштвену чињеницу. Према њему, образовање се стиче у школама, а у њима постоје правила која ученици морају да поштују: да редовно похађају наставу, да слушају наставника, да уче према наставном програму, да решавају тестове и полажу испите. Ова правила не стварају ученици, она већ постоје.

На који начин друштвене чињенице (образовање) приморавају? Ако ученици не долазе на часове, не уче или не поштују правила, наступају последице као што су: опомене или казне, слабе оцене, понављање разреда и слично. Ово показује да образовање поставља правила којима ученици морају да се прилагоде. Иако на први поглед изгледа да ученици слободно бирају где и шта ће учити, у стварности они морају да следе правила, усвајају одређена знања и понашају се на прихватљив начин. За Диркема, друштво кроз образовање учи младе шта је исправно, дисциплиновано и прихватљиво понашање.

Емил Диркем

И религија је такође друштвена чињеница која приморава. Она није само лично уверење појединца, већ заједнички систем веровања, верских обреда и ритуала који важе за целу заједницу. Религија поставља јасна правила и одређује шта је дозвољено, а шта забрањено; шта се сматра светим, а шта обичним (световним). Због ових правила, верници осећају морални притисак да мисле и да се понашају према правилима религије, зато што само тако неће бити проглашени неморалним или искључени из верске заједнице.

Дакле, важна особина свих друштвених чињеница јесте да приморавају. Оне садрже правила која усмеравају понашање појединаца. Њихова главна улога јесте да стварају ред и стабилност у друштву. Али, када ова правила ослабе или људи престану да их поштују, ред и стабилност могу бити нарушени. Такво стање у друштву Диркем назива аномија, а друштво аномичним. Сматра да је аномија опасна и да је доказ да друштво не функционише добро. Диркем се интересовао и за разлог због којег људи живе заједно, уједињени у друштво. Тврдио је да је разлог за то солидарност (подршка коју људи пружају једни другима када живе у заједници). Она повезује људе из различитих разлога, а каква ће та подршка бити зависи од тога колико је друштво развијено. У старим (традиционалним) друштвима постоји механичка солидарност. Људи су међусобно слични, лако се разумеју и осећају се као део заједнице.

У савременим (модерним) друштвима, људе, пак, уједињује органска солидарност. Људи су различити и имају различите интересе, али управо због тога зависе једни од других. Свако доприноси својим радом, а друштво функционише као један организам. Овим учењем, Диркем је доказао да се развојем друштва мења и начин повезивања међу људима. Иако су људи различити, они се не удаљавају, већ напротив, стварају јаче облике повезивања јер су потребни једни другима.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Анализирај пример описан испод, а затим одговори на питања. Кроз њега ћеш проверити да ли си разумео/разумела Контов позитивизам.

У средњој школи „Надеж“, у последње време има све више проблема: чести изостанци са наставе, недисциплина на часовима, слаби резултати и сукоби међу ученицима. Руководство школе добија три различита предлога за решавање проблема:

Предлог А. Група наставника сматра да су ученици „лоша генерација“, без породичног васпитања и поштовања традиције и обичаја. Предлаже више казни и строже опомене за ученике.

Предлог Б. Друга група наставника каже да су проблеми последица „духовне кризе младих“. Нису сигурни у шта да верују јер су изгубили смисао, вредности и правце у животу. Као решење предлаже више часова за разговор с младима о духовним и моралним вредностима.

Предлог В: Трећа група наставника даје предлог да се спроведе анкета међу ученицима, да се анализирају узроци изостанака и слабог успеха, да се истражи однос између наставника и ученика и услови за учење, а затим да се на основу резултата предузму конкретне мере.

1. Који предлог највише одговара позитивизму Огиста Конта?
2. Објасни зашто је тај предлог позитивистички!
3. Које се методе користе у том предлогу?
4. Како овај приступ може да допринесе реду и напретку у школи?

ЗАПАМТИ

Огист Конт, оснивач социологије, створио је социологију као посебну науку која систематски проучава друштвене појаве. Његов приступ у проучавању друштвених појава назива се позитивизам. Према њему, друштво се истражује научно, на основу чињеница, с циљем да се објасне закони који га регулишу и да се на тај начин обезбеде ред и напредак. Херберт Спенсер је друштво посматрао као организам са међузависним деловима, док је Емил Диркем истицао да друштвене чињенице и солидарност обезбеђују стабилност друштва. Социологија, према овим мислиоцима, има задатак да објасни друштвени живот и унапреди функционисање заједнице.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Који социолог је дао име социологији и сматрао је „краљицом наука“?
2. Објасни позитивизам Огиста Конта!
3. Који социолог је био под утицајем еволуционизма и на који начин је дефинисао предмет проучавања социологије?
4. Шта, према Емилу Диркему, треба да проучава социологија?

3. МАКС ВЕБЕР – ТВОРАЦ ИНТЕРПРЕТАТИВНЕ (РАЗУМЕВАЈУЋЕ) СОЦИОЛОГИЈЕ

„Социологија не објашњава само шта људи раде, већ и зашто постоје на одређен начин.“ – Макс Вебер

Макс Вебер

Макс Вебер је немачки социолог. Његово учење разликује се од позитивистичког учења Конта. Он се не слаже да друштвене појаве треба проучавати на исти начин као природне појаве. За њега није довољно објаснити **шта се дешава** у друштву само кроз доказе, већ је важније разумети **зашто** људи поступају на одређен начин, како размишљају и које вредности поштују. Тако, на пример, ако неко трчи, за Вебера је важније сазнати који је смисао тог трчања: да ли је то бављење спортом, бежање од опасности или трчање да се стигне аутобус. Из тих разлога, сматра се оснивачем **разумевајуће социологије**.

Вебер је био уверен да друштвено деловање људи и друштвене појаве и процеси не настају сами од себе, већ су резултат смислених људских поступака. Социологија је та која треба да разуме и протумачи зашто људи поступају (делују) на одређен начин. Вебер је овим желео да покаже да друштвене појаве нису само системи правила (као код позитивизма), већ су резултат и смислених људских деловања. Смисао зависи од тога шта други мисле и како процењују та деловања.

За Вебера, људи делују из различитих разлога: једни да би постигли неки циљ, други зато што верују у одређене вредности, а трећи из навике или емоција. Тако, на пример, ученик учи за тест (делује) не само због себе, већ због наставника, који треба да га оцени, али и због родитеља, који се радују успеху.

Према Веберу, постоје четири типа друштвеног деловања: **циљно-рационално, вредносно-рационално, традиционално и афективно**.

Људи делују **циљно-рационално** када желе да постигну неки циљ. Бирају најефикасније методе, чак и ако треба да прекрше неку моралну норму. Зато ученик који има циљ да добије високу оцену на тесту учи селективно (фокусира се на питања која се најчешће појављују на тесту); прави план/стратегију учења (прорачунава колико времена и труда да уложи за тај циљ); распоређује време, одриче се забаве и дружења с пријатељима и слично.

Вредносно-рационално делују људи када их води оно што је вредно, добро, а не интерес или корист. Поступају у складу с моралним вредностима и нормама, зато што је за њих циљ сам по себи вредност. Зато ученик који зна моћ знања учи темељно и редовно, а не селективно. Он распоређује време према сопственом осећају одговорности и дисциплине и одриче се забаве и дружења; верује да су посвећеност и труд праве вредности, упркос томе што не гарантују највишу оцену. Према њему, боље је бити поштен него добити високу оцену.

Четири типа друштвеног деловања према Максу Веберу

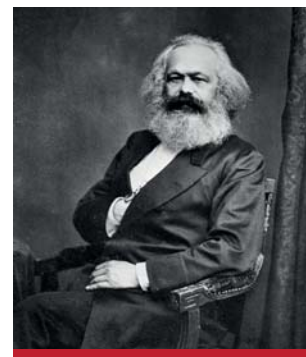

Традиционално деловање, Вебер сматра да проистиче из навике, јер се тако одувек радило. Појединци не размишљају о циљу или последицама, већ једноставно понављају понашање. Ученик ће деловати традиционално ако учи за тест и понаша се на начин на који је навикнут, а не зато што има јасан циљ или морални разлог. Он иде на тест и одговара на питања рутински. Дакле, ученик делује по навици и традицији.

Афективно деловање је најчешће изазвано емоцијама и осећањима. Људи реагују спонтано из страха, радости, љутње и слично. Ученик који учи за тест у последњем тренутку и без плана делује афективно зато што осећа страх од лоше оцене или казне. Паничи, нервозан је и под притиском, реагује емотивно, према тренутном осећању. Његово деловање вођено је емоцијама, а не разумом.

КАРЛ МАРКС – ТЕОРЕТИЧАР КОНФЛИКАТА

Карл Маркс својим учењем о класама и анализом капиталистичког друштва значајно је допринео развоју социологије као науке. Због својих политичких идеја, често је био прогоњен, па је највећи део живота провео у Лондону. Тамо је радио као новинар/истраживач и проучавао је економске и социјалне услове тог времена. Према његовом мишљењу, највеће промене у друштву настају услед сукоба између друштвених класа. Једна класа поседује средства за производњу, као што су земља и фабрике (капитал), а друга нема својину и мора да ради за плату како би преживела. Он је тврдио да ови сукоби нису увек насилни, али да увек проистичу из неједнакости и неправде. Када неправда постане велика, потчињена класа почиње да се бори за бољи живот, а то може да доведе до великих промена – револуција.

Карл Маркс

Према Марксу, начин на који људи обезбеђују средства за живот одређује и све остале друштвене односе међу људима. Веровао је да се у будућности може створити друштво без класа у коме ће сви људи бити једнаки и у коме неће бити економске експлоатације и других облика искоришћавања међу људима.

Маркс је проучавао и индустријску револуцију, посебно рад у фабрици у Енглеској током XIX века. Анализирао је тешке услове радника: дуге радне сате, ниске плате, експлоатацију јефтиног дечјег рада. Према њему, индустријска револуција довела је до још веће неједнакости и поделе између богатих власника и сиромашних радника. Маркс није био социолог, али се његове идеје и данас користе у проучавању капитализма, друштвених промена и социјалне правде.

За разлику од Огиста Конта, који је сматрао да су друштвени сукоби проблем који треба решити, Маркс је сматрао да су сукоби саставни део класних друштава.

СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ У УЧЕЊИМА ОСНИВАЧА СОЦИОЛОГИЈЕ

Сличности и разлике у учењима оснивача социологије најбоље се могу уочити на примеру. Ево како сваки од њих објашњава образовање као друштвени сегмент:

За Конта, образовање би било средство за успостављање реда и напретка у друштву. Он је сматрао да држава кроз научно организовано образовање треба да ствара моралну стабилност и друштвену кохезију. **Спенсер** је анализирао образовање као део „организма“ који се природно развија према потребама индустријског друштва. Он није подржавао прекомерну државну контролу, већ је наглашавао еволутивни развој према принципу прилагођавања. **Диркем** је образовање посматрао као „друштвену чињеницу“ која дисциплинује и социјализује појединце, преносећи норме, вредности и колективну свест неопходну за друштвену солидарност. **Вебер** се фокусирао на значење које ученици и наставници придају образовању – да ли уче ради каријере (циљно-рационално), из вредносних убеђења, из навике или из страха. Маркс је образовни систем посматрао као механизам за репродукцију постојећих класних разлика и односа.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Кроз друштвену појаву по твом избору направи анализу учења Конта, Вебера, Диркема и Спенсера!

АКТИВНОСТ 2. Анализирај ситуацију описану испод, а затим одговори на питања. Циљ је да утврдиш да ли је тачна Веберова тврдња да друштвене појаве могу бити изазване деловањем појединаца кроз њихово друштвено деловање.
„Једна одлука – друштвена појава“

Група ученика друге године одлучује да не иде на наставу и организује протест испред школе. Ученици су незадовољни распоредом часова.

Сматрају да је свакодневни боравак у школи од осам часова предуг и да су због тога уморни и под стресом. Вест о протесту брзо се шири путем друштвених мрежа. Следећег дана придружује им се велики број ученика. Настава је прекинута, наставници су забринуте, а директор заказује састанак с ученицима, наставницима и родитељима како би се разговарало о проблему.

1. Објасни да ли је протест ученика друштвено деловање према Веберовом схватању. Да ли је усмерен ка другим људима?
2. Какво значење има протест ученика? Шта желе да постигну?
3. Чиме су ученици мотивисани за учешће у протесту? Да ли сви ученици имају исте мотиве?
4. Према Веберу, у који од четири типа друштвеног деловања спада протест?
5. Која је друштвена појава или процес настао као резултат њиховог деловања?
6. Зашто је важно да директор и наставници разумеју мотиве ученика за протест?

ЗАПАМТИ

Макс Вебер је развио интерпретативну социологију, према којој друштво не треба само објаснити, већ и разумети значење које људи придају својим поступцима. Он разликује четири типа друштвеног деловања: циљно-рационално, вредносно-рационално, традиционално и афективно. Карл Маркс је сматрао да друштвене промене проистичу из класне борбе између власника средстава за производњу и радника, посматрајући историју као историју класних сукоба. Огист Конт, Херберт Спенсер и Емил Диркем наглашавали су научни приступ у социологији: Конт је говорио о реду и напретку, Спенсер је друштво поредио с организмом који еволуира, а Диркем је истицао друштвене чињенице и солидарност. Заједно, они су поставили темеље социологије.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто се Макс Вебер назива творцем разумевајуће социологије?
2. Која је разлика између учења Макса Вебера и Огиста Конта?
3. У чему се састоји допринос Карла Маркса социологији?
4. Зашто се, према Карлу Марксу, дешавају промене у друштву? Шта их изазива?

4. ТЕОРИЈСКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У СОЦИОЛОГИЈИ

ШТА СУ ТЕОРИЈСКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У СОЦИОЛОГИЈИ?

Теоријске оријентације у социологији су учења која проучавају и објашњавају друштво на различит начин. Карактеристично је да свако од њих поставља различита питања, користи различите појмове и нуди различита објашњења за исту друштвену појаву. Постоји велики број теоријских оријентација у социологији, али за најзначајније се сматрају: **позитивизам** (о коме је већ било речи), **теорије конфликта**, **функционализам**, **структурализам**, **симболички интеракционизам**.

Кроз пример сиромаштва уочићете у чему се ова учења међусобно разликују: Сиромаштво је стање у коме појединци или групе немају довољно средстава да задовоље **основне животне потребе** (храна, одећа, становање, здравствена заштита, образовање) због ниских примања, незапослености и слично.

За позитивисте, сиромаштво је знак који указује да је нарушен друштвени ред и поредак. Друштво је дезоријентисано зато што институције не обављају свој посао како треба. Сматрају да сиромаштво може да се проучава чињеницама и законитостима које ће понудити решења за његово превазилажење. Конт би као позитивиста рекао: „Сиромаштво треба посматрати, мерити и упоређивати. Кроз научну анализу могу се открити узроци његовог настанка, а планирањем и реформама оно се може смањити или спречити“.

Представници **теорије конфликта** (**Карл Маркс и Фридрих Енгелс**) сматрају да сиромаштво постоји због експлоатације нижих класа од стране виших, што ствара неједнакост међу људима. Капиталисти су власници фабрика и земље (капитала) и експлоатишу раднике (који не поседују ништа осим своје радне снаге). Експлоатација се састоји у томе што им плаћају мању плату од оне коју заслужују. На тај начин, једни се богате на рачун других који осиромашују. Дакле, према марксистичкој теорији конфликта сиромаштво постоји зато што у друштву постоји неправедна расподела богатства. Богатство једних настаје кроз експлоатацију (искоришћавање рада) других. Држава штити интересе богатих и зато сиромаштво може да се реши само ако се класно друштво замени бескласним.

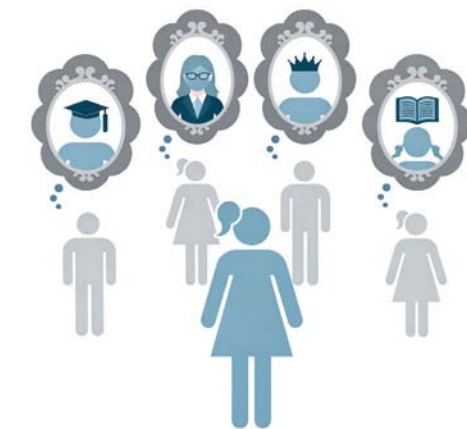
Неједнака расподела богатства чест је узрок сукоба

Функционализам као теоријски правац преокупиран је функцијама различитих друштвених појава. Из те перспективе, сиромаштво се сматра делом друштвеног система. Његово постојање кроз целокупну историју човечанства показује да је оно неизбежно и да има неку друштвену функцију. Отуда је кључно питање за функционалисте зашто оно постоји и како се одржава. Према њиховом мишљењу, сиромаштво постоји да би се обезбедила радна снага за најмање цењена радна места у оквиру друштвене поделе рада. Његовим постојањем оправдавају се друштвене неједнакости.

Структурализам, као социолошка оријентација/учење, представља варијанту функционализма. Његов творац је француски антрополог **Клод Леви-Строс**. Кључна идеја структуралиста јесте да се појединци не могу разумети ако се не разуме друштво, јер друштво кроз своје структуре (породицу, образовање, економију) обликује њихове животе. Из тих разлога, структуралисти не сматрају сиромаштво личним неуспехом појединаца, већ последицом неефикасности економске структуре, образовног система и класних односа. Они не омогућавају људима подједнак приступ новцу, образовању, послу, моћи, привилегијама и здравом животу. Ако економија не омогућава људима једнаке могућности за запошљавање, једни ће зарађивати, а други не. Људи који немају приступ квалитетном образовању имају мање шансе да нађу добро плаћен посао и слично. Незапосленост, неквалитетно образовање и нископлаћена занимања изазивају сиромаштво. Дакле, друштво је то што чини да људи буду сиромашни.

Симболички интеракционизам је социолошко учење које се фокусира на свакодневне односе међу људима и њихово значење. Његови представници су **Џорџ Мид** и **Чарлс Кули**. Они не посматрају друштво само као структуру у којој постоје држава, економија, образовање и слично. Сматрају да друштво стварају људи кроз разговоре, погледе, реакције и понашања у свакодневном животу. Људи себе доживљавају на основу тога како их други виде (теорија огледалног ја).

Овај приступ уочава се и у начину на који они објашњавају сиромаштво. За њих, сиромаштво није само немање новца за храну, одећу или дом. Важније је како се сиромашни људи доживљавају у друштву и како се други понашају према њима. На пример, ако неко носи стару одећу или живи у скромној кући, то може постати симбол на основу којег други закључују да је сиромашан. Због тога, појединац може бити исмејан, етикетиран или одбачен од групе. Такве реакције утичу на то како човек види себе. Ако је стално третиран као мање вредан, могуће је и да сам почне тако да се осећа и понаша. Зато симболички интеракционисти тврде да сиромаштво није само економско стање, већ и социјално искуство испуњено значењима, етикетама и односима међу људима. Да бисмо разумели друштво, морамо да разумемо свакодневне односе и симболе кроз које људи комуницирају.

Теорија огледалног Ја

ЗАШТО ЈЕ ВАЖНО ПОЗНАВАТИ ТЕОРИЈСКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У СОЦИОЛОГИЈИ?

Теоријске оријентације у социологији су учења/теорије које нуде различите начине проучавања, објашњавања и тумачења друштвених појава и процеса. Оне су нека врста „оквира мишљења“ кроз који социолози дефинишу предмет проучавања, постављају истраживачко питање, бирају методе и технике истраживања и тумаче друштвене појаве и процесе.

Социолошке оријентације треба познавати из више разлога:

- оне упозоравају истраживаче да једна друштвена појава може да се разуме и објасни на више начина;
- граде научну основу социологије – без теорија нема научног истраживања;
- помажу да се анализира једна друштвена појава/проблем са различитих аспеката, с циљем да се добије дубље и свеобухватније објашњење;
- развијају критичко мишљење код оних који истражују друштво.

Иако су међусобно различита, ова учења имају исти циљ – да одговоре на питања какву структуру имају друштва, како функционишу друштвене групе и институције, какав је однос између појединаца и друштва, како настају друштвене појаве и процеси, који фактори изазивају друштвене промене и слично. Теоријске оријентације помажу социологији да боље разуме друштво, да објасни зашто се нешто дешава, да повеже чињенице у једну мисаону целину и да предвиди друштвене промене. Без теорија, социологија би била пуко евидентирање података или социографија. Оне чине социологију аналитичком, а мање описном науком.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истраживање случаја – Зашто неки ученици често изостају с наставе?

Твој задатак је да проучиш проблем као социолог, користећи једну од три понуђене социолошке теоријске оријентације: функционализам, теорију конфликта или симболички интеракционизам. Одговори на постављена питања. Она ће ти помоћи да дођеш до правог решења проблема.

Опис проблема: У твом одељењу неколико ученика често изостаје с часова. Немају увек оправдане разлоге, а изостанци утичу на њихов успех и успех целог одељења.

Приликом проучавања проблема имај у виду да је функционализму важно како школа функционише као целина (да ли обавља своју функцију); теорији конфликта – ко има моћ, привилегије (да ли је систем правичан, да ли су правила иста за све); док су симболичком интеракционизму важни свакодневни односи и њихово значење (како се ученици осећају на часовима).

1. Зашто, према теорији коју си изабрао/изабрала, ученици изостају с наставе? Који су разлози?
2. Која лица или групе су важне у овом проблему (ученици, наставници, родитељи, школа)?
3. Које последице ствара изостајање према теорији (шта се дешава са ученицима и школом)?
4. Шта би било добро решење према овој теорији? Упореди своје идеје и размишљања са идејама и размишљањима својих другова из одељења и донесите закључак: Зашто је корисно да се исти проблем сагледава на више начина?

ЗАПАМТИ

Теоријске оријентације у социологији су „наочаре“ које омогућавају социолозима да на различит начин посматрају и тумаче друштвене појаве. Уз њихову помоћ, социолози знају како да дефинишу проблем истраживања, како да тумаче резултате истраживања, да изаберу одговарајуће методе и технике истраживања (анкета, интервју, посматрање) и да избегну субјективна мишљења. Теорије им дају правац и оквир кретања при истраживању, помажу им да критички размишљају, да схвате да не постоји само једно „тачно“ објашњење и да боље разумеју проблеме у друштву.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта су теоријске оријентације у социологији?
2. Зашто социолози не анализирају друштво на исти начин?
3. Зашто је важно да постоје различите теоријске оријентације?
4. Шта би се догодило ако користимо само једну теоријску оријентацију да објаснимо један друштвени проблем?
5. Која теоријска оријентација пореди друштво с људским организмом чији опстанак зависи од рада његових органа?
6. За коју теоријску оријентацију је класна подела људи узрок неједнакости и друштвених проблема?
7. Која ти теоријска оријентација, по твом мишљењу, највише помаже да разумеш свакодневни живот? Зашто?

5. ФАЗЕ, МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ У СОЦИОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

„Хиџоџеза је мост између теорије и њогаџака.“ – Роберт Мерџон

Независно од тога да ли ће се као предмет проучавања социологије поставити друштво у целини или социјално деловање људи, један од најважнијих задатака социологије је **да открије везу између општег (друштва) и посебног (понашања појединаца или група)**. То значи да је њен задатак да утврди да ли сазнања до којих долази истраживањем једног појединачног случаја (посебног) важе и за све друге исте случајеве у друштву (опште). Тако ће, на пример, социолог који је кроз разговор с учеником сазнао да је узрок његовог слабог успеха у школи проблем у породици желети да спроведе анкету међу већим бројем ученика како би проверио да ли је и код њих лош успех последица истог узрока. На овај начин, социологија повезује посебно (једног ученика) с општим (групом или целом популацијом ученика). Односно, кроз појединачне случајеве открива правила и законитости које важе за читаво друштво. Ово чини социологију **уопштавајућом/генерализирајућом науком**. Да би могла да оствари ове задатке, социологији су потребне методе и технике истраживања.

Метод (грчки – *methodos*) значи приступ, поступак, начин на који се нешто ради. На пример, када учиш, прво читаш лекцију, па подвлачиш важне информације и појмове, а затим правиш кратке белешке и понављаш оно што си запамтио/запамтила одговарајући на питања и слично. Овај распоред корака представља метод учења.

Технике истраживања су алати/техничка средства која се користе у различитим фазама истраживања. Једне се примењују за прикупљање података, друге за њихово сређивање, треће за њихову обраду и анализу, четврте за њихово приказивање. На пример, наставник у твојој школи жели да сазна који су омиљени спортови ученика да би могао да организује спортске активности. Те податке може да добије уз помоћ неколико техника:

- анкета – писмено их пита који спорт им је омиљен;
- интервју – разговара с ученицима зашто воле тај спорт;
- посматрање – гледа/посматра које спортове ученици најчешће играју на одморима у школи, на спортским теренима и слично;
- сређивање и анализа података – анализира одговоре и доноси закључке;
- приказивање добијених закључака и сазнања.

Дакле, **метод је план како да нешто урадимо, а технике су конкретни начини које користимо у том плану**. Без метода и техника ниједна наука не може да објасни предмет истраживања, нити да обезбеди научна сазнања о њему. Али, оне треба да буду и прилагођене предмету истраживања, јер ако нису,

добијени резултати истраживања биће нетачни и ненаучни. Не случајно је Диркем рекао: „Метод није технички додатак истраживању, већ услов који одређује предмет научног сазнања“. Овим Диркем јасно наглашава да погрешан избор метода води погрешном разумевању друштвене појаве.

На пример, ако добијеш задатак да истражиш зашто расте насиље у школама и одлучиш да прочиташ неколико коментара на друштвеним мрежама, или само да питаш неколико пријатеља шта мисле, онда је метод неодговарајући. Лична мишљења и појединачни утисци нису довољни да се донесе научни закључак. Такав приступ може довести до поједностављених и нетачних објашњења. Уместо тога, потребно је систематско прикупљање података: кроз анкете међу већим бројем ученика, разговоре с наставницима и стручним сарадницима, анализу школских извештаја и поређење резултата.

МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ КОЈЕ СЕ НАЈЧЕШЋЕ КОРИСТЕ У СОЦИОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА

Анкетата је техника за прикупљање података. Социолози је најчешће користе за брза, економична, али и масовна истраживања. Она им помаже да створе општу слику о појави коју истражују и тако за кратко време дођу до брзих и тачних података. Анкетом се може сазнати каква мишљења и ставове имају испитаници о одређеним темама. Она садржи унапред припремљена питања која могу бити с понуђеним одговорима од којих испитаник треба да изабере и заокружи један, или питања на која испитаник треба да одговори текстуално – према сопственом мишљењу. Један од најважнијих принципа анкетања јесте анонимност. То значи да испитаници треба да остану анонимни и да ће се добијени подаци користити само у научне сврхе. Према томе, анкета је најпогоднија за истраживање јавног мњења (ставова људи везаних за политику, образовање, здравство, медије, моду, стилове живота и слично).

Интервју је усмена анкета. Истраживач води разговор с испитаником према унапред припремљеним и добро осмишљеним питањима. Интервју се примењује када истраживач жели суштински да разуме појаву и да открије дубље узроке њеног настанка. Најчешће се користи када је проблем који се истражује осетљив, када је важно лично искуство испитаника и његова мишљења или ставови. На пример, кроз интервју могу се сазнати разлози зашто се млади исељавају из земље, зашто настају породични сукоби, какве последице изазива дуготрајни стрес на радном месту и слично.

Пошто се међусобно допуњују, анкета и интервју најчешће се комбинују с **посматрањем**. Оно што истраживач не може да сазна разговором, може да види посматрањем, и обратно. Најчешће се користи када истраживач жели директно да прати понашање појединаца у стварним условима.

Интервју

Социолог на „радном месту“ као посматрач

На пример, ако социолог жели да истражи како се ученици понашају у школи за време одмора, треба да посматра њихово понашање у ходницима, у школском дворишту, док купују ужину, или да прати њихово груписање (ко се с ким дружи), како решавају међусобне сукобе и слично. Када социолог-истраживач посматра, има прилику да лично види шта се заиста дешава.

Експериментални метод се користи да би се утврдила узрочно-последична веза међу појавама. Социолог-истраживач

намерно мења један фактор (независну променљиву) и прати његов утицај на други фактор (зависну променљиву). На пример, социолог-истраживач жели да истражи да ли трајање учења утиче на успех ученика. У ту сврху, формира две групе ученика. Прва група учи један сат, а друга три сата. Време учења је независна променљива, а резултати учења – зависна променљива. После одређеног времена ученици полажу тест. Уколико друга група ученика постигне боље резултате на тесту, социолог-истраживач може закључити да трајање учења утиче на успех који су ученици постигли на тесту. У социологији се експеримент користи ређе него у природним наукама из неколико разлога:

1. Експеримент се најчешће спроводи у контролисаној средини у којој се услови мењају, а појаве изазивају намерно. Експеримент није могуће применити у проучавању многих друштвених појава. Социолог-истраживач не може да изазове рат или да намерно осиромаше људе, само да би објаснио како настаје рат и који су узроци сиромаштва.
2. Није етички дозвољено спроводити експерименте над људима, посебно ако се притом повређују њихова права и достојанство, ако су принуђени да у њему учествују, ако им је нарушена приватност или ако су изложени психичкој и физичкој тортури и слично. На пример, да наставник намерно вређа и понижава ученике како би утврдио како стрес утиче на њихово понашање, или да се затвореници психички и физички злостављају ради проучавања односа у затвору.

У социологији се **статистички метод** користи за прикупљање, обраду и анализу нумеричких (бројчаних) података, најчешће добијених путем анкета, пописа или статистичких анализа, с циљем да се открију друштвене правилности, трендови и односи међу друштвеним појавама. Такви су демографски подаци (број становника, пол, старост, наталитет, морталитет), економски подаци (запослена лица, незапослена лица, висина плата, животни стандард), образовни подаци (степен образовања, број ученика, студената, стопа писмености), социјални подаци (породично стање, величина породице, социјална заштита) и слично. Комбиновањем ових статистичких података, социологија може да **објасни стања, открије проблеме и предложи одговарајућа решења**.

Социометрија је метод који се користи у социологији за проучавање односа међу људима у малим групама (у школама, радним колективима, спортским тимовима и слично). Овим методом истражује се ко се с ким дружи, ко је прихваћен, а ко је изолован од групе. Постављањем једноставних питања, на пример: с ким би волео/волела да седиш у клупи / да сарађујеш, социолог-истраживач на основу одговора може да открије ко су лидери у групи, да ли постоје подгрупе или евентуални сукоби.

Анализа садржаја је метод који се користи за **проучавање писаних, говорних или визуелних материјала** (новине, часописи, телевизијски и интернет медији, рекламе, историјски документи, говори и јавне изјаве, објаве на друштвеним мрежама). Анализира се шта се у њима говори, колико често, и на који начин, с циљем да се открију ставови, вредности и поруке значајне за друштвени живот. На пример, социолог жели да истражи како медији представљају младе и какву поруку шаљу. Анализом већег броја чланака с интернет-портала или из новина, утврђује колико пута су млади представљени у позитивном контексту, а колико у негативном. Уколико након анализе утврди да се младима чешће приписују негативне карактеристике (насилност, неодговорност, лењост, склоност пороцима, зависност од технологије), то значи да медији стварају одређену слику о младима која утиче на јавно мњење.

Када социолог-истраживач жели да направи поређење између друштвених појава да би утврдио сличности и разлике међу њима, тада користи **компаративни метод**. Кроз поређење, он лакше разуме узроке одређених појава и њихов развој. На пример, компаративним методом социолог-истраживач може да открије какав је био однос младих према образовању некад, а какав је данас, или какви су били односи у породици у прошлости, а какви су сада. Кроз поређење се утврђује како и зашто су настале разлике.

Студија случаја (Case study) је метод који се користи за дубинско проучавање једног конкретног случаја (појединца, породице, групе, институције или одређеног догађаја). Циљ овог метода је да се кроз темељно истраживање конкретног (стварног) примера разуме и објасни одређена друштвена појава и понуди одговарајуће решење. На пример, социолог-истраживач кроз студију случаја може да истражи проблем вршњачког насиља у једној школи (да разговара с ученицима, наставницима и родитељима, да посматра атмосферу и анализира услове у школи) и кроз овај случај донесе закључке који ће важити за све друге случајеве вршњачког насиља.

КОРАЦИ (ФАЗЕ) СОЦИОЛОШКОГ ИСТРАЖИВАЊА

Научно истраживање је планиран, систематски и објективан процес прикупљања, анализе, тумачења и презентовања података и сазнања с циљем да се објасни нека појава и дође до научних сазнања и закључака. Научно истраживање се не спроводи „на слепо“, већ према јасно утврђеним правилима. Свако научно, па и социолошко истраживање, одвија се у неколико корака (фаза):

1. Избор и дефинисање истраживачког проблема и питања

У овој фази истраживач бира истраживачки проблем, дефинише истраживачко питање и објашњава важност проблема који се истражује (какву корист ће друштво и наука имати од њега). Сматра се да је добро дефинисан проблем пола завршеног истраживања, зато што:

- **одређује правац и обим истраживања:** Истраживач зна шта тачно треба да истражује, не расплињује се. На пример, ако је задатак да се испита насиље код младих, он би требало да гласи: Колико често се дешавају инциденти с насиљем међу ученицима друге године у периоду од месец дана? Овакво јасно дефинисање усмерава истраживачки рад и даје одговоре на питања: ко је предмет (ученици друге године), шта се истражује (насилни инциденти), који фактори се анализирају (ситуације, мотиви, улога вршњака и наставника) и колико времена траје истраживање (месец дана);
- **помаже да се изабере одговарајућа методологија:** Претходно смо објаснили да подаци о насиљу код младих не могу да се добију само путем анкета или разговора, већ путем систематског **посматрања понашања, анализе школских извештаја, статистике инцидената и интервјуа с ученицима и наставницима**. Само тако ће истраживање обезбедити тачна и веродостојна сазнања о појави;
- **олакшава прикупљање и анализу података:** Ако је истраживачко питање „Зашто је насиље код младих у школама честа појава?“ ,важни подаци које треба открити јесу: где се дешавају инциденти, ситуације у којима се дешавају и улога вршњака и наставника у њима. Бескорисни подаци били би они који се односе на то да ли насилник носи наочаре или који му је предмет омиљен, јер они не објашњавају проблем. Правилан метод обезбеђује тачна и значајна сазнања о друштвеној појави.

2. Преглед литературе и теоријски оквир

У овој фази истраживач:

- **анализира постојеће научне радове и истраживања:** Прави преглед постојеће литературе (да ли је неко пре њега истраживао исти проблем, до којих је закључака дошао и колико му они могу послужити у његовом истраживању). На тај начин избегава се удвостручавање већ познатих резултата;
- **утврђује кључне појмове и теорије:** Ако се тема односи на узроке учесталог насиља код младих у школама, кључни појмови били би: насиље (информације о томе које понашање се сматра насилним, колико често се дешава, ког интензитета), **школска средина** (вршњаци, наставници, правила), **социјални притисак, мотивација, конфликт и емоције**. Јасно дефинисање ових појмова помаже да истраживање буде систематско и објективно, јер се тачно зна шта и како ће се посматрати, мерити и анализирати.

3. Формулисање циљева, задатака и хипотеза

Истраживач у овој фази:

– **дефинише циљ истраживања** (шта треба да открије): На пример, циљ твог истраживања може бити утврђивање узрока учесталог насиља код младих у школама и фактора који највише утичу на то понашање;

– **одређује задатке** (објашњава шта ће радити да би постигао циљ): На пример, твој задатак био би да прикупиш податке о инцидентима с насиљем у школама, да интервјуишеш ученике и наставнике и бележиш и упоређујеш ситуације и узроке, а затим да анализираш резултате и извучеш закључке о факторима који утичу на насилно понашање;

– **поставља главну и помоћне хипотезе**, односно научне претпоставке које ће се проверавати: На пример, главна хипотеза твог истраживања била би: Насиље код младих се повећава када постоје сукоби с вршњацима или недостатак контроле од стране наставника. Помоћне хипотезе могле би бити: 1) Насиље је чешће у одељењима с великом групном динамиком; 2) Ученици изложени притиску вршњака чешће реагују насилно; 3) Присуство строгих правила и реда смањује број инцидената. Хипотезе морају бити јасне, проверљиве и логички повезане с проблемом.

4. Избор метода, техника и инструмената

У овој фази истраживач одлучује које методе, технике и инструменте ће користити у истраживању. За твоје истраживање то би били, на пример: **посматрање случајева насиља у школама, интервјуи с ученицима и наставницима и анализа извештаја и статистике из школе**. Ови методи омогућавају систематско и објективно проучавање проблема.

5. Избор узорка

Научно истраживање најчешће се спроводи на изабраном узорку, а не на целој популацији, зато што је то практичније, економичније и ефикасније. Цела популација често је превелика, тешко доступна или скупа за потпуно истраживање. Пажљиво изабраним и репрезентативним узорком, истраживач може добити веродостојне резултате који важе за целу популацију. На тај начин штеде се време и ресурси, а научни закључци остају релевантни. На пример, ако желиш да истражиш колико често се дешавају инциденти с насиљем код ученика другог разреда у твојој школи, а у том разреду има двеста ученика, величина репрезентативног узорка зависиће од жељеног степена поузданости узорка. У ту сврху користе се статистичке формуле. На овај начин можеш добити релативно веродостојна и значајна сазнања без потребе да се обухвате сви ученици.

Истраживања су успешнија када сваки члан тима зна своју улогу

6. Прикупљање података

Ово је фаза у којој се примењују изабране методе и технике и прикупљају се подаци.

7. Обрада и анализа података

У овој фази истраживач сређује прикупљене податке, анализира их, упоређује и тражи објашњење на шта они указују. На крају, истраживач проверава да ли је хипотеза (претпоставка коју је поставио на почетку) тачна или не. Другим речима, ту се открива да ли је истраживање дало очекиване резултате.

8. Интерпретација и закључци

У овој фази истраживач повезује резултате истраживања с научним теоријама. Објашњава шта значе резултати и доноси научне закључке. Најављује да ли је хипотеза потврђена или не и шта то значи у пракси. Укратко, ово је тренутак када се открива која су сазнања стечена захваљујући истраживању и које су користи од њега.

Резултати истраживања презентују се с циљем да се донесу закључци и препоруке.

9. Презентација резултата

Последња фаза обухвата писање научног рада, извештаја или студије, јасну и аргументовану презентацију налаза, навођење извора и коришћене литературе.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Покушај да формулишеш истраживачка питања на основу наведених тема, а затим објасни којим методама и техникама треба истражити свако од њих.

Теме:

1. Коришћење мобилних телефона у школи
2. Неоправдано изостајање с часова
3. Млади и волонтерски рад

АКТИВНОСТ 2. Изабери једно од истраживачких питања које си дефинисао/дефинисала у претходној активности, а затим направи скицу/план истраживања. Објасни фазе (коракe) према којима ће се одвијати истраживање и које ће активности садржати свака фаза.

ЗАПАМТИ

За научна истраживања, посебно за друштвена, веома је важно да истраживач уме јасно да формулише истраживачко питање, јер о тога зависи цео ток истраживања. Познавање фаза истраживања помаже истраживачу да тачно зна шта треба да ради у свакој фази и да не прескаче важне кораке. Правилан избор метода и техника омогућава прикупљање тачних и веродостојних података. Уколико социолог-истраживач не зна ове ствари, истраживање може бити нејасно, подаци нетачни, а закључци погрешни. То умањује научну вредност истраживања и његову применљивост у пракси.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто је важно да истраживач јасно формулише истраживачко питање?
2. У ким случајевима се употребљава социометријски метод? Наведи примере.
3. Зашто истраживач треба да познаје фазе истраживања?
4. Шта ће се догодити ако истраживач изабере погрешне технике истраживања?

1. ДРУШТВО, ДРУШТВЕНА ПОЈАВА, ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕС

ШТА ЈЕ ДРУШТВО?

Појам друштво је социолошка творевина. Његова употреба почиње с појавом социологије као науке. Уз његову помоћ друштвена стварност почиње да се објашњава на нов (позитиван) или научни начин.

Под појмом друштво подразумева се организована заједница људи која настаје на одређеној територији као резултат њиховог међусобног деловања и односа према природи (производње), повезаних заједничким односима, нормама, вредностима, институцијама и културом. Из ове дефиниције можемо извући закључак да друштво има неколико карактеристика:

- то је највећа и самодовољна група људи;
- људе повезује заједничка територија;
- у њему постоје економски, политички, културни односи;
- људи граде осећај припадности и заједништва (најчешће као нација);
- живот се у њему регулише нормама, вредностима, обичајима, културом, институцијама.

Људи с различитим улогама и активностима у друштву

ЗАШТО ЈЕ ДРУШТВО ОРГАНИЗОВАНА И САМОДОВОЉНА ЗАЈЕДНИЦА?

Бити самодовољан значи да си спреман/спремна све сам/сама да урадиш. Тако је и с друштвом. Друштво је самодовољно зато што на територији на којој се простира заједница (група људи) сама ствара услове за сопствени опстанак и функционисање. Ствара институције и механизме за задовољавање основних потреба: **породица** (за репродукцију и социјализацију), **економија** (за производњу и размену добара), **образовање** (за преношење знања), **политички систем** (који обезбеђује ред и управљање) и слично. Осећај заједништва, пак, гради се кроз поштовање свих становника као грађана без обзира на њихове различитости. Кроз васпитање, образовање, празнике, обичаје и заједничка искуства, појединци уче да су део веће целине, што подстиче солидарност, међусобно поверење и одговорност према заједници.

ДРУШТВО У ПОКРЕТУ – ШТА СЕ ДЕШАВА И ЗАШТО?

Друштва се стално мењају под утицајем различитих фактора као што су: технологија, економија, политика и култура. На пример, аутоматизација и роботика у фабрикама замењују део радних задатака човека, што значи да неки радници могу остати без посла. Али, с друге стране, стварају се нова занимања за која су потребне техничке вештине. У ту сврху, образовни систем кроз савремене наставне програме треба да припреми младе за то. Економске промене, као што су кризе или миграције услед незапослености, могу имати негативан утицај на породице и демографску структуру, али истовремено отварају могућности за нова радна места и развој других економских сектора. Политичке одлуке (на пример, одлука о увођењу обавезног средњег образовања) мењају животне услове младих и породица, омогућавајући им стицање нових вештина и бољих услова за будућност. Такве реформе побољшавају образовање и јачају заједницу. Културни утицаји, као што су филмови и друштвене мреже, најчешће су узрок промене стила облачења, музичког укуса и начина размишљања код младих, али могу бити и узрок губљења традиционалних вредности.

Ово значи да су друштва под сталним утицајем технологије, економије, политике и културе, које изазивају промене усмерене ка њиховом побољшању и развоју, али које могу бити праћене и непредвиђеним изазовима. Зато друштва треба стално да преиспитују промене и изазове и успостављају равнотежу између старих и нових облика живота.

ШТА ЈЕ ДРУШТВЕНА ПОЈАВА, А ШТА ДРУШТВЕНИ ПРОЦЕС?

Социолошко проучавање функционисања и промене друштва почиње одговором на два кључна питања: шта представља једна друштвена појава, а шта друштвени процес? **Друштвене појаве су конкретна дешавања или стања у свакодневном животу.** Оне су видљиве, утичу на људе и можемо их лако уочити. Међу најзначајније друштвене појаве препознатљиве у свакодневном животу издвајају се:

- друштвене институције (породица, економија, држава, политика, култура, образовање, незапосленост, сиромаштво и слично);

Савремено друштво је попут течности – не може да задржи један стални облик, стално се мења
(Зигмунт Бауман)

- друштвене норме и правила (морална, правна, верска, традиционална и слично);
- друштвени положаји и улоге (ученик, родитељ, лекар, полицајац, пријатељ и слично).

Са социолошког аспекта, **друштвене појаве** јесу сви догађаји или поступци који укључују односе међу људима, понављају се, утичу на већи број људи и имају друштвени значај. Заједничко за све појаве јесте **да се јављају у заједници, понављају се, трају дуже време и утичу на понашање људи**. За социологију и социологе најважније је то што оне могу да се проучавају научно.

Друштвени процеси нам, пак, показују како се појаве постепено мењају током времена и како се кроз њих мења и друштво. На пример, незапосленост као друштвена појава може да се прати дуже време да би се видело да ли се повећава или смањује. Важнији друштвени процеси су:

Учењето е процес

- социјализација (процес кроз који људи уче да живе у друштву);
- модернизација (постепено увођење нових технологија и начина рада);
- глобализација (процес повезивања различитих земаља кроз трговину, комуникацију и културу);
- урбанизација (процес осавремењивања начина живота, из села у град);
- промене у култури (нове идеје, вредности или трендови који утичу на људе);
- економски развој (промене у економији које стварају нова радна места и индустрије).

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Прочитај причу о Ани, а затим идентификуј друштвене појаве и процесе поменуте у њој. Поткрепи одговоре примерима из текста.

Ана се са породицом недавно преселила из мањег града у Скопље. Пресељење се догодило због незапослености њеног оца, који дуже време није могао да нађе посао у родном месту. Ово пресељење представљало је велику промену за целу породицу, а посебно за Ану. У новој школи Ана је морала поново да упозна нове другове из одељења, да учи нова правила и навике и да се социјализује.

Иако се трудила да успостави добру комуникацију, њен дијалект и начин облачења били су разлог исмевања дела ученика. После извесног времена, Ана је постала жртва вршњачког насиља. Често је добијала увредљиве коментаре и била искључивана из групних активности. Неки ученици су се према њој понашали другачије само зато што је била нова ученица, а то представља облик дискриминације. Уз подршку школског социолога, Ана је постепено почела да се интегрише и прилагођава новим условима, да стиче самопоуздање и гради боље односе са друговима из одељења.

ЗАПАМТИ

Појам друштво је социолошка творевина. Почиње да се употребљава са развојем социологије као науке. Уз њену помоћ, друштвена стварност почиње да се објашњава на нов, позитиван или научни начин. Када умеш да направиш разлику између друштвене појаве и друштвеног процеса, боље разумеш друштво. Кроз појаве примећујеш да се нешто дешава, док ти процеси показују како се те појаве развијају и мењају током времена. Друштво се мења зато што се мењају појаве – вредности, економија, култура, наука и технологија – али и због промене веза, односа и деловања људи. Ова знања су корисна јер нам помажу да разумемо проблеме с којима се суочавамо, лакше се прилагодимо променама и одговорније учествујемо у друштвеном животу.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Објасни разлику између друштвене појаве и друштвеног процеса. Наведи пример за сваку од њих!
2. Објасни једну појаву (стање) у којој си се нашао/нашла и који су процеси били повезани с њом.
3. Размисли зашто се друштво мења. Који су фактори у причи утицали на промене у Анином животу?
4. На конкретном примеру објасни зашто људи треба да познају појаве и процесе у друштву. Каква је корист од њих у свакодневном животу?

Домаћи задатак: Истражи неку друштвену појаву коју си уочио/уочила у школи, код куће или на улици. Објасни узроке и последице. Сагледај да ли се та појава развијала у фазама и који су људи или институције утицали на те фазе.

2. ДРУШТВА КРОЗ ВРЕМЕ

*„Друштва расту и мењају се када људи мењају своју свесћ и деловање.“
– Лав Н. Толстој*

ЗАШТО ЈЕ ПОТРЕБНО ЗНАТИ КАКО СЕ ДРУШТВА МЕЊАЈУ И РАЗВИЈАЈУ ТОКОМ ВРЕМЕНА?

Посматрајући друштва током времена, заправо сазнајемо како су од малих племенских заједница ловаца и земљорадника настала савремена национална друштва. Схватимо да људи, мењајући начин живота, рада, размишљања и деловања, мењају и друштва.

Подсети се! Који су социолози сматрали да развој друштва зависи од промена у начину мишљења и деловања?

Историја човечанства показује да се начин материјалне производње код људи мењао. Промене су у великој мери биле условљене двама кључним факторима. Први је техничко-технолошки фактор. Он обухвата радну снагу (знања и вештине), средства за рад (технику) и предмете рада (земљу, минерале, воду, енергију и слично). Други је друштвени фактор. Њиме су обухваћени односи који се успостављају међу људима да би могли да производе и размењују. Најважнији елемент производних односа јесте тип својине над производним снагама.

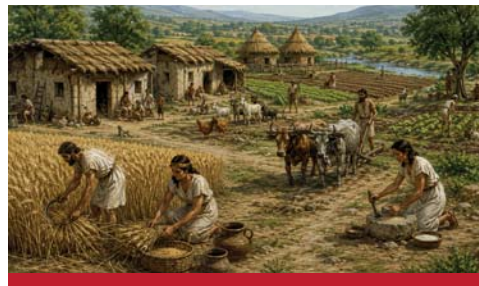
КЛАСИФИКАЦИЈА ДРУШТАВА ПРЕМА ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКОЈ РАЗВИЈЕНОСТИ

На основу техничко-технолошких карактеристика начина производње, друштва могу бити: **ловачка и сакупљачка, аграрна, индустријска и постиндустријска.**

1. Ловачка и сакупљачка друштва била су доминантан облик уређења до појаве неолита (новог каменог доба). У овим друштвима живот људи зависио је од природе, а одвијао се у малим групама (племенима) у којима су људи били повезани сродничким везама. Били су номади, јер су често мењали станишта у потрази за храном. Бавили су се ловом, риболовом и сакупљањем плодова. Подела рада била је једноставна, није било вишка производа и није постојала приватна својина, ни класе. Одлуке су доношене колективно. Није било ни државе, ни власти. Ту улогу имали су најстарији, најугледнији и најискуснији чланови заједнице. Социјализација се одвијала кроз породицу и групу, кроз имитацију, кроз усмено преношење знања и традиције. Заједништво се одржавало кроз веровања, ритуале и обичаје. **Начин живота вековима је био исти и због тога су се друштва споро мењала.**

2. Земљорадничка (аграрна) друштва доминирала су до појаве индустрије. У њима је пољопривреда била главна економска делатност, због чега је живот људи у великој мери зависио од обраде земље и природних услова. Сви чланови друштва учествовали су у производњи. Углавном су производили за

сопствену употребу. До тада је земља била најважније богатство и била је заједничка (колективна) својина племена или сеоске заједнице. Сада, у овим друштвима, земљу поседује мали број људи (господари), док сељаци, који раде на земљи господара, представљају највећи део становништва. Са развојем производње и појавом вишка хране, почиње да се јавља приватна својина над земљиштем, стоком, алатима и кућама. Породица има централну улогу. Често заједно живи више генерација, а улоге су подељене према полу и старости. Политичку моћ имају они који поседују земљу. Религија и традиција имају велики значај и снажан утицај на понашање људи. **Земљорадничка друштва су стабилна, традиционална и, као и ловачка друштва, споро се мењају.**

Земљорадничко друштво у прошлости

3. Индустијска друштва карактеришу се машинском производњом у фабрикама и масовном индустријом, што је узрок стварања нових друштвених структура. Породичне и локалне заједнице више нису носиоци економске активности, већ се јављају две супротстављене класе: буржоазија, која поседује капитал, и радничка класа, која продаје рад. Ове класне разлике, као што наглашава Маркс, покретачка су снага друштвених промена. Индустијска друштва су урбанизована, рационална и промовишу научно и техничко знање. У њима је утицај религије мањи. Породице су нуклеарне (родитељи и деца). Људи стичу статус и улоге кроз занимања, а не кроз порекло. У овим друштвима развијају се модерна држава, демократија и грађанска права. Постоје државне институције које организују политички и друштвени живот, али постоје и велике социјалне неједнакости. **Индустијска друштва су друштва брзих промена и напретка.** Технолошке иновације, научна открића и економски развој стално мењају начин производње и живота.

Индустијализација друштва

4. Постиндустијска (информатичка) друштва су најразвијенија фаза модерних друштава. Настала су као резултат дубоких научно-технолошких, економских и културних промена. За разлику од индустријских друштава која се заснивају на фабричкој производњи, информатичка друштва опстају кроз стварање, обраду и контролу информација и знања. За њих су информације кључни друштвени ресурс (богатство), а дигиталне технологије обликују свакодневну стварност појединца и друштва. Економска структура ових друштава најбоље је објашњена у учењу социолога Данијела Бела. Он сматра да је „централна осовина постиндустијског друштва теоријско знање“, а не физички рад или сировине.

Индустијска производња се све више замењује услугама, истраживањима, образовањем и информатичким технологијама. Знање постаје главни извор моћи, а стручњаци и технократе (инжењери, информатичари и ИТ-стручњаци, научници, истраживачи, менаџери и слично), кроз контролу знања добијају водећу улогу у друштву. На овај начин, према Белу, стварају се нови облици неједнакости

између оних који располажу великим знањем и оних који су мање информисани и с нижим степеном образовања.

Информатичка друштва карактеришу се високом динамичношћу, флексибилношћу и нестабилношћу. Називају се и „ризична друштва“ јер је будућност људи несигурна и непредвидива. Ништа се не сматра трајним и потпуно истинитим.

Знања, правила и информације стално се мењају. Ово потврђује анализа социолога Ентонија Гиденса, који модерност описује као стање „сталне промене и рефлексивности“. Према њему, традиција која је људима раније давала јасне животне смернице, у овим друштвима губи своју моћ и људи су принуђени да сами граде свој идентитет (да одлучују шта ће бити, где ће радити, које ће вредности поштовати). Комуникација међу људима се одвија преко виртуелних мрежа, а оне стварају дигиталне идентитете који их све више дезоријентишу и повећавају осећај отуђености.

Савремено информатичко (дигитално) друштво

КЛАСИФИКАЦИЈА ДРУШТАВА ПРЕМА ЊИХОВОЈ ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКОЈ ФОРМАЦИЈИ

Друштвено-економска формација је основни појам којим се објашњава социолошка теорија о друштвеној промени. Он проистиче из Марксове теорије о друштву. Овај појам повезује промене у производним снагама с променама у производним односима, али и у целокупној структури друштва. Појам друштвено-економска формација заснован је на претпоставци да је економија (начин производње, а посебно тип својине над средствима за производњу) база друштва. Над том базом постоји такозвана надградња друштва (политика, право, религија и култура).

Маркс је први направио класификацију историјских типова друштава према њиховим друштвено-економским формацијама. Он разликује пет типова оваквих формација: примитивна заједница, робовласничко, феудално, капиталистичко и комунистичко друштво. Свака од њих (изузев прве) настаје, развија се и нестаје кроз класну борбу. Према његовом учењу, друштвени развој није случајан, већ се одвија кроз пет горе описаних формација. Свака формација карактерише се:

Примитивна заједница

- производним снагама (начин производње, машине, алати, технологија, радна снага) и
- производним односима (ко поседује средства за производњу, ко ради, а ко управља).

У примитивној заједници не постоји приватна својина ни класна подела. Са развојем производње и појавом вишка производа и приватне својине јавља се робовласништво. У овој друштвено-економској формацији основни друштвени сукоб јесте између робовласника и робова. Затим следи феудализам, обележан односом између феудалаца и кметова. Капитализам се темељи на приватној својини над средствима за производњу с једне стране, и приватној својини над радном снагом (радом) с друге стране. Власници средстава за рад (буржоазија) експлоатишу рад радника.

У свакој друштвено-економској формацији јављају се унутрашње противречности, најчешће изражене кроз класну борбу. Зато Маркс истиче да је „историја свих досадашњих друштава историја класних борби.“

КАКО СЕ, ПРЕМА МАРКСУ, ЈЕДНА ФОРМАЦИЈА ЗАМЕЊУЈЕ ДРУГОМ?

Када производни односи (експлоататори – експлоатисани) постану препрека даљем развоју производних снага, долази до дубоких друштвених промена и револуција. На тај начин се једна формација замењује другом. Према Марксу, овај процес води ка комунизму. У комунизму се приватна својина над средствима за производњу укида и стварају се услови за живот без експлоатације и класних подела. Комунистичка формација у његовој замисли јесте друштво без класа и без државе, с потпуном једнакошћу и производњом према потребама сваког појединца. Са социолошког аспекта, ове друштвено-економске формације нису само историјске категорије, већ и социолошки инструменти кроз које се може разумети како економија (производња) обликује живот и културу људи и који су узроци социјалних промена и сукоба у различитим историјским епохама.

Феудално друштво

Капиталистичко друштво

Пирамида капиталистичког система

КЛАСИФИКАЦИЈА ДРУШТАВА ПРЕМА КУЛТУРНИМ ОБЕЛЕЖЈИМА (ТРАДИЦИОНАЛНА, МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА ДРУШТВА)

Две горе објашњене класификације друштава најчешће су коришћене класификације у социологији. Али, постоји још једна класификација друштава, направљена према специфичностима култура и културних образаца понашања људи. Према овој класификацији друштва се деле на **традиционална, модерна и постмодерна друштва**.

Традиционална друштва постојала су у прошлости, али се и данас могу срести у неким деловима света. У њима најважнију улогу имају обичаји, традиција и религија. Поштовање према старијима, строга подела мушких и женских улога, поштовање верских правила и уговорени бракови само су део карактеристика ових друштава. У оваквим друштвима најважније је било очувати традицију и ред, а промене су се дешавале споро и опрезно.

Модерна друштва развила су се с индустријском револуцијом. У њима су, уместо пољопривреде, главну улогу добиле фабрике, индустрија и развој градова. Људи су почели масовно да се селе из села у градове. У модерном друштву развијале су се наука, технологија и образовање. Појавила су се нова радна места, а људи су имали више могућности избора. Закони и држава постали су веома значајни, а традиција је имала мањи утицај него раније.

Модерно друштво

Постмодерна друштва јесу савремена друштва у којима данас живи највећи део становништва. Главним вредностима у њима сматрају се знање, технологија и слобода избора. Ова друштва карактеришу се развијеном информатичком технологијом, глобализацијом и доминацијом медија и потрошачке културе. Тиме идентитет људи постаје флексибилан, а друштвене промене брзе и континуиране.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Прочитај пример, а затим одговори на питања.

„У једном друштву највећи део становништва ради у фабрикама, људи се масовно селе у градове, а машинска производња је доминантна“.

- О каквој врсти друштва је реч?
- Наведи две карактеристике по којима се препознаје.

АКТИВНОСТ 2. Истражи каква је улога традиције у традиционалном, а каква у модерном и савременом друштву. Наведи примере.

АКТИВНОСТ 3. Повежи друштвену појаву са одговарајућим типом друштва:

- а) доминација религије;
- б) масовна фабричка производња;
- в) контрола знања.

ЗАПАМТИ

Важно је знати како су се друштва развијала и мењала током времена зато што тако боље разумемо садашњост у којој живимо. Историја друштава нам показује како су настале одређене вредности, институције и начини живота, и указује нам које грешке треба избегавати. Тиме учимо да друштвене промене нису случајне, већ су резултат људског деловања. То нам помаже да савесније градимо будућност.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

Истражи која друштвена појава омогућава људима да свакодневно комуницирају, уче, раде и информису се на даљину. Објасни за које друштво је карактеристична та појава и опиши какав је живот људи.

3. КАКО ДО ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА?

„Филозофи су само објашњавали свеи̇, али загаи̇так је да се он и̇промени.“

– Карл Маркс

У прошлости, људи су се најчешће кретали коњима или пешке, а путовање је било споро и ограничено. Појавом аутомобила и јавног превоза, догодиле су се велике промене. Захваљујући њима, данас људи могу брже да путују свуда по свету, да упознају нове културе, да се образују, да живе у једној земљи, а раде у другој, да тргују и чешће се селе. Овај пример показује да **технолошке промене побољшавају свакодневну удобност и квалитет живота, стварају нове могућности и мењају друштвене односе**. Прелазак с читања књига у библиотекарна на интернет и електронске ресурсе такође је промена набоље, јер људи могу брже да се информишу, да усвајају нове вештине, да комуницирају с људима из различитих делова света, а учење и рад да буду ефикаснији. Са развојем медицине и откривањем вакцина, смртност од заразних болести се смањила, здравље се побољшало, а животни век људи се продужио.

Ово је позитивна промена која људима омогућава квалитетнији и активнији живот. Дугогодишња борба за људска права омогућила је политичку промену, односно стварање демократског друштва чије су главне карактеристике поштовање људских права и слобода (право гласа, слобода говора, једнакост пред законом). Ови и још многи други примери показују да промене у друштву нису само техничке, већ директно побољшавају живот људи и стварају нове могућности.

Свака промена или прилагођавање живота, рада и односа међу људима назива се друштвена промена. До промена се долази на неколико начина:

- 1. кроз технолошки развој** применом нових технологија (рачунари и интернет) мењају се начини рада, производње и стил живота;
- 2. кроз социјалне покрете и борбе**, на пример, кроз борбу за људска права људи су заштитили своје достојанство и побољшали квалитет живота;
- 3. кроз законске реформе и институционалне промене** чијим увођењем се мења организација друштва. На пример, доношењем закона о обавезном основном образовању повећава се писменост, стварају се једнаке могућности и развија читаво друштво;
- 4. кроз природне или економске факторе**, као што су кризе, непогоде или економске промене, које приморавају људе да се прилагоде новим условима.

ДА ЛИ СУ ПРОМЕНЕ УВЕК ПОЗИТИВНЕ?

Друштвене промене доносе промене, али оне нису увек позитивне. Промене понекад изазивају и лоше последице,

Промене погађају све генерације

посебно на почетку. Тако, на пример, мобилни телефони и интернет олакшавају комуникацију и учење. Али, ако се користе превише често, може доћи до зависности, мање дружења и проблема с концентрацијом. Отварањем нових фабрика стварају се нова радна места, чиме се смањује незапосленост. Али, ова промена може изазвати загађење ваздуха и воде, што лоше утиче на здравље људи.

Када се дешавају брзе промене у друштву, неки људи се лакше прилагођавају, док се други могу осећати несигурно и збуњено. Када је настава у школама почела да се изводи онлајн и да се примењују дигиталне платформе, део ученика се је брзо снашао јер им рачунари и интернет нису били непознати. Међутим, други ученици осећали су се несигурно и збуњено, због недовољног техничког знања или немања рачунара код куће. Ово је доказ да брзе промене не утичу исто на све, и да је неким људима потребно више времена и подршке да се прилагоде. Важно је да се промене планирају и процењују како би донеле више користи него штете. Промене треба схватити као део живота и прихватити их одговорно.

ПРОМЕНЕ КРОЗ РЕВОЛУЦИЈУ И ЕВОЛУЦИЈУ

Револуције најчешће изазивају брзе и дубоке промене у друштву зато што се стари начин владања у кратком временски периоду руши, а убрзо се уводи нови. Тако, на пример, захваљујући Октобарској револуцији, стара власт, закони и друштвени односи одједном су се променили, а то је изазвало промене и у начину живота, правилима, нормама и вредностима. Због тих промена, људима је било потребно време за прилагођавање. Погрешно је схватити да се револуцијом мењају само друштвена уређења. У савременом свакодневном животу постоји много примера брзих, готово револуционарних промена. На пример, данас се у многим градовима уводе електрични аутомобили и аутономни аутобуси. То је брза промена у саобраћају: људи морају да науче како да користе нова возила, да се прилагоде новим правилима и новој путној инфраструктури. Технологија изазива револуционарну промену у саобраћају, али истовремено ствара несигурност и нове изазове за возаче и пешаке. Други пример је рад од куће. Он је у великој мери променио свакодневни живот људи. Овај начин рада су у веома кратком периоду увеле многе компаније, нарочито током пандемије ковида. За неке ова промена представља могућност веће флексибилности у раду, док је други доживљавају као изолацију и отуђеност.

За разлику од револуције која изазива брзу промену, **еволуција** представља спору, постепену промену. Одвија се корак по корак, кроз мала побољшања и прилагођавања која не изазивају збуњеност и стрес код људи јер имају дуже време да се навикну на промену. Ево неколико примера:

Када се у образовању уводе нови наставни програми, дигитални уџбеници или нови начини оцењивања, то се обично ради постепено. Ученици и наставници прво се упознају с променама, обучавају се и полако почињу да их примењују. На тај начин, смањује се стрес и збуњеност, промене се лакше прихватају, а резултати су бољи. Зато постепене промене имају мање негативних последица и омогућавају људима да се осећају сигурније и безбедније.

Добар пример еволутивне промене јесу напори жена за признавање женских права. У прошлости, жене су имале мало права. Временом, кроз образовање, друштвене покрете и законске реформе, права жена постепено су се проширивала. Прво су добиле право на образовање, потом право на рад, а касније и право гласа и једнакост пред законом. Промене су уведене корак по корак, еволутивно.

Постепено су се развијали и телефони: најпре су постојали само фиксни телефони, па мобилни телефони, да бисмо данас имали паметне телефоне. Постепене промене изгледају мале, али користи од њих су врло велике. Ови примери упућују на закључак да еволуција доноси стабилне и дуготрајне промене.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Прочитај текст, а затим одговори на питања.

Брзе промене у свакодневном животу

Увођење нових, дигиталних плаћања преко мобилних апликација изазива проблеме. Људи који су навикнути на плаћање готовином мораће да се прилагоде.

1. О каквој врсти промене је реч у тексту?
2. Како ова промена утиче на људе?
3. Који људи би најлакше прихватили промену, а којима би она изазвала тешкоће?
4. Да ли су овакве промене увек добре? Зашто да, зашто не?

ЗАПАМТИ

Промене су важне и за друштво и за људе. Оне су знак да се друштво и људи развијају. Помажу нам да се прилагодимо новим условима, стекнемо нове вештине, побољшамо своје животе и створимо боље могућности за будућност. Али, промене нису потребне по сваку цену. Неке промене могу донети и проблеме, као што су несигурност, стрес или економске тешкоће. Зато је важно да се промене пажљиво планирају, да се размишља о могућим последицама и да се уводе постепено. На тај начин, људи ће моћи да их прихвате и лакше им се прилагоде.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта су друштвене промене?
2. У којим друштвеним областима могу да се догоде промене? Наведи најмање три.
3. Како настају друштвене промене? Који фактори их могу изазвати?
4. Наведи неколико примера друштвених промена из свакодневног живота и објасни узроке њиховог настанка!
5. Објасни разлику у брзини којом се дешавају друштвене промене. Наведи примере!

4. КУЛТУРА КАО НАЧИН ЖИВОТА

„Култура није само знање или уметност, већ начин живота који обликује карактер и душу људи.“ – Херман Хесе

ШТА ЈЕ ДРУШТВО, А ШТА КУЛТУРА?

Иако се појмови **култура** и **друштво** често користе као синоними и уско су повезани, они **немају исто значење**. Друштво се односи на људе који живе заједно и на начин на који су организовани економски и политички, док култура описује начин живота, вредности и понашање тих људи.

На пример, када неко каже: „Изненадио сам се колико је дисциплиновано јапанско друштво“, он заправо мисли на јапанску културу, коју одликују велика дисциплина, поштовање према другима и колективна одговорност, и која је лако уочљива у свакодневном животу људи.

А када каже: „У Јапану, култура не толерише кашњење“, то значи да у јапанском друштву постоје строга правила и норме. Људи су навикнути да буду тачни, да поштују правила и ред и да покажу одговорност према другима.

Дакле, појам друштво нам говори **који људи живе заједно** и како су организовани економски и политички. Култура, пак, **јесте начин живота** тих људи: које су њихове вредности, обичаји, језик, традиције, веровања, уметност и начини понашања. Из ње сазнајемо како људи живе, раде, размишљају, комуницирају и славе, шта им је важно, а шта није. Не може постојати друштво без културе, нити култура без друштва, зато што само људи имају потребу за њом, стварају је и преносе с генерације на генерацију.

КУЛТУРА – ПОЈАМ И ЗНАЧЕЊЕ

Реч култура потиче од латинских речи *colere* и *cultus*, што значи **неговање, гајење** или **усавршавање**. Првобитно значење било је „обрада земље“, а касније је добила значење „гајење, неговање духовног“.

Велики број социолога проучавао је културу. Зато постоји и велики број дефиниција. Ево неколико дефиниција за поређење:

1. „Култура је сложена целина која обухвата знање, веровања, уметност, морал, право, обичаје и све друге способности и навике које човек стиче као члан друштва.“ – Едвард Тајлор
2. „Култура обухвата заједничке вредности, норме и правила која усмеравају понашање људи у друштву.“ – Емил Диркем
3. „Култура је део стварности којем људи дају значење.“ – Макс Вебер

4. „Култура је средство којим се преносе вредности, знање и начини понашања у друштву.“ – Пјер Бурдије
5. „Култура се састоји од вредности које деле чланови једног друштва, норми које следе и материјалних добара која стварају.“ – Ентони Гиденс

Упркос разликама у дефинисању и тумачењу појма култура, сви ови социолози су сагласни да:

1. **култура представља друштвену појаву:** она је нешто што се ствара и дели у друштву, а не лична особина појединца;
2. **чине је заједнички елементи:** вредности, правила, норме и обичаји који усмеравају понашање људи;
3. **она није урођена, већ се учи и преноси:** култура се учи кроз породицу, образовање и друге друштвене институције и преноси с генерације на генерацију;
4. **даје значење животу:** то се посебно уочава у дефиницијама Вебера и Гиденса (за њих је култура систем значења кроз који људи осмишљавају стварност и своје поступке);
5. **обликује понашање:** култура утиче на мишљење, поступке и начин комуникације људи.

Из тих разлога, заједничка дефиниција са којом би се сложила већина социолога била би: Култура је заједнички систем вредности, норми и значења који се уче и обликују живот и понашање људи у друштву.

ЕЛЕМЕНТИ КУЛТУРЕ

Ако се слажемо с претходно наведеном дефиницијом културе, тада можемо закључити да се елементом културе може сматрати све оно што обликује начин живота и понашање људи у једном друштву. То значи да је листа културних елемената врло дугачка. Поред **вредности, норми, обичаја, језика, религије и уметности**, елементима културе могу се сматрати и:

- **технолошка и материјална добра** (алати, машине, рачунари, телефони, аутомобили, одећа, станишта и слично);
- **симболи и знаци** – све што има значење за људе (заставе, логои спортских клубова, национални симболи, сликовни симболи (емотикони), ручно израђени симболи и слично);
- **митови, приче и легенде** – приповести које преносе мудрост, веровања и историју заједнице (народне бајке, херојске приче, локалне легенде и слично);
- **образовање и учење** – начин на који се култура преноси с генерације на генерацију (у школи, од старих мајстора, занатских школа и слично);
- **начини понашања** – очекивани и прихваћени начини поступања у свакодневном животу (поздрављање руковањем или наклоном, чекање у реду, начин облачења и слично).

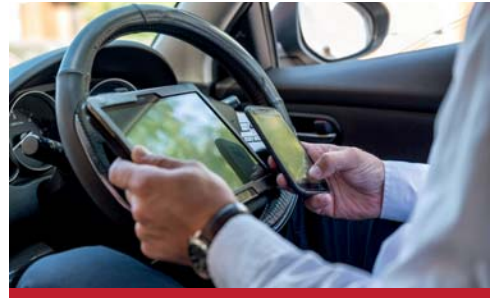
Другим речима, култура **обликује целокупан начин живота људи**. Све оно што су људи научили и створили може се сматрати елементом културе. Али, најзначајнијим елементима сматрају се: вредности, норме и правила, обичаји и традиција, језик, веровања, симболи, уметност и културно памћење.

Вредности су заједничка уверења људи о томе шта је добро, важно и пожељно. Оне су нека врста друштвених путоказа. Сматрају се важним елементом културе зато што од њих зависе наше одлуке. Помажу нам да одлучимо шта је исправно, а шта погрешно и утичу на наше понашање. Без њих би људи тешко могли да се договоре како да живе заједно. На пример, ако се у једном друштву поштење не сматра вредношћу, онда људи неће васпитавати децу да буду поштена. То значи да ако неко нешто изгуби, нико неће покушати да му то врати, зато што не постоји уверење да се туђе не сме узимати без да се затражи дозвола власника. Ово стање било би слично Диркемовој аномии, када вредности и норме не постоје или су слабе, па људи не знају како да се понашају.

Норме су очекивани и прихваћени начини понашања у друштву. Оне нам казују како треба (или не треба) да се понашамо у различитим ситуацијама, на основу вредности културе коју смо прихватили као своју. Оне могу бити **правне** (закони) и **моралне** (неписане), али их свако зна и следи. На пример, Safe city (безбедан град) правна је норма (регулисана законом) с циљем да се створи безбедност у саобраћају. С друге стране, морална норма јесте поздравити комшију, уступити место старијој особи у аутобусу и слично.

Зашто су норме важне? Норме чине понашање људи према другим људима предвидљивим и урођеним. Тако сви знају шта се од њих очекује. Ако не постоје норме, људи би се понашали на много различитих начина, што може изазвати сукобе и хаос.

Обичаји, према социологу Ентонију Гиденсу, јесу активности и начини понашања који нису само навике, већ и социјалне праксе – понашања која људи стално примењују и која су део начина живота. Редовним понављањем, они обликују културу. На пример, када људи стоје у реду да плате на каси или да уђу у аутобус, они понављају свакодневну праксу коју сви обављају на исти или сличан начин. Ове праксе помажу да се одржи ред јер сви знају како треба да се понашају у истој ситуацији. Исто важи и за поздрављање, породични оброк, испијање јутарње кафе и слично. Свакодневно се поздрављамо са здравом, добар дан или руковањем, јер је тако исправно.

Мобилни телефони и други технолошки уређаји део су материјалне културе

Традиционалне народне ношње и игре део су нематеријалне културе.

Породица практикује да једе заједно како би одржала породичне односе. Испijaње јутарње кафе обичај је који показује начин живота и слично.

Језик један је од најважнијих елемената културе. Он није само главно средство комуникације и међусобног разумевања људи, већ је и огледало начина на који једна заједница размишља, осећа и разуме свет. Кроз језик учимо најважније ствари о свом друштву – вредности, обичаје, приче и историју коју старији преносе млађима. Када људи говоре истим језиком, лакше се повезују, размењују мисли и осећају се као део заједнице. Ако језик неког народа нестане, велики проценат културног знања и посебности тог народа се губи, зато што је језик начин на који се обичаји, вредности и традиције чувају и преносе кроз генерације.

Веровања и религија важни су елементи културе зато што утичу на начин размишљања, вредности, понашање и идентитет људи у једном друштву. На које начине то чине?

1. Религија нуди систем вредности и моралних норми (шта је добро, а шта зло, шта је дозвољено, а шта забрањено), које се преносе с генерације на генерацију. На пример, у исламу и хришћанству постоје моралне норме којима се забрањује лагање, крађа, наношење неправде, поставља се обавеза поштовања родитеља, помагања сиромашнима и слично. Ове вредности нису само религијска правила, већ се преносе генерацијски и постају део културне традиције.

2. Религијска уверења изражавају се кроз **обичаје, празнике, ритуале, симболе, уметност и архитектуру**. То су препознатљива културна обележја једног друштва. На пример, Божић, Ускрс, Рамазански бајрам и Курбан-бајрам су религијски празници, али истовремено и снажна културна обележја. Она изражавају веровања, али истовремено обичаји, симболи, ритуали, уметност и архитектура повезани с њима чине их делом културе. Обележавање ових празника део је културе целог друштва у коме се прослављају.

Симболи су знаци, предмети, слике или изрази који помажу људима да се лакше разумеју зато што имају исто значење за све. Они не преносе поруку директно, већ кроз договорено значење. Зато симболи нису само визуелни знаци, они су носиоци идеја, вредности и осећања. Кроз њих људи комуницирају, изражавају свој идентитет и преносе културну традицију. Језик, заставе, верски знаци, боје и гестови културни су симболи. На пример, застава Македоније, са сунцем у средини, симболизује идентитет, независност и јединство. То је знак који повезује грађане и представља државу пред другима.

Културно памћење јесте скуп знања, сећања, догађаја и симбола које једно друштво преноси с генерације на генерацију. Кроз њега, људи се осећају као део исте историје и заједнице. На пример, припрема сарме, пите или ђомлеза према традиционалним рецептима наших бака и прабака део је културног памћења. Кроз њега се генерацијски преносе знања о кувању, укусима и локалним обичајима, чиме се чува културна традиција.

Симболи као део сваке културе

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Символи имају велику улогу у електронској комуникацији. Када комуницирамо путем порука или друштвених мрежа, често користимо знакове. Откриј које су то знакови и објасни зашто их користимо. Које је њихово значење у комуникацији?

АКТИВНОСТ 2. Истражи какво симболичко значење имају боје и објасни како их људи тумаче и од чега то зависи. Од чега зависи какво ће симболичко значење имати црвена, жута или плава боја?

АКТИВНОСТ 3. Објасни какву симболику имају грб и застава Републике Северне Македоније.

АКТИВНОСТ 4. Истражи ком делу културе припада обележавање 11. октобра – Дана независности Републике Северне Македоније. Који је циљ прославе?

ЗАПАМТИ

Свако треба да познаје своју културу јер му она помаже да разуме ко је и коме припада. Ти ћеш, упознајући сопствену културу и њене елементе, моћи да изградиш свој лични и национални идентитет. Она ће те научити да поштујеш сопствене традиције и вредности, да развијаш толеранцију и поштовање према другим културама, да разумеш повезаност између прошлости, садашњости и будућности.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто је култура важна за живот људи и друштва?
2. Наведи основне елементе културе и објасни их!
3. Објасни разлику између појмова друштво и култура!
4. Како култура утиче на наше свакодневно понашање и начин живота? Наведи примере.
5. Упореди културу којој припадаш с другом културом и идентификуј разлике, а затим их коментариши!

5. ПОДЕЛА КУЛТУРЕ

КУЛТУРА И ЦИВИЛИЗАЦИЈА – ДВЕ СТРАНЕ ИСТОГ ДРУШТВА

Култура и цивилизација уско су повезани појмови, али не треба да се поистовећују. Појам цивилизација употребљава се када желимо да објаснимо колико је развијено једно друштво и на који начин је организовано (инфраструктура, грађевине, степен развоја науке и технике, начин функционисања институција). Појмом култура објашњава се начин на који људи живе, које вредности поштују, како размишљају и како се понашају (језик, традиције, обичаји, веровања и слично). Ево једног примера (измишљене земље) на коме ћеш моћи да уочиш разлику између ова два појма:

Техноленд је савремена, високоразвијена земља с модерним градовима, уређеним путевима, мостовима, високим зградама, ефикасним јавним превозом, савремено опремљеним школама, болницама, развијеним образовним системом и најсавременијом технологијом. Закони су јасни, а институције функционишу без већих проблема. Све ово показује да је Техноленд друштво с високим степеном научно-технолошког развоја, односно високоцивилизовано друштво. Али, култура у свакодневном животу грађана није увек на истом нивоу. У Техноленду се могу приметити ситуације у којима људи не поштују основне културне и моралне норме: бацају папир по улицама, пљују, не поштују ред за улазак у биоскоп, бацају опушке свуда, међусобно се вређају... Иако постоје јасна правила понашања, околина не реагује и такво понашање сматра уобичајеним. Значи, Техноленд је цивилизовано друштво, али је култура у њему на ниском нивоу.

КАКО СЕ ДЕЛЕ КУЛТУРЕ?

Култура представља сложен појам који обухвата све материјалне и духовне вредности које је човек створио у друштву. Пошто се култура јавља у различитим облицима, она се дели према одређеним критеријумима.

Један од основних критеријума за поделу култура јесте **садржина културе**. Према овом критеријуму, разликујемо **материјалну** и **духовну културу**. Материјалну културу можемо видети и додирнути. Обухвата све материјалне творевине човека (алате, одећу, накит, куће, технологију). Духовну културу не можемо додирнути, али можемо је осетити и научити кроз васпитање, језик, обичаје, веровања, музику, песме, приче и слично (нематеријалне вредности).

Други важан критеријум за поделу култура јесте **ко је ствара и коме је намењена култура**. Према овом критеријуму, култура се дели на **народну** (традиционалну), **елитну** и **масовну културу**. **Народна култура** настаје у народу и преноси се с генерације на генерацију, најчешће усмено. Ова култура чува колективно памћење и идентитет народа. Одражава свакодневни живот, обичаје и традицију обичних људи, широко је распрострањена и доступна свима. Изражава се кроз песме, игре, приче, обичаје, традиционалну одећу итд. **Елитна култура** дело је образованих појединаца и укључује вредна уметничка дела и интелектуална достигнућа. Зато је не може свако разумети и ценити. Препознаје се у класичној књижевности и музици, сликарству, позоришту и слично. На пример, македонски композитор Тодор Скаловски представља део елитне културе. Његове класичне музичке композиције

створене су с високим уметничким и интелектуалним квалитетом и утичу на развој музичке културе у Македонији. **Масовна култура** је, пак, намењена широј публици и најчешће се преноси путем медија. Она је лако разумљива и доступна свима. Њен циљ је да забавља, информише и ствара осећај заједништва путем интернета, телевизије, филмова, музике и видео-игара. Значајно је да су млади активни учесници ове културе путем Јутјуб канала или стриминг-платформи. Дobar пример масовне културе јесу књиге и филмови о Харију Потеру. Читају их и гледају деца, тинејџери или одрасли од 1990-их година, па све до данас. Присутни су у медијима, моди, мимовима и свакодневном говору. То су културни производи који трају дуго и прихваћени су међу различитим старосним групама. Исто важи и за музику Мајкла Џексона, као и за видео-игру Супер Марио и сличне културне производе.

Култура се може поделити и **према нивоу сложености и развијености**. У том контексту, може бити реч о **високој култури** и **популарној култури**. **Висока култура** односи се на сложена и вредна уметничка дела као што су: музика Бетовена, романи Достојевског, уметност Леонарда да Винчија. **Популарна култура** је, са друге стране, лако доступна и намењена забави и свакодневној употреби. Пример популарне културе је музика певачице Тејлор Свифт, коју прате милиони људи широм света. Њена музика се слуша на радију, Спотифају, Тиктоку и Јутјубу, има обожаваоце свих старосних група који знају песме и текстове, њен утицај видљив је у моди, језику и друштвеним мрежама. Њени концерти представљају велике догађаје који окупљају хиљаде људи. Популарном културом сматрају се и игре: Мајнкрафт, Фортнајт, трендови на Тиктоку, мимови, модни брендови Најки и Адидас, ријалити-емисије и слично.

Култура се разликује и **према месту у коме опстаје и својим носиоцима** (друштвеној групи или заједници). У том смислу, култура може бити: **национална, регионална, супкултура, контракултура**. **Национална култура** карактеристична је за један народ, **регионална** повезана је с одређеним простором, а **супкултура** и **контракултура** односе се на мање групе са својим специфичним вредностима и начинима понашања. Национална култура обично је мултикултурна, што је случај и с македонском културом. Она обилује богатим историјским и културним наслеђем, фолклором, обичајима и уметношћу с израженим мултикултурализмом (различити верски објекти, прославе, кухиње и обичаји, манифестације и слично). Охридска, мијачка култура и култура Албанаца у Западној Македонији (препознатљива по албанским песмама и колима која се изводе уз двоструки жичани инструмент – чифтелију) примери су регионалних култура.

Супкултура је култура неке групе унутар једног друштва која има своје вредности, стил, интересе и симболе, различите од доминантне културе. Супкултуром се сматра култура лекара, полиције, програмера, новинара, неких заната и слично. Све ове групе су супкултуре зато што имају колективни идентитет. Обједињују их заједничке вредности и норме (професионална етика), начин комуникације (користе стручни језик – жаргон), симболи (носе униформе, користе алате), посебан начин размишљања и осећај припадности једној групи. На пример, полицајци имају исту униформу, исти кодекс понашања и поштују исту хијерархију. Програмери користе технички језик и имају дигиталну културу и специфичан начин рада. Лекари раде по Хипократовој заклетви, носе беле мантиле, стетоскоп, раде у болницама, користе медицинску терминологију, брину се о здрављу људи. Осећају се као припадници медицинске заједнице.

Омладинска култура је супкултура младих људи. Карактерише је праћење стилова облачења и моде, жеља за музиком и забавом, коришћење посебног језика и сленга, дигитална култура, бунтовност, креативност, динамичност, жеља за самоизражавањем, лако прихватање нових идеја и друштвених промена. Мајстори филигранства, златарства или зидарства, на пример, имају специфичну супкултуру, а некада и специфичан и тајни језик (жаргон). Више о овој култури учићеш у некој од наредних лекција.

Контракултура (противкултура) јесте када је група људи (најчешће младих) незадовољна вредностима, нормама и правилима које нуди доминантна култура (она коју је прихватио највећи број људи). Због тога се супротстављају, и тада група ствара контракултуру. Њен циљ је стварање новог система вредности. Контракултуру најчешће стварају млади када их друштво „не слуша“, „не разуме“ или им не пружа фер могућности. Најчешћи разлози њиховог незадовољства су: социјална неправда, незапосленост, немогућност напредовања, генерацијска неспоразумевања, застарео образовни систем, неповерење у власт, осећај да се њихово мишљење не поштује, криза идентитета и слично. Стварањем контракултуре млади изражавају револт и траже промене. Контракултура може бити деструктивна за друштво јер поткопава постојеће друштвене норме, промовише непослушност, насиље и ствара поделе и сукобе. Али, она може бити и конструктивна ако указује на постојање озбиљних проблема у друштву.

Протест због немара према природи

Према временском периоду у коме постоји, култура се дели на **традиционалну** и **савремену**. **Традиционална култура** повезана је с прошлошћу, традицијом и културним наслеђем. На пример, јапанска култура препознатљива је по традиционалним кимоноима и цветним аранжманима – икебанама; италијанска по ренесансној уметности Микеланђела; афричка по маскама и ритуалним и културним дрворезима и слично. **Савремена култура** одражава садашњост и савремени начин живота. Користи нове медије и технологије, на пример: кубизам у делима Пикаса, уличну уметност изражену кроз цртање графита, видео-инсталације, перформансе и слично.

Култура може бити видљива и скривена. Када је **видљива (експлицитна)** она се лако препознаје у правилима, законима, образовним програмима, књижевности или уметничким делима и лако се учи. **Скривена (имплицитна)** култура учи се кроз уобичајене праксе свакодневног живота. На пример, ми не учимо из закона и других докумената како да се поздрављамо, поштујемо друге и размишљамо, већ то усвајамо од родитеља, одраслих, наставника и других људи кроз посматрање, опонашање и понављање њихових већ стечених навика.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. „Супкултура као део мог идентитета“

Истражи супкултуру којој припадаш (или супкултуру људи које познајеш). Опиши и објасни:

1. Зашто себе сматраш припадником ове супкултуре?
2. Које су вредности и ставови најважнији за припаднике ове супкултуре?
3. По чему се препознаје ова супкултура (одећа, изглед, симболи, језик)?
4. Какву улогу имају музика, уметност или интернет у овој супкултури?
5. Где и како међусобно комуницирате и повезујете се (уживо или електронски)?
6. Како друштво у Републици Северној Македонији перципира ову супкултуру? Да ли постоје предрасуде/стереотипи?
8. Како ова супкултура утиче на твој лични идентитет и свакодневицу?
9. Шта ти се највише свиђа код супкултуре и шта би желео/желела да се промени?
10. Да ли ова супкултура може прећи у контракултуру? Објасни како!

ЗАПАМТИ

Познавање различитих врста култура и супкултура помаже нам да боље разумемо себе и друге. Култура у којој растемо и којој припадамо снажно утиче на наше вредности, ставове, понашање и осећај припадности. Она је важан део стварања личног идентитета сваког човека. Када разумемо културне разлике, развијамо већу толеранцију, поштовање и емпатију. То доприноси бољој комуникацији и хуманијим односима у друштву.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је култура, а шта цивилизација? Објасни разлику.
2. На које основне врсте се дели култура?
3. Наведи по један пример за материјалну и нематеријалну културу.
4. Објасни кроз примере шта је елитна, народна и популарна култура?
5. Како савремена технологија утиче на развој и ширење културе?
6. Зашто је важно поштовати разлике у културама?
7. Које карактеристике има омладинска култура којој припадаш? По чему је препознатљива?

6. КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ

„Култура обликује наше понашање више него што смо свесни.“
– Маргарет Муг

ШТА ЈЕ КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ И КАКО НАСТАЈЕ?

Главна карактеристика припадника исте културе јесте то што деле **заједнички културни идентитет**, односно сличне начине размишљања, понашања и живљења. Овај идентитет гради се постепено, кроз дељење знања и искустава, кроз заједнички језик који омогућава комуникацију и преношење традиције, кроз сличне обичаје (заједничке прославе, празнике, ритуале), заједничке вредности и норме, колективно памћење и слично. Све ово омогућава им да се међусобно препознају, да осећају припадност заједници, али и да се разликују од припадника других култура.

Према савременом британском социологу Стјуарту Холу, „идентитет није нешто с чиме смо рођени, већ нешто што се стално ствара и мења.“ Ово значи да културни идентитет није фиксан, већ се гради кроз живот, преко породице, пријатеља, културе, медија и личних избора.

Културни идентитет јесте осећај који свако од нас има о томе којој култури (културама) припада, како размишља, изражава се, понаша и како себе препознаје као део заједнице.

КАКО НАСТАЈЕ ЛИЧНИ ИДЕНТИТЕТ?

Породица је значајан фактор од кога зависи какав ћемо идентитет изградити, зато што прве културне вредности учимо код куће, у породици. Учимо језик којим говоримо, обичаје, празнике и начин понашања. На пример, ако један родитељ стално говори детету да није довољно добро и да треба да буде као други; да нема развијен укус за музику, уметност и стил облачења; ако исмева његов начин размишљања или га кажњава, временом ће дете почети да сумња у себе и своје способности. Почеће да крије своја интересовања и осећања и градиће свој идентитет из страха од осуде, уместо на основу сопственог избора вредности. Изградиће идентитет према очекивањима других и изгубиће „своје ја“. Школа и вршњаци такође имају велики утицај на

формирање идентитета. Ученик који се разликује од других, на пример: облачи се другачије, слуша другачију музику или говори дијалектом, може бити исмејаван, одбачен или искључен из друштва. Уколико га наставници критикују због различитости, уместо да га заштите, код ученика се може појавити несигурност и збуњеност у вези с тим ко је и коме припада.

идентитет/и

Медији, религија и околина такође утичу на формирање нашег идентитета, али је ипак најважније од свега наше лично искуство и избор, јер ми сами одлучујемо које ћемо вредности, ставове и начине живота прихватити, а које не. На тај начин, идентитет представља комбинацију спољашњих утицаја и личне слободе. Лични идентитет се стално мења код сваког од нас из многих разлога: стечено искуство које мења наше ставове, изазови са којима се суочавамо, успеси, неуспеси, образовање, запослење, љубавне везе, губици драгих особа и слично. Другим речима, наш лични идентитет се мења зато што свако од нас учи, надограђује се, усавршава се и прилагођава новим животним околностима.

Родни идентитет јесте унутрашњи осећај једне особе, али и друштвени утицаји и културне околности у којима се обликују њена лична самоспознања као мушкарца или жене, као ниједног од то двоје или као оба, независно од биолошког пола одређеног при рођењу.

У савременом друштву, родне улоге се не деле и не преузимају само зато што је неко биолошки рођен као мушкарац или жена. Раније је било тако зато што је људима било важно мишљење других, односно, били су под утицајем колективних схватања и представа о стварима. Родни идентитет ни данас није једноставно само питање личног избора. Друштвене и културне околности и утицаји и даље имају значајну улогу у томе. Али, у условима када преовлађују индивидуализам и право на лични избор, као главне карактеристике савременог друштва, предност имају лични избори. На пример, отац може да кува и чува децу, а мајка да ради као возачица аутобуса или ауто-механичарка. То значи да је родни идентитет личан и субјективан, а не наметнут. Омогућен је толерантном друштвеном средином. Друштво кроз поделу рада нуди људима одређене родне улоге и норме, које они могу прихватити, прилагодити им се или их одбацити, у зависности од тога како доживљавају себе. Притом, доживљавање себе друштвено је условљено. Зато родни идентитет представља спој личног осећаја и друштвеног контекста у коме особа живи.

Етнички идентитет заснива се на осећају појединаца о припадности одређеној групи на основу замисли о **заједничком пореклу, језику, култури, традицији и историји**. Овај идентитет каже нам одакле долазимо и с којом групом људи смо повезани. Етнички идентитет често се преноси кроз породицу, али и кроз обичаје, празнике и језик који се користе у свакодневном животу. Различит етнички идентитет не значи да је неко бољи или лошији, већ да људи имају различито порекло и различиту културу, што чини друштво мултикултурним, а тиме и културно богатијим.

Идентитет који свако од нас гради на основу места и улога које добија током живота назива се **социјални идентитет**. Он показује шта свако од нас ради, какав углед има, у каквим је односима с другима, који му је хоби и слично. На пример, у одређеном периоду живота, свако од нас добија неку породичну улогу (син/ћерка, брат/сестра, отац/мајка) која одсликава наш породични идентитет. Када се укључујемо у образовни процес, добијамо нове улоге (ученик/ученица, студент/студенткиња) чиме добијамо образовни. Културни сличности, културни разлики и културни универзалии идентитет, професионални идентитет добијамо када се запослимо (наставник/наставница, адвокат/адвокатица, ауто-механичар/ка, политичар/ка и слично). У зависности од нашег односа с другима можемо добити улогу пријатеља/пријатељице, друга/другарице, суседа/суседе, дечка, девојке, односно нови социјални идентитет. Верски идентитет показује нашу веру, политички идентитет – наше ставове према одређе-

ној политичкој идеологији и слично. Важно је напоменути да једна особа може истовремено имати више улога, и оне се могу мењати током живота из различитих разлога.

Из свега овога може се закључити да је идентитет комплексна творевина која одговара на питања „ко сам ја?“ и „како се повезујем с онима око мене?“.

КУЛТУРНЕ СЛИЧНОСТИ, КУЛТУРНЕ РАЗЛИКЕ И КУЛТУРНЕ УНИВЕРЗАЛИЈЕ

Културни идентитет гради се уз помоћ културних разлика (оно што нас чини посебним, различитим од других), кроз оно што нам је заједничко и повезује нас с другима (културне сличности) и кроз културне елементе који су присутни у свим друштвима (културне универзалије).

Културне сличности јесу вредности, норме или праксе које деле припадници различитих култура које опстају у оквиру неког ширег географског региона или историјског контекста. На пример, ајвар, сарма, ћевап и слично културни су елементи присутни у многим посебним културама Балканског полуострва и шире. Слично је и с неким уметничким, забавним и другим културним елементима. У свакој од посебних култура ти елементи су најчешће другачије обликовани, али су у основи међусобно слични. Зато се називају културним сличностима. Њихова сличност није само у материјалу од којег се припремају, већ у њиховој социјалној димензији. На пример, припрема ајвара нека је врста социјалног ритуала у коме учествује породица, а најчешће и комшије или пријатељи. Свака од ових културних сличности у конкретним срединама поприма локалне специфичности. У том смислу говори се и о културним разликама.

Културне разлике односе се на разлике у језику, обичајима, веровањима, вредностима и свакодневним навикама људи у различитим друштвима. На пример, различите етничке групе, народи и нације говоре различитим језиком, имају различите вредности, норме, обичаје и користе различите симболе, али то су елементи без којих не може постојати ниједна култура. Кроз културне разлике људи препознају сопствену културу, јачају осећај припадности својој заједници и граде свој лични и групни идентитет. Данас, често долази до комерцијализације и присвајања неких културних елемената присутних у више култура. Приватни или јавни субјекти „патентирају“ неке културне сличности као своје. Некад у томе не успеју. Такав је био пример покушаја словеначке фирме Colinska да као своју трговачку марку патентира назив „Ајвар“. Али, Немачки завод за patente и трговачке марке пресудио је да је „ајвар“ врста јела традиционална у више земаља и да не може бити заштићен као приватни бренд. Данас се та реч користи и може да се патентира само са специфичним географским пореклом. На пример, „Македонски ајвар“ или „Лесковачки ајвар“ и слично. На тај начин, уважавају се како сличности, тако и специфичности, односно разлике.

Културне разлике су богатство

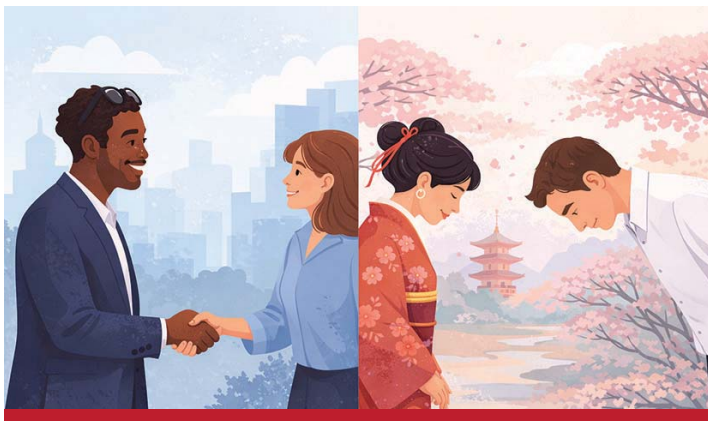
Подсети се које су улоге језика, норми, обичаја и вредности као елемената културе и зашто су важни?

Културне универзалије јесу елементи културе које срећемо у свим друштвима и у свим културама без изузетка. Зато се називају универзалијама. Људи их стварају као друштвено удружени појединци, а не појединачно, јер су нужно потребне свима. Од њих зависи њихов опстанак (храна, брига о репродукцији, одржање људске врсте и слично) и организовање друштвеног живота (према којим ће нормама, правилима и институцијама организовати живот). Тако, на пример:

- сва друштва имају одређен начин обезбеђивања материјалних средстава потребних за одржавање живота (**одређену економију**);
- сва друштва (без изузетка) имају решење **за рађање и васпитавање деце**. Универзалије су **брак, породица, брига о деци и одраслима**;
- сва друштва имају одређен начин комуникације. Универзалије су **комуникација, језик и слично**;
- сва друштва својим припадницима нешто **дозвољавају**, а нешто им **забрањују да раде**. Универзалије су **правила и норме**;
- сва друштва нуде решења **како да се људи организују**.

Дакле, мора постојати подела улога и слично.

Ово значи да у свим друштвима људи производе, склапају бракове, комуницирају, хране се, поштују моралне норме, иако се то манифестује на различите начине у различитим културама. На пример, негде се брак склапа по избору партнера, а негде договором између породица; исхрана у једним културама заснива се на пиринчу и поврћу, у другим на месу или морској храни итд. Моралне норме које се у једном друштву сматрају прихватљивим, у другом могу бити строго забрањене и слично.

Поздрављање као део различитих култура

ШТА СЕ ДЕШАВА КАДА СЕ СРЕТНУ ВИШЕ КУЛТУРА? (ЕНКУЛТУРАЦИЈА, АДАПТАЦИЈА, АКУЛТУРАЦИЈА, АСИМИЛАЦИЈА)

Када из било ког разлога (туризам, посао, студирање, запошљавање, пресељење, трговина, пријатељства и слично), људи долазе у додир с различитим културама, јављају се неки важни културни процеси.

Прво, у одређеним ситуацијама може се јавити нека врста културног шока, посебно када се дође у додир с културом веома различитом од оне у којој је неко одрастао и формирао се. То је осећај збуњености и стреса. Може настати због неразумевања нове културе, односно њених норми, вредности и правила понашања. На пример, када сретнемо некога ко једе рукама, уместо прибором за јело, у почетку смо у шоку, али касније схватамо да је он припадник индијске културе, у којој је једење рукама општеприхваћен начин исхране.

До овога долази зато што је свако од нас уведен у своју културу спонтано, још од најранијег детињства. Антрополози то називају **енкултурацијом**. То је главни и почетни процес учења сопствене културе. Кроз њега учимо и усвајамо вредности, норме, језик, симболе и обрасце понашања у својој култури и зато нам се чини да је она најбоља. Овај процес траје читав живот, али је најинтензивнији у детињству и адолесценцији, јер су то периоди када се ставови и вредности код људи формирају најинтензивније. Процес енкултурације одвија се у породици, школи, с пријатељима, преко медија... Последице енкултурације могу бити позитивне и негативне. Позитивне су уколико је појединац усвојио праве вредности, добро се понаша и успео да се integriше у заједницу. Али, ако су негативне (понаша се дискриминаторски или насилно), могу изазвати негативне последице.

Од процеса енкултурације у великој мери зависи какав ће бити наш однос према другим културама. При првим и интензивним контактима с другом културом неретко смо изненађени, а понекад и шокирани културним разликама, али, постепено их прихватамо или се прилагођавамо разликама. То је процес културне **адаптације** – прилагођавамо се новим условима живота. До овог процеса најчешће долази при пресељењу, поласку у нову школу или посао, као и при контакту с новим друштвеним правилима, нормама или технологијама. Када се селимо на друго место, морамо се адаптирати на нову културу. Позитивно је што нам адаптација олакшава сналажење и укључивање у ново друштво, док негативна последица (најчешће у почетном периоду) може бити стрес и осећај несигурности и притиска. Иако адаптација захтева време и напор, она је неопходан процес који нам омогућава да се лакше прилагодимо и наставимо успешно да живимо у новим условима.

Временом и повећаном учесталости контаката с различитим културама, адаптација прелази у активније усвајање нових вредности, навика и начина живота. Овај процес назива се акултурација. Последице овог процеса могу бити позитивне и негативне. На пример, када се људи селе у другу државу из економских разлога, принуђени су да науче језик и прихвате правила новог друштва.

Ово позитивно утиче на њихову интеграцију и омогућава им боље услове за живот. Негативна последица може бити осећај губљења сопственог културног идентитета и потешкоће код младих који одрастају између две културе. Када људи одлазе ради образовања (студирање, усавршавање и слично), усвајају нове вредности, навике и начине размишљања, проширују знања и стичу нови

поглед на свет. Акултурација настаје и кроз стални контакт с медијима и интернетом. Они омогућавају лак приступ глобалној култури, креативност и повезаност са

Исти, а различити

светом, али имају и негативне последице као што је запостављање традиционалних обичаја и језика. Акултурација је неизбежан процес у савременом свету. Настаје из различитих разлога, истовремено доноси и добити и изазове, па је зато важно да се одвија уз поштовање и очување сопственог културног идентитета.

Асимилација је процес губљења сопственог и стварања новог културног идентитета. На пример, ако се преселиш да живиш са породицом у другу земљу и после извесног времена заборавиш културне вредности сопствене државе и потпуно прихватиш језик, вредности, обичаје и начин живота нове културе, то значи да си прошао/прошла кроз процес асимилације. Социолози најчешће описују асимилацију метафорички. Пореде је са лонцем за топљење (melting pot), у коме се мешају различите културе, али најчешће једна доминантна култура има најснажнији утицај. У случају асимилације, појединац улази у „лонац“ са својом културом, али временом доминантна култура надјача њен „укус“ и на крају остаје само доминантан укус. Дакле, асимилација је нека врста топљења, што се најчешће доживљава као „губљење корена“, идентитетска криза или унутрашњи конфликт. Овај процес је израженији код старијих особа.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1: Прочитај и анализирај доле описане ситуације, а затим одговори на питања. Циљ активности је да провериш да ли си научио/научила како се формира и мења културни идентитет и које промене изазивају културни контакти.

СИТУАЦИЈА 1. Породица из Македоније сели се у Јапан

Замисли да се твоја породица сели у Јапан. Сви учите јапански језик, поштујете строга правила понашања, радну дисциплину и јапанску културу засновану на колективизму (заједништву). Ти и твој брат/сестра похађате јапанску школу. Ипак, код куће говорите матерњим језиком, славите породичне празнике, слушате народну музику и припремате традиционалну храну.

1. Које су културне разлике најјучљивије и какав је њихов утицај?
2. Да ли породица пролази кроз културни шок?
3. Да ли је ово пример акултурације, адаптације или асимилације?
4. Које су позитивне, а које негативне последице додире две културе?
5. Да ли ће се деца брже интегрисати од родитеља? Зашто?

СИТУАЦИЈА 2. Студент из Македоније иде на размену у Саудијску Арабију

Студент одлази на једногодишњи студијски боравак у Саудијску Арабију, где се суочава с другачијим верским правилима, нормама, обичајима и начинима комуникације.

Он учи арапски језик, поштује локални начин облачења и понашања и прилагођава се тамошњој академској култури. Више се осећа као Арапин него као Македонац.

1. Истражи које су највеће културне разлике у овом примеру и како утичу на студента!
2. Да ли постојање већих културних разлика отежава процес адаптације?
3. Да ли се студент адаптира или асимилира?
4. Да ли постоји могућност губљења културног идентитета?
5. Да ли може настати сукоб између личних и друштвених вредности?
6. Које су позитивне, а које негативне последице оваквог културног контакта?

ЗАПАМТИ

Културни идентитет није нешто непроменљиво, већ се гради кроз породицу, образовање, друштво и културне контакте. Разумевање културних разлика и процеса као што су енкултурација, акултурација, адаптација и асимилација омогућава нам да лакше прихватимо промене које настају при сусрету с другим културама. Тако развијамо толеранцију, поштовање различитости и оспособљавамо се за живот у мултикултурном друштву.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Како настаје културни идентитет?
2. Како се назива културни идентитет који свако од нас гради на основу места и улога које добија током живота?
3. Шта су културне сличности, културне разлике и културне универзалије? Наведи по један пример
4. Који културни процеси могу да се догоде када дођу у додир две различите културе?
5. Наведи пример у коме се дешава културна адаптација.
6. Шта је асимилација и по чему се разликује од културне адаптације?

7. ВРСТЕ ОДНОСА И ПРИСТУПА КУЛТУРИ

„Имам сан да ће моје чеџворо мале деце једноџ дана живеџи у наџији у коџој неће биџи џроцењивана џо боји своје коже, већ џо садржају своџ каракџера.“ – Марџин Луџер Кинџ

ЖИВОТ ИЗМЕЂУ КУЛТУРА – КАКО СЕ ПОНАШАМО И КАКО СЕ ПРИЛАГОЂАВАМО?

Од нашег приступа културама у великој мери зависи на који начин ћемо се ми, као грађани мулти-културног друштва, интегрисати у њега, на који начин ћемо задржати свој културни идентитет и како ћемо изградити односе с другима, различитим од нас. Најкориснији и најприхватљивији за све јесте приступ заснован на међусобном поштовању, толеранцији, дијалогу, разумевању и узајамном учењу култура. Зашто? Зато што на овај начин покушавамо да разумемо и прихватимо оно што је другачије од културе којој припадамо, избегавамо стереотипе, предрасуде, дискриминацију, шовинизам, расизам и сукобе које они изазивају. На тај начин сазнајемо да постоје и другачији начини живота од нашег. Али, постоје људи који су из различитих разлога затворени у својој култури. Они не размишљају критички и не покушавају да разумеју шта је добро или лоше у другим културама, већ их игноришу и осуђују. Овакав приступ води ка нетрпељивости, сукобима и изолованости. Као негативан резултат оваквог приступа настају негативни стереотипи и предрасуде.

На пример, никада ниси био/била у Јапану, а Јапанце сматраш хладним, некомуникативним, дисциплинованим и љубитељима технологије само зато што ти је неко тако рекао. Или закључујеш да су сви Американци површни на основу неколико одгледаних видеа на Тиктоку. Ово су примери негативних предрасуда. Тачно је да су Јапанци пристојни, учтиви, пажљиви и дисциплиновани људи, али не и хладни. Они се само уздржавају када су у јавности. Али, и да су такви, то не значи да је сваки Јапанац такав. Када особине малог броја људи приписујеш целој групи или заједници (генерализујеш), тада ствараш стереотипе. Они су корисни људима јер им помажу да брже донесу закључке. Ако ти закључци нису проверени, најчешће нису тачни. Стереотипи могу бити до неке мере и тачни, као на пример тврдња да су сви кошаркаши високи. Стереотипи и предрасуде могу бити позитивни или негативни. Позитивни су када се некој групи приписују позитивне карактеристике, на пример, да су Немци прецизни, да су Кинези генијалци у математици или да Албанци држе до речи и да имају култ породице, а да су Македонци песници, играчи кола, питоми и мирољубиви. Негативне предрасуде воде ка омаловавању културних различитости, дискриминацији и другим неправдама.

Размисли каква се неправда наноси девојчицама ако наставник каже: „Девојчице нису добри математичари“.

Дискриминација почиње стереотипима, наставља се предрасудама, а завршава **неправедним понашањем (дискриминацијом)**.

Ево једног примера да би се разумео овај процес: ако посадиш семе и заливаш га, оно ће пустити

корење и израшће у стабло, а из стабла ће се развити крошња. Тако функционише и процес стварања дискриминације.

Семе може бити неки негативан стереотип који може говорити, на пример, да деца из села нису надарена за учење. На почетку то изгледа као обична претпоставка, изречена без много размишљања. Али, ако се стално понавља и прихвати као истина, то семе пушта корење. Из њега израста стабло – предрасуда. Људи почињу унапред да верују да су ова деца мање способна, имају ниже очекивање од њих и не пружају им исте могућности. На крају се формира крошња – дискриминација. Та деца могу бити занемарена у настави, не бити охрабрена да наставе школовање или им се могу смањити шансе за развој. Тако, из једног малог семена негативног стереотипа израста читаво дрво неправде. Плодови таквог затрованог дрвета такође су отровни.

Дакле, дискриминација је неправедно понашање према људима изазвано негативним стереотипима и предрасудама. У овом примеру ученици су дискриминисани зато што нису третирани према својим стварним способностима, већ према негативном стереотипу (непроверена тврдња о деци из села). Дискриминација је штетна и за људе и за друштво зато што ствара неједнакости и поделе. Када је неко дискриминисан, осећа незадовољство, неправду и ниже самопоуздање. Смањују му се могућности за напредак, а то представља повреду људских права. Уместо заједништва, ствара се подела на „ми“ и „они“ која води ка разједињавању.

ЕТНОЦЕНТРИЗАМ

Критике и примедбе које у свакодневној комуникацији често несвесно упућујемо припадницима културе различите од наше, у великој мери садрже етноцентристичке ставове. Оне најчешће имају овакву садржину: „Зашто они носе такву одећу? Наша је лепша.“ „Како могу да једу ту нездраву храну? Наша кухиња је најкуснија.“ „Шта им је лепо у тој музици? Нека дођу да чују нашу.“

Ови примери упућују на закључак да је **етноцентризам став према коме се сопствена култура сматра најисправнијом и најбољом**. Волети и поштовати сопствену културу, језик и традицију сасвим је нормално. Дакле, етноцентризам сам по себи није негативан. Али, постаје негативан када се друге културе оцењују као мање вредне, односно потцењују.

Етноцентризам као појава најпре почиње да се формира у породици. Кроз процес енкултурације дете још од најранијег детињства учи језик, обичаје, норме и вредности сопствене културе. Ако од родитеља стално слуша да је његова култура најбоља, да је његов народ најгостопримљивији, да је храна у његовој култури најкуснија, а да у другим културама не ваља, велика је вероватноћа да ће се код њега формирати етноцентристички ставови. Недостатак контаката с припадницима других култура такође је разлог за појаву етноцентризма. Када немамо довољно информација о другим културама, не препознајемо културне разлике и можемо закључити да смо ми најбољи.

КУЛТУРНИ РЕЛАТИВИЗАМ

Културни релативизам је приступ супротан етноцентризму. Ако етноцентризам полази од става да је наше најбоље, онда би став културног релативизма био прво научити и разумети, па тек онда донети

мишљење. То значи да не треба да потцењујемо људе који су различити од нас, све док не сазнамо шта је важно за њих и за њихову културу. Уместо да вреднујемо према нашим стандардима, треба да покушамо да разумемо смисао одређене појаве у другој културној средини.

Ево неколико примера из којих се може уочити како, применом културног релативизма, можемо избећи негативне стране етноцентризма:

У Јапану се људи приликом поздрављања често наклоне и избегавају контакт очима. Уколико нас неко гледа директно у очи, то значи да нам показује поштовање. Ако не знамо овај важан податак о јапанској култури, можемо формирати мишљење да су Јапанци, у поређењу с нама, хладни и нељубазни људи. Такав закључак био би етноцентристички став зато што њихову културу оцењујемо према нашим навикама.

У Немачкој се кашњење сматра непоштовањем. Ако неко инсистира на тачности, то значи да поштује договорену обавезу и време других, а не да је строг или нефлексибилан. Недостатак ове информације такође може бити разлог за етноцентризам.

ШОВИНИЗАМ

Шовинизам може се одредити као крајње негативан облик етноцентризма. То је став којим се уздиже сопствена група (народ, пол, вера или нација), а други „различити“ се омаловажавају. Шовинизам је праћен осећајем мржње. Он не полази од претпоставке „ми смо добри“, већ од претпоставке „други/различити су безвредни“. Разлози за појаву шовинизма су различити. Код неких младих шовинизам често проистиче из снажне потребе за припадношћу и доказивањем. У адолесценцији млади желе да се осећају моћно и прихваћено. Понекад то постижу омаловажавањем других. На пример, група ученика може намерно исмејавати ученика/ученицу друге етничке припадности, говорећи: „Ви сте такви... прљави и заостали.“ Или момак може рећи: „Жене треба да седе код куће, а не да се баве политиком.“ Ово није само шала, већ јасно омаловажавање.

Друштвене мреже додатно могу појачати ово понашање ширењем видеа који позивају на насиље, с коментарима попут: „Сви они треба да се протерају из државе.“ Млади, под утицајем групе и жеље да изгледају „снажно“, понекад прихватају овакве екстремне ставове не размишљајући о последицама.

Код одраслих шовинизам је често повезан са страхом од губитка посла или страхом од предрасуда. На пример, неки људи, када се осећају економски угрожено, почињу да траже кривце и исказују шовинистичке ставове попут: „Они нам одузимају посао, зато треба да оду одавде.“ Или: „Наш народ припада вреднијој раси од других.“ Ови ставови су опасни зато што оправдавају дискриминацију и насиље. Такође, нечије лично искуство с неком особом може довести до генерализације, као на пример: „Један од њих ме опљачкао... тај народ је такав.“ Ако је неко одрастао у средини где је мржња према одређеној групи била оправдавана и прихваћена, тај став може постати део његовог идентитета. Без образовања, критичког размишљања и поштовања различитости, овакви ставови могу довести до озбиљних подела и сукоба у друштву.

СЕКСИЗАМ

Данас је **сексизам** тема о којој се све више говори. Он представља дискриминацију или потцењивање на основу полне припадности. Може бити усмерен ка оба пола, али, историјски гледано, чешће је био усмерен ка женама. У савременом друштву сексизам се више не прихвата као „нормалан“ начин размишљања, већ се сматра неправедним, дискриминаторским и штетним по људска права и слободе. Препознаје се кроз увреде у свакодневним ситуацијама. На пример, ако у школи неко каже: „Девојчице нису добри математичари.“ или „Дечаци не треба да плачу, то је срамота.“ – то су сексистички ставови. У првом случају потцењују се способности девојчица, а у другом се ствара притисак код дечака од којих се тражи да не показују своје емоције. Оба примера показују да сексизам ограничава и девојчице и дечаке, постављајући им правила како треба да се понашају. Сексизам се може видети и на друштвеним мрежама, где се девојчице често оцењују према изгледу, а дечаци према томе колико су мужевни. На пример, ако девојчица жели да игра фудбал и неко јој не дозвољава зато што сматра да је то мушки спорт, то је случај када сексизам прелази у дискриминацију. Сексизам је и када дечак жели да се бави балетом, а други га исмевају. Данас многи млади људи покушавају да сруше ове стереотипе и покажу да свако има право да изабере шта жели, без обзира на пол. Важно је знати и разумети да сексизам ствара неједнакост и неправде и и треба га посматрати као на проблем који треба превазићи.

Сексизам: Неједнако вредновање мушког и женског рада

ХОМОФОБИЈА

Људи који осуђују друге због њихове другачије сексуалне оријентације и због њиховог другачијег родног идентитета јесу хомофобични. **Хомофобија** јесте нека врста страха или одбојности засноване на предрасудама или мржњи према особама с хомосексуалном оријентацијом (геј и лезбејкама), као и према припадницима ЛГБТ+ заједнице. Хомофобија се сматра неправедном јер повређује људе. Али, ако знамо родни идентитет једне особе, тада бисмо могли бити пажљивији да та особа не буде повређена. Хомофобија је не желети да седиш у клупи с геј-особом, исмевати је на друштвеним мрежама, намерно избегавати њено присуство и слично.

Нацистичка рација у Институту за сексологију 6. маја 1933. године.

У свету је став према хомофобији различит. Иако постоје закони који штите припаднике ЛГБТ+ заједнице, они се не примењују свуда на исти начин. Још увек постоје политичке дебате око њихових права. У неким земљама она је формално осуђивана и санкционисана. То је случај у земљама у којима се хомо-

сексуалност и шире ЛГБТ+ понашање сматрају питањима повезаним с људским правима и слободама. У другим земљама, хомофобија је формално забрањена, али постоји снажна друштвена стигма (осуда) према особама с другачијом сексуалном оријентацијом. Такав је случај с већином балканских земаља. У трећим земљама (афричким и блискоисточним), хомофобија је формално, правно и морално институционализована. У њима је хомосексуалност криминализована, казне су врло строге и нема никакве јавне толеранције за особе с другачијом сексуалном оријентацијом.

РАСИЗАМ

Расизам представља дискриминацију, омаловажавање или неједнак однос према људима због њихове расе или боје коже. Кроз историју, расизам је био законски подржаван и одобран у многим деловима света. У САД до 1960-их година, црнци и белци имали су одвојене школе, аутобусе, ресторани и јавне просторе. У Јужној Африци, систем апартејда (раздвојености) делио је људе према раси и давао више права белом него црном становништву. У то време расизам је био институционализован, односно уграђен у саме законе и државне политике. Данас је у већини земаља расизам забрањен и сви су људи једнаки пред законом. Али то не значи да је расизам нестао. Он се често јавља у прикривеном облику. На пример, у неким европским земљама људи тамније коже пријављују да их полиција чешће зауставља и контролише. У спорту, посебно у фудбалу, још увек има случајева када навијачи упућују расистичке увреде играчима афричког порекла. На друштвеним мрежама појављују се коментари који шире стереотипе и мржњу на основу расне припадности. У многим друштвима расне мањине имају тежи приступ квалитетном образовању, добро плаћеном послу или здравственој заштити. На пример, ромска заједница у више европских земаља често се суочава са сиромаштвом и дискриминацијом. У неким случајевима, људи са страним именом теже добијају позив на разговор за посао иако имају исте квалификације као други кандидати. Разлика између прошлости и садашњости јесте у томе што је раније расизам био званично дозвољен и оправдаван, а данас се осуђује и кажњава.

Идеја космополитизма:
Земља је заједнички дом!

КОСМОПОЛИТИЗАМ

Човек који се осећа као „грађанин света“, а не само као припадник једне нације, назива се **космополита**. Он има пријатеље свих националности и не дели људе на „наше“ и „туђе“. Труди се да разуме друге не осуђујући их због њихових разлика. Воли да путује, учи стране језике и упознаје традицију и обичаје других народа. Начин размишљања који обухвата овакве ставове назива се **космополитизам**. Према њему, све културне разлике треба схватити као заједничке вредности, а сви људи треба подједнако да се цене и вреднују без обзира на то ко су и одакле долазе. Сматра да неки друштвени проблеми треба и могу да се решавају једино на глобалном нивоу. На пример, проблеми с климатским променама, сиромаштвом и загађењем ваздуха су глобални проблеми које државе треба заједнички да решавају јер су све њима погођене.

Размисли да ли и ти можеш себе назвати космополитом?

ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗАМ

Интеркултурализам је приступ сличан космополитизму. Разлика је у томе што интеркултурализам подстиче активан дијалог и интеракцију између различитих култура у оквиру једног друштва. Према овом приступу, различите културе у једном друштву остају посебне (свака задржава своје обичаје и традицију), али међусобно комуницирају. Циљ је да се не бришу нијачији идентитети, да постоји разумевање и сарадња. Најпримеренији пример интеркултурализма јесте наше друштво у коме Македонци, Албанци, Турци, Бошњаци, Роми, Срби и други народи живе заједно и уче једни од других о својим културама.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Прочитај пример, а затим одговори на питања. На тај начин ћеш сазнати који је приступ културама најприхватљивији за тебе.

У твоју школу долази нови ученик, који се преселио из друге земље. Он говори македонски језик с другачијим акцентом и има другачије верске и културне обичаје. Неколико ученика коментарише:

1. „Сигурно није добар ученик, код њих образовање није као наше.“
2. „Не желим да радим с њим у групи, успориће нас.“
3. „Нека се дружи са својима.“
4. „Занимљиво, волео бих да ми исприча више о својој култури.“
5. „У овој држави сви треба да се понашају као ми.“

После неколико недеља, наставник примећује да Арон седи сам за време одмора.

1. Размисли које од наведених изјава представљају предрасуде, које стереотипе, које шовинистичке ставове, које дискриминаторне ставове, а које интеркултуралне ставове. Објасни зашто.
2. Какве последице по новог ученика може имати понашање других ученика?

АКТИВНОСТ 2. Одговори самостално с којим ставовима се слажеш, а с којим не:

1. „Људи из других култура треба да се прилагоде већини“.
2. „Неке културе су развијеније од других.“
3. „Није ми пријатно да радим с неким ко је веома различит од мене.“
4. „Различитост обogaћује друштво.“

ЗАПАМТИ

Познавање различитих приступа културама помаже нам да боље разумемо људе око нас и поштујемо њихове вредности, традиције и начине живота. У савременом свету, где стално комуницирамо с људима из различитих средина, ово знање доприноси већој толеранцији, бољој сарадњи и смањењу предрасуда.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта су стереотипи, а шта предрасуде? Наведи примере.
2. Како настају стереотипи и предрасуде?
3. Објасни зашто стереотипи могу бити штетни?
4. Како предрасуде утичу на однос према другим људима?
5. Објасни (кроз примере) повезаност између предрасуда с једне стране и дискриминације, хомофобије, расизма и етноцентризма с друге стране.
6. Како можемо допринети смањењу стереотипа и предрасуда у свакодневном животу?

8. САВРЕМЕНА КУЛТУРА КРОЗ ПРИЗМУ ОМЛАДИНСКЕ КУЛТУРЕ

„Младосћ има њошеницијал да њосијане носилац радикалне грушћивене њромене.“ – Херберћ Маркузе

САВРЕМЕНА – МЕДИЈСКА КУЛТУРА

Супротна традиционалној јесте **савремена култура**. Ако се традиционална култура заснива на обичајима, веровањима и вредностима које се преносе с генерације на генерацију и препознаје се по народним ношњама, фолклору и традиционалној музици, савремена култура развија се под утицајем технологије, глобализације и медија. Зато су њене главне карактеристике: **снажан утицај интернета и друштвених мрежа, брзе промене, трендови, индивидуализам и слобода изражавања, глобални музички и модни утицаји...** Савремена култура може се назвати и медијска, зато што медији имају централну улогу.

У савременим друштвима, медији обликују стварност и наш вредносни систем. Телевизија, интернет и друштвене мреже не само што информишу, већ и утичу на формирање наших ставова везаних за наш лични успех и положај у друштву. На пример, медији често представљају успех кроз материјално богатство, славу и физички изглед. Преко Инстаграма и видеа на Јутјубу ствара се слика да успешан живот значи луксуз, путовања и популарност. Сталним понављањем таквих садржаја људи, посебно млади, почињу да прихватају те вредности као стандард према коме треба живети.

Медији промовишу стандарде лепоте и изгледа. Рекламе, филмови и друштвене мреже намећу одређене стандарде физичког изгледа. Платформе попут Тиктока стварају трендове везане за моду, шминку и тело, чиме се код младих ствара притисак да се уклопе у те стандарде. Ево једног стварног примера: Недавно се на Тиктоку појавио тренд „Clean girl aesthetic“, који промовише савршен женски изглед – чисту и сјајну кожу, дискретну шминку и уређен стил. Многе девојке почеле су да користе

Утицај инфлуенсера на младе

козметичке производе како би изгледале као инфлуенсерке. Због поређења с њима и немогућности да достигну „идеал“, неке од њих почеле су да осећају снажан притисак и изгубиле су самопоуздање.

Медији утичу на наше друштвене вредности. Дobar пример тога како медији утичу на друштво јесте млада активисткиња Грета Тунберг. Она је преко медија и друштвене мреже послала поруку целом свету да владе треба озбиљније да се боре против климатских промена. Њени говори, међу којима и онај на Самиту Уједињених нација,

преношени су свуда. На тај начин, она је постала симбол младе борбе против климатских промена. Преко интернета, многи млади људи су се организовали и изашли на протесте у различитим земљама. Ово показује да медији могу помоћи да једна идеја постане светски покрет и да повећају свест о важним проблемима.

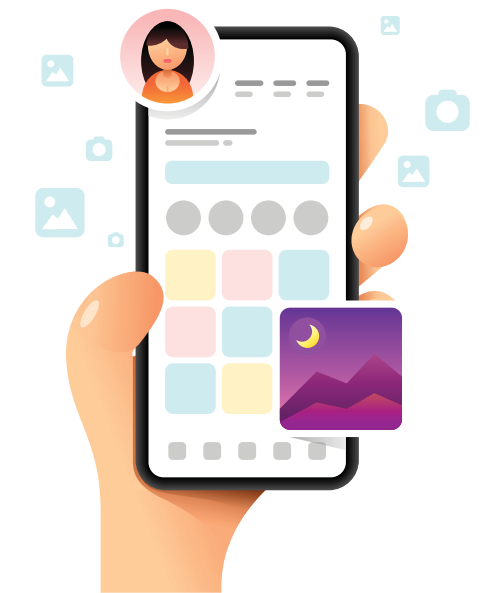
Медији креирају потрошачку културу. Рекламе и спонзорисани садржаји подстичу нас да купујемо више и обраћамо пажњу на брендове. Оне често стварају осећај да нам је потребан нови производ, чак и када је стари још увек добар. На пример, када компанија Apple рекламира нови модел ајфона (iPhone), рекламе не говоре само о његовим карактеристикама. Оне шаљу поруку да тај телефон значи престиж, успех и модеран живот, јер га рекламирају млади и успешни људи. На тај начин, ствара се утисак да сваки млад човек треба да има најновији ајфон, а да су остали, иако исправни, застарели модели.

Медији не само што подстичу код младих културу куповине, већ куповина постаје симбол идентитета и припадности. Особа која користи ајфон најчешће се осећа модерно, технолошки напредније и стилски оријентисано. А када много младих користи исти телефон, ствара се осећај припадности групи са сличним стилем и вредностима.

Многи социолози истраживали су утицај медија и потрошње на идентитет и друштво. На пример, Пјер Бурдије истраживао је како су укус, стил и брендови повезани с припадношћу одређеној класи и како људи кроз њих показују где припадају у друштву. Теодор Адорно говорио је о „културној индустрији“ и објаснио како медији утичу на мишљење и понашање људи кроз масовну културу и рекламе. Обојица се слажу да у потрошачком друштву предмети не служе само практичној употреби, већ постају носиоци значења. Куповина ајфона није само техничка одлука. То је начин на који појединац показује ко је и где припада у друштву. Тако, медиј преко рекламе не продаје само производ, већ продаје вредност и стил живота.

Савремена култура заснива се на индивидуализму и слободи изражавања. То значи да она ствара вредносни систем према коме сваки човек има право да буде другачији, да има сопствени став и сам да одлучује о свом животу. Ово је посебно важна карактеристика савремене културе. Она ставља појединца у центар пажње. Охрабрује људе да изразе свој стил (кроз одећу, фризуру или музику), да изаберу занимање које желе и да искажу сопствено мишљење, чак и ако је другачије од мишљења већине.

На пример, на Инстаграму млади објављују фотографије, ставове и креативне садржаје којима показују свој лични идентитет. Сваки профил је другачији и представља личну причу у чијим оквирима се наглашава индивидуализам. Такође, на овај начин, млади могу јавно да говоре о темама као што су: климатске промене, родна равноп-

Друштвене мреже начин изражавања личног идентитета

Слични трендови код младе популације

равност, mentalno zdravlje i slično. Aktivizam Grete Tунберг показује како један појединац може гласно да искаже свој став и да утиче глобално. Дакле, за разлику од традиционалне културе у којој су важнији заједнички интереси, у савременој култури важније су личне жеље и интереси.

**Савремена култура, преко интерне-
та и дигиталне технологије, шири се
огромном брзином.** Пошто интернет
нема границе, млади из различитих зе-
маља света прате **исте трендове** и чес-
то имају **сличне интересе**. На пример,

преко друштвених мрежа као што су Тикток, Инстаграм и Јутјуб, млади стално комуницирају, деле видеое, слике и „сторије“ које омогућавају брзо ширење трендова широм света, посебно када је реч о музичким трендовима. Захваљујући интернету и друштвеним мрежама, и млади у Македонији могу да слушају америчку поп-звезду Тејлор Свифт или корејску групу БТС. Исто се дешава и с модним трендовима. Млади код нас носе исте спортске патике, фармерке и дуксеве као и њихови вршњаци из других земаља. Тако настаје један универзални омладински стил (глобални бренд), без обзира на националност.

„Take-away“ култура, глобални ланци брзе хране као на пример Мекдоналдс, Бургер кинг и Доминос доказ су да се и у исхрани стварају сличне навике на светском нивоу. Платформе за филмове, серије и видее као што су Нетфликс и HBO омогућавају младима да упознају различите културе, вредности и стилове живота, и да на тај начин, прошире своје знање, стекну нова искуства и развију осећај повезаности с вршњацима из различитих земаља.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи на интернету омладински хипи-покрет и објасни: Када, где и зашто се појавио? Чиме су били револтирани млади? Које је вредности промовисао покрет? Како се хипи-покрет изражавао кроз музику, моду и начин живота? Који су музички фестивали и догађаји повезани с хипи-културом? Какве су промене изазвали хипици у друштву?

АКТИВНОСТ 2. Напиши краток есеј у коме ћеш описати омладинску културу у Македонији према следећем редоследу питања: Које су главне карактеристике по којима се препознаје омладинска култура код нас? За шта се млади највише интересују? Који су трендови присутни у музици, моди и на друштвеним мрежама? Шта је карактеристично за стил облачења и начин изражавања код младих? Колико друштвене мреже утичу на свакодневни живот младих? Да ли млади имају довољно могућности за изражавање својих идеја? Које позитивне особине имају млади код нас? Шта би желео/желела да се побољша у омладинској култури?

ЗАПАМТИ

Интернет трансформише културу у глобалну, дигиталну, индивидуализовану и брзо променљиву. Он је не само модернизује, већ ствара нову дигиталну културу у којој се комуникација, идентитет и вредности обликују кроз дигитални простор.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Које су главне карактеристике савремене – медијске културе?
2. Који медији имају највећи утицај на савремену културу?
3. На који начин медији утичу на стварање идентитета код младих?
4. Како рекламе утичу на жеље и потрошачке навике младих?
5. Наведи и објасни неколико последица прекомерног коришћења друштвених мрежа?
6. Објасни шта значи бити медијски писмен/писмена?
7. Зашто је важно критички процењивати информације које добијамо преко медија?

9. ПУТ ЧОВЕКА КРОЗ СОЦИЈАЛИЗАЦИЈУ

„Морални развој одвија се у сјадијумима.“ – Лоренс Колберџ

Социјализација је процес кроз који учимо како да живимо и како да се понашамо у друштву других људи и у заједници. Учимо која су правила и вредности важни, зашто треба да прихватимо норме и како да се понашамо према њима. Социјализација нам помаже да постанемо део културе и друштва. Социјализација је шири процес који, поред енкултурације, обухвата учење још многих других друштвених улога.

Социјализација почиње у породици још са рођењем и траје читав живот. У зависности од културе и периода у коме се одвија процес социјализације и извора из кога учимо (фактори/агенси социјализације), она се дели на **примарну, секундарну и терцијарну**.

Примарна социјализација одвија се у породици. Почиње од рођења и траје све до око шест-седам година, односно до периода поласка у школу. У породици учиш шта је добро, а шта лоше; како да поштујеш друге; како да решаваш проблеме; како да се носиш са емоцијама; како да изразиш осећања и како да развијеш самопоуздање. Стичеш свакодневне вештине хигијене, облачења и исхране. Учиш улоге у породици (родитељ-дете, брат-сестра). Веома је важно шта ћеш научити у породици, зато што од тога зависи твој даљи живот. Ако растеш у средини с љубављу, подршком и јасним правилима, развићеш самопоуздање, одговорност и поштовање према другима.

Вршњаци као фактор социјализације

Такве вредности помоћи ће ти да касније лакше градиш пријатељства, доносиш добре одлуке и носиш се с изазовима у школи, на радном месту и у друштву. И обрнуто, ако у породици стално има увреда и несугласица, то ће учинити да се дете осећа несигурно и анксиозно, а у неким случајевима и агресивно. Оно што се научи код куће од родитеља, често постаје темељ за твоје будуће понашање.

Секундарна социјализација почиње у вртићу, али посебно постаје снажна укључивањем детета у школу и наставља се током детињства, адолесценције и даље у животу.

Одвија се у формалним друштвеним институцијама као што су: школе, спортски клубови, дечије и омладинске организације итд. Али, снажан утицај имају и другарство и пријатељство.

Вршњаци имају велики утицај, посебно у тинејџерским годинама. Од њих учимо како да се понашамо у друштву, како да комуницирамо и како да припадамо једној групи. Ако је међу твојим вршњацима у моди одређени стил облачења, велика је вероватноћа да ћеш и ти пожелети да се тако облачиш. Разлог је једноставан – сваки човек има потребу да припада и да буде прихваћен. Када смо део групе, осећамо се сигурније. Ако се у твом друштву говори жаргоном или се користе одређени изрази, наћи ћеш се пред избором: да ли да прихватиш тај начин говора да би остао/остала део групе или да останеш доследан/доследна себи. Понекад је притисак директан („Хајде, не буди чудан/чудна“), а понекад индиректан (једноставно не желиш да будеш издвојен/издвојена). Можда ћеш почети да играш одређену видео-игру зато што је сви играју, иако те раније није занимала. Тако ћеш лакше учествовати у разговорима и заједничким активностима. Ово показује да вршњаци утичу и на наша интересовања и слободно време. Ако друштво често бежи с часова, не учи и има слаб успех, то може утицати и на твоје понашање. Можеш постепено почети да оправдаваш такве поступке и придружиш им се само да не би био/била другачији/другачија. Временом, то може утицати на твоје успехе, навике и будуће могућности.

Утицај вршњака није увек негативан. Ако твоје друштво учи редовно, међусобно се подржава, бави се спортом, има циљеве и амбиције, тада ћеш се и ти осећати мотивисано да напредујеш. Позитивна средина помаже да изградиш самопоуздање, одговорност и здрав идентитет. Зато је значајно да знаш да је припадност важна, али је још важније да не жртвујеш сопствене вредности и циљеве само да би био/била прихваћен/прихваћена.

Терцијарна социјализација одвија се преко медија, интернета, музике, филмова и друштвених мрежа. Кроз њих млади уче нове идеје, трендове, стилове облачења, језик и вредности које нису научили у породици или школи. На пример, када слушате песме Тејлор Свифт, ви не слушате само музику, већ кроз текстове песама учите о пријатељству, храбрости и самопоуздању.

Преведи песме „You belong with me“ и „Fearless“ и направи анализу које поруке преносе младима!

Кроз серије и игране филмове млади уче о везама, сукобима и друштвеним улогама, али се понекад суочавају с нереалним представама и сликама о животу. На пример, често се ствара слика да свако треба да има савршен изглед, много новца или узбудљив живот. Рекламе такође могу утицати на вредности, стил облачења, понашање, па чак и на самопоуздање младих. Оне постају снажан фактор социјализације, јер кроз њих млади уче шта је популарно, успешно и пожељно. Пошто се ова социјализација најчешће одвија електронским путем, веома је важно да млади размишљају критички и знају да није све што виде и чују реално или исправно. Шира заједница, као што су општина, комшије, црква или џамија, такође су места у којима постоји социјализација, јер се у њима уче вредности, правила, норме и обичаји које нису научене у породици или школи.

Културализација ужи је друштвени процес од социјализације. Он се односи на увођење појединца у културу своје заједнице. Културализација је део социјализације и представља процес кроз који млади уче културне вредности и традиције друштва у коме живе. Социјализација одговара на питања како да живим и како да се понашам у друштву, а културализација на питање која је моја култура и како је доживљавам.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Елена је велики фан Тејлор Свифт. Осим што слуша њену музику, редовно прати рекламе и модне брендове повезане с турнејом певачице познатом под именом „The Eras Tour“ (Турнеја кроз периоде). Због изложености рекламама и садржајима на друштвеним мрежама, Елена почиње да купује одећу инспирисану стилем певачице, организује тематске рођендане у њеном стилу и мења свој стил (фризуру, шминку) према трендовима које види у медијима. Питања за истраживање:

1. На основу којих Елениних поступака се може закључити да је она под утицајем медија и реклама?
2. Да ли Елена купује одећу зато што јој се заиста свиђа или зато што жели да прати стил Тејлор Свифт? Објасни.
3. Како друштвене мреже утичу на њено самоизражавање и на њен стил?
4. Да ли рекламе и медијски садржаји могу да „продају“ начин живота, а не само производе? Како то видиш у овом примеру?
5. Која је разлика између тога да се инспиришеш неким и да се осећаш под притиском да га опонашаш?
6. Како утицај медија може променити Еленино самопоуздање и пријатељске односе?
7. Шта мислиш, да ли би Елена урадила исто да није пратила музику и рекламе повезане с турнејом? Зашто?

ЗАПАМТИ

Социјализација и културализација важни су процеси зато што кроз њих учимо како да живимо с другим људима и како кроз породицу, школу, вршњаке и медије градимо свој идентитет, своје ставове и самопоуздање. Без ова два процеса човек не би могао потпуно да се развије као личност, нити да успешно функционише у заједници.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто је социјализација важна за развој личности?
2. Које су главне врсте социјализације?
3. Где се најчешће одвија примарна социјализација?
4. Које институције имају важну улогу у секундарној социјализацији?
5. Објасни зашто кажемо да процес социјализације траје током целог живота?
6. Како социјализација доприноси успешном функционисању појединца и друштва?
7. Које су институције најчешће одговорне за терцијарну социјализацију?

10. СОЦИОЛОГИЈА ГЕНЕРАЦИЈА И ЖИВОТНИ ЦИКЛУСИ

„Генерације се не дефинишу само преко узраста, већ преко заједничког историјског искуства.“ – Карл Манхајм

НАШ ЖИВОТ КРОЗ ПЕРИОДЕ

Живот сваког човека пролази кроз неколико фаза: детињство, адолесценцију, зрелост и старост. Ове фазе називају се животни циклуси и део су развоја сваког човека. Социолошки, то нису само различите узрастне фазе. За сваку фазу везују се многе специфичне друштвене улоге и очекивања.

Детињство је прва фаза живота. То је време када се тело физички брзо мења и расте и када се уче нове вештине: да ходамо, да говоримо, да се играмо, да поштујемо правила, да се исправно понашамо према другима. У овој фази, деца стварају своју прву везу с родитељима и породицом, и кроз ту везу уче шта значе поверење, сигурност, емоције, обавезе и одговорности. Зато од детињства зависи наш будући развој.

Друга фаза живота је **адолесценција**. У овој фази, дете постепено постаје млад човек. Она обично траје од дванаесте до осамнаесте године. То је време када се, осим тела, мења и ум. Млади уче да буду независни, да доносе одлуке и да откривају свој идентитет. Сазнају ко су и шта желе у животу. У овом периоду велики утицај имају фактори социјализације: вршњаци, школа, породица и медији. Млади се инспиришу друштвеним мрежама, музиком, филмовима и трендовима, али истовремено уче да стварају и своје ставове и вредности. На пример, ако су теби и већини твојих другова из генерације омиљена музика Тејлор Свифт, то ће бити један од разлога да се више дружите, јер исто размишљате и разумете њену музику. Адолесценција је важна зато што управо тада учимо како да живимо самостално и градимо своју личност.

Следећа фаза живота јесте зрелост. У овој животној фази човек постаје потпуно самосталан и преузима одговорност за своје одлуке и поступке. Обично почиње после младости и траје најдуже. У овом периоду људи бирају занимање, стварају породицу, граде каријеру и теже стабилном и сигурнијем животу. У зрелости је човек емотивно стабилнији, искуснији и способнији да доноси важне одлуке. Човек остварује свој потенцијал, доприноси друштву и постаје пример и подршка млађим генерацијама.

Старост последња је фаза животног циклуса и обично почиње по завршетку радног века човека. У овом периоду човек има богато животно искуство и више времена за себе и породицу, потомство и личне интересе. Иако се могу појавити физичке слабости

Животни циклус од детињства до старости

или здравствени проблеми, старост је време када најстарији преносе мудрост и животно искуство млађим генерацијама.

ЖИВОТ НЕКАД И САД: РАЗУМЕВАЊЕ ГЕНЕРАЦИЈСКИХ РАЗЛИКА

Иако све генерације људи пролазе кроз ове фазе живота, свака од њих различито доживљава детињство, младост, зрелост и старост, јер их обликују различите генерацијске карактеристике.

Врста генерације	Приближне године рођења	Главне карактеристике
Бејби бумери	1946 – 1964	Цене стабилност и рад, одрастали су у периоду економског раста, верују у традиционалне вредности.
Генерација Икс	1965 – 1980	Самостални, прилагодљиви, имају искуство с разноврсном технологијом (рачунари, интернет), често критични према ауторитетима.
Миленијалци (генерација Y)	1981 – 1996	Дигитални „пионири“, вреднују образовање и искуства, поштују баланс између посла и приватног живота.
Генерација Z	1997 – 2009	Рођени с интернетом, практични, креативни, пријатељи су им дигитални алати.
Генерација Алфа	2010 – денес	Одрастају с паметним уређајима, вештачком интелигенцијом, напредним технологијама, уче визуелно и интерактивно.

Табеларни приказ генерацијских карактеристика

Бејби бумер-генерација обухвата људе рођене после Другог светског рата. Одрастали су у периоду обнове и економског раста. У многим земљама то је било време када су се породице увећавале, градили нови домови и веровало се да се напорним радом може постићи боља будућност. Ценили су се дисциплина и одговорност, а поштовање према породици, старијима и добро понашање били су најважније вредности. Образовање се сматрало кључем успеха. Бејби бумери одрасли су без интернета и без мобилних телефона. Њихово детињство било је испуњено играњем напољу, директном комуникацијом и снажним локалним заједницама. Као млади људи учествовали су у друштвеним променама, покретима за људска права и културним трансформацијама.

Генерација Икс провела је детињство без интернета и паметних телефона. Дечије игре одвијале су се напољу, у комшилуку, кроз свакодневне контакте с друговима. У адолесценцији ови млади суочили су се с утицајима телевизије, музике и школе, али је породица имала најснажнију улогу у социјализацији. У раној зрелости, припадници ове генерације најчешће су тежили стабилном послу и дугорочној сигурности. На пример, многи су остајали на истом радном месту годинама, вреднујући лојалност, послушност и дисциплину.

Припадници генерације Y, познати као миленијалци (рођени крајем другог миленијума), одрастали су у време када је интернет постепено постајао део свакодневице. Детињство ове генерације засновано је на традиционалним вредностима, али је у периоду адолесценције већ почело коришћење мобилних телефона и друштвених мрежа. Ово је утицало на начин градње пријатељстава и идентитета. У раној зрелости, миленијалци су чешће мењали радна места, па чак и занимања, тражећи оно што им доноси лично испуњење, а не само сигурну плату. На пример, млад човек ове генерације може да напусти стабилан посао како би започео сопствени бизнис или радио „фриленс“ (слободно), тражећи већу слободу и баланс између посла и приватног живота.

Генерација Z назива се још и „дигитална генерација“ зато што је одрастала с паметним телефонима, интернетом и друштвеним мрежама још од најранијег узраста. Њена социјализација снажно је повезана с електронском комуникацијом. У адолесценцији, поред школе и породице, велики утицај имали су инфлуенсери, трендови и дигитални садржаји. На пример, млад човек може да изражава свој идентитет преко профила на друштвеној мрежи, учествује у дигиталним заједницама или гради ставове на основу глобалних догађаја које прати у реалном времену. Ова генерација показује већу осетљивост на питања менталног здравља, екологије и људских права.

Генерација којој припадаш назива се генерација **Алфа**. Она расте с паметним телефонима, таблетама и интернетом, па њени припадници врло брзо уче да користе технологију и лако се повезују с људима из целог света. Пошто често комуницирају преко порука уместо лицем у лице, код дела њих јављају се тешкоће у директној комуникацији (теже препознају емоције, теже решавају сукобе). Генерација Алфа често изгледа нестрпљива и жели да за кратко време добије много информација. То је зато што одраста уз кратка видеа, брзе садржаје и сталну дигиталну стимулацију. Мозак се навикава на брз ритам, па им дужа објашњења или монотона настава могу постати досадни. Зато радије бирају честе промене активности, интерактивну наставу и визуелне садржаје. Такође, проводе мање времена у слободној игри на отвореном, што представља препреку за грађење чврстих пријатељстава, самоконтроле и лидерских вештина. Дигиталне игре су забавне, али не могу потпуно заменити физичку активност и непосредно дружење. Ипак, генерација Алфа има и снажне стране: дигитално је писмена, креативна и лако ствара дигиталне заједнице.

Међугенерациске разлике: предност или изазов!

Да ли су дигитални уређаји препрека или олакшање у комуникацији?

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Анализирај пример, а затим одговори на питања:

Често користиш телефон: за учење, комуникацију с друговима и гледање видеа. Када породица руча, ти држиш телефон поред себе и понекад одговараш на поруке. Твој деда, који припада старијој генерацији, љути се и каже ти: „Ми смо одрасли без паметних телефона, али смо имали поштовање према старијима. Ви сте таоци модерних технологија.“ Настаје свађа и обоје се осећате схваћено.

Питања: Објасни ко је у праву: ти или твој деда? Да ли је проблем у телефону или у непостојању комуникације међу вама? Које вредности заступа твој деда? Које вредности заступаш ти? Како ћеш решити овај сукоб? Шта млади могу научити од старијих генерација? Шта старији могу научити од младих? научат од младите?

ЗАПАМТИ

Важно је да познајеш генерацијске разлике зато што ти то помаже да боље разумеш старије и млађе од себе. Када знаш у каквим су условима одрасле различите генерације, лакше схваташ зашто имају различите ставове, навике и вредности и лакше превазилазиш неспоразуме, сукобе и осећај да те други не разумеју. Познавање генерацијских разлика развија толеранцију, поштовање и способност за бољу комуникацију. Разлике не треба да нас раздвајају, већ да нам помогну да се боље разумемо и учимо једни од других.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта се подразумева под животним циклусима и који су они?
2. Које су главне карактеристике детињства и зашто је оно важно за развој личности?
3. Које су промене карактеристичне за младост као животни циклус?
4. С којим се изазовима млади најчешће суочавају у периоду адолесценције?
5. Какве одговорности преузима човек у зрелом добу?
6. Зашто је важно поштовати људе свих узраста?
7. Како животни циклуси утичу на потребе и начин живота људи?

11. ИНДИВИДУАЛИЗАМ И КОЛЕКТИВИЗАМ

Индивидуализам = „Ја и мој избор.“

Колективизам = „Ми и наше добро.“

Питање да ли је важнији појединац или заједница јесте једно од најстаријих и најзначајнијих питања у друштвеним наукама. Суштина је у томе да ли човека треба посматрати пре свега као самосталну личност са сопственим правима и интересима, или као део шире групе чија је добробит важнија од личне. Ова дилема постоји још од античког доба. Кроз историју, у различитим друштвима давао се приоритет једном или другом приступу. Из тих размишљања произашла су два супротстављена гледишта:

- **индивидуализам**, који наглашава слободу, права и аутономију појединца, и
- **колективизам**, који истиче важност групе, заједничких циљева и одговорности према заједници.

Разумевање ова два гледишта помаже нам да боље схватимо односе између личности и друштва.

Индивидуализам је став да је појединац основни и најважнији. Реч индивидуа долази од латинске речи *individuum*, што значи недељиво. То значи да је сваки човек посебна, јединствена личност. Према индивидуалистичким схватањима, реално постоје само конкретне јединке – људи, дрвеће, животиње. Колектив (на пример: породица, народ или држава) само је збир тих јединки. Ако нема појединаца, нема ни колектива ($K=1+1+1+1$). Индивидуализам наглашава слободу, личну одговорност и право сваког човека да сам одлучује о свом животу.

Данас, индивидуализам можемо препознати у политици, религији и култури. У **политици** се индивидуализам манифестује кроз демократију и заштиту људских права. На пример, у модерним демократским друштвима, сваки грађанин има право гласа, слободу мишљења и изражавања и слично. Политичке одлуке доносе се у интересу сваког појединца у друштву. У **религији** индивидуализам се огледа у слободи верника да сам изабере веру, поштује обреде и ритуале и слично. У **уметности**, индивидуализам се изражава кроз слободу креативности и лични стил. Сликара или писца не мора да се придржава строгих правила или укуса заједнице, већ може да створи дело које изражава његову личну визију и искуство. Савремено друштво подстиче човека да истиче своју јединственост и своје личне изборе и интересе. Наглашава се право на лични живот, избор занимања, место становања, начина живота итд.

Све више се говори и о индивидуалистичкој култури. Али, данашња индивидуалност у великој мери зависи од одређених колектива. На пример, велики научник ретко постаје познат без снажног научног колектива иза себе.

Индивидуализам

Супротан индивидуализму јесте **колективизам**. Према њему, заједница је важнија од појединца. Реч колектив потиче од латинске речи *collectivus*, што значи заједно. Колективисти тврде да човек истински може постојати само као део заједнице (колектива), као што су: породица, школа, народ, култура. Колектив није само збир људи (К није $1+1+1+1+\dots$), већ нешто више од тога. Колектив је нови квалитет, нова снага, целина са својим правилима, квалитетом и енергијом која превазилази појединачне атоме од којих је сачињен. Разлика се може објаснити и овако: Индивидуализам каже да је најважнији човек као личност. С друге стране, колективизам каже да је најважнија заједница зато што без ње нема истинске личности.

Колективизам наглашава важност заједнице

Најтипичнији примери за илустрацију колективистичких схватања и политика јесу комунизам и комунитаризам. За њих је основна идеја заједнице или комуне (*communitas*). Комунизам заговара организовање друштва као једне заједнице радног народа под вођством комунистичке партије. За разлику од тога, савремени комунитаризам заговара да се друштво организује као друштво заједница (најчешће етничких или верских) које представљају једна или више политичких партија. У оба примера колективизма појединци су подређени интересима колектива или заједнице, коју комунисти и комунитаристи сматрају важнијом и од свих других колектива и од појединаца од којих су они сачињени.

Размисли и наведи ситуацију у којој су те људи лакше препознали као члана јаке, утицајне групе, а не по твом имену и презимену.

Дакле, у друштвима организованим на колективистичким принципима, појединци су снажно интегрисани у своје заједнице. Њихова слобода је ограничена нормама и интересима групе. Контакти између различитих заједница често су смањени, а међу њима може постојати и социјална дистанца. Од чланова се очекује лојалност, верност и усклађивање са ставовима заједнице. На пример, ако ученик из села постане дизајнер и тиме прекине породичну традицију према којој се очекује да буде земљорадник, он може бити проглашен за „покондиреног“ зато што је нарушио строга правила сеоске заједнице и приклонио се другој заједници.

У сваком друштву људи живе у различитим колективима – породицама, друштвеним круговима, спортским тимовима, верским или етничким заједницама. Да би функционисали, потребно је одређено усклађивање међу члановима. Али, у колективима организованим на строгим колективистичким принципима јединке су „затворене“ у заједницама. Њихова индивидуална слобода ограничена је интересима и потребама заједнице. Због оваквих односа, заједнице, односно њихова руководства, траже од својих чланова лојалност и верност колективу.

У таквим ситуацијама јединке, али и колективи, суочавају се с изазовима названим **конформизам** и **неконформизам**, о којима ће бити речи у наставку.

КОНФОРМИЗАМ И НЕКОНФОРМИЗАМ

Човек који размишља и понаша се као сви други зато што не жели да се разликује од групе назива се **конформиста**. Он се плаши да, ако има другачије мишљење, можда неће бити прихваћен. Психолошка спремност човека да се прилагоди групи назива се **конформизам**. Конформизам има и позитивне и негативне стране. Позитивно је то што помаже људима да лакше функционишу у групи. Када сви поштују правила, влада ред и стабилност. На пример, ако ученици у једном одељењу поштују правила, настава ће се одвијати нормално и без проблема. Али, конформизам има и негативну страну. Ако човек некритички прихвата мишљења већине, може изгубити своју индивидуалност. Уместо да размишља самостално, аутоматски прихвата мишљење других. Конформиста најчешће избегава сукобе и ретко изражава своје мишљење зато што му је жеља да буде прихваћен важнија од тога да остане доследан себи.

Супротно конформизму јесте **неконформизам**. То је стање када човек не прихвата аутоматски ставове и правила групе, већ их преиспитује и самостално одлучује. Неконформиста размишља својом главом и има храбрости да каже своје мишљење, чак и када се оно разликује од мишљења већине. Води се сопственим вредностима, а не принципом „како и сви други, тако и ја“. Важно је направити разлику и између **конформизма** и **компромиса**. Компромис не значи слепо прилагођавање, већ узајамно разумевање и договор. Када правимо компромис, саслушамо друге, бранимо своје мишљење и заједно тражимо решење које ће бити прихватљиво за све. То је знак зрелости, а не слабости. Ово је посебно важно зато што, да би људи могли да живе у заједници, потребно је да умеју да се прилагоде и критички размишљају. Без конформизма нема реда, а без реда нема напретка. Зато је најважније да знамо када треба да се прилагодимо постижући компромис, а када треба да имамо храброст да останемо (бескомпромисно) своји, као човек на фотографији, на пример.

Човек који је одбио да поздрави Хитлера

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Анализирај ситуацију описану у тексту, а затим одговори на питања и понуди одговарајуће решење проблема:

Твоја генерација треба да организује матурску забаву. У одељењу постоје два различита мишљења. Једна група ученика жели велику и луксузну забаву с познатим бендом, свечаном одећом и већим трошковима. Друга група жели једноставнију и јефтинију забаву у дискотеци, с диск-џокејом и опуштенијом одећом. Ти лично желиш луксузну забаву, али примећујеш да је већина ученика за једноставнију варијанту. Налазиш се пред дилемом да ли да изразиш своје мишљење или да се сложиш са мишљењем већине.

Питања: Дали значи да си конформиста ако ћутиш и сложиш се с већином, зашто? Када је неслагање храброст, а када тврдоглавост? Да ли је могуће да човек истовремено буде и делимично конформиста и делимично неконформиста? Како притисак другова може утицати на твоју одлуку? Које решење највише доприноси јединству генерације?

ЗАПАМТИ

Кроз индивидуализам научићеш да цениш личну слободу, одговорност и сопствена права, док ћеш кроз колективизам научити да поштујеш заједничко добро, сарађујеш и доносиш одлуке које утичу на групу (колектив). Ова равнотежа помоћи ће ти да у свакодневном животу лакше доносиш одлуке када си у дилеми, али и да правиш компромисе између личних и колективних интереса.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Која је главна разлика између индивидуализма и колективизма?
2. Наведи пример из свакодневног живота у коме се сударају индивидуални и колективни интереси и објасни их.
3. Наведи пример у коме је важније заштитити сопствено мишљење (индивидуализам), него прихватити мишљење групе (колективизам).
4. Зашто се људи понекад понашају конформистички? Наведи примере.
5. Наведи примере неконформистичког понашања.
6. Објасни када неконформизам доприноси друштвеним променама.

12. СОЦИЈАЛНА ИНТЕРАКЦИЈА

*„Кроз социјалну интеракцију развијамо својство/своје ја“
– Џорџ Миг*

Реч *интеракција* потиче од латинских речи *inter*, што значи међу или узајамно, и *ago*, што значи *да делује* или *да чини*. Зато интеракција значи узајамно деловање, када две или више ствари утичу једна на другу.

Интеракција се може појавити у различитим ситуацијама. На пример, када се две билијарске кугле ударе, оне утичу једна на другу и мењају правац кретања. Када наставник разговара с учеником, обоје реагују једно на друго – наставник поставља питање, ученик одговара, а затим наставник поново реагује. Интеракција постоји и између две државе када сарађују или су у сукобу. Када се сода бикарбона меша са сирћетом, дешава се хемијска реакција, и то се сматра неком врстом узајамног деловања. У саобраћају, пак, возачи стално реагују на кретања других аутомобила.

Сви ови примери показују како две стране узајамно утичу једна на другу, али нису све социјална интеракција. Две билијарске кугле утичу једна на другу у складу с Њутновим законима кретања, а сода бикарбона и сирће у складу с очекиваном хемијском реакцијом. Али, када наставник разговара с учеником, или када две државе преговарају, ситуација је сасвим другачија. Они не делују

„празноглаво“, већ размишљају, имају осећања, циљеве, интересе и ставове. Свако њихово деловање има одређену намеру. Наставник поставља питање зато што жели да ученик научи. Државе преговарају зато што желе да постигну договор.

Дакле, социјална интеракција јесте узајамно и осмишљено деловање међу људима. Она увек има некакав циљ или значење. Када неко говори, ми слушамо и одговарамо имајући у виду шта је рекао. Када нас неко гледа, понашамо се другачије зато што знамо да смо посматрани. Најважнија карактеристика социјалне интеракције јесте да се она дешава зато што узимамо у обзир друге људе. Социјална интеракција често је синоним за друштвене односе. То значи да када говоримо о односима међу људима, заправо говоримо о њиховој међусобној интеракцији, односно о начину на који они утичу једни на друге. Социјална интеракција присутна је свуда око нас. Она постоји у личним односима (међу друговима, у породици, у љубавним везама), али и у друштву, држави, нацији или верској заједници.

ФОРМЕ СОЦИЈАЛНЕ ИНТЕРАКЦИЈЕ

Пошто је присутна свуда, социјална интеракција појављује се у многим формама, али најважније су: **размена, сарадња, надметање и сукоб.**

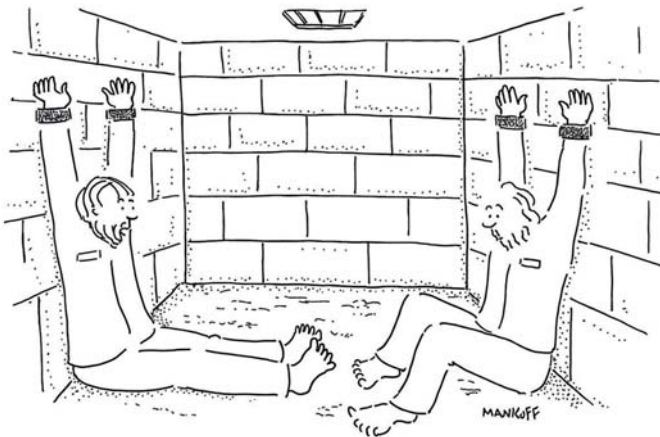
Народне изреке попут „шта посејеш, то ћеш пожњети“ или „баци иза себе, да нађеш испред себе“, најбољи су примери за **размену** и колико је она присутна и важна у свакодневном животу.

Први који је описао размену као социјалну интеракцију јесте амерички социолог Џорџ Каспар Хоманс.

Он је у својим истраживањима открио да се људи у међусобним односима воде принципом „ти мени – ја теби“. Ово значи да свако ко успоставља неки однос/интеракцију с другима процењује шта добија, а шта губи из те интеракције. Добици и губици могу бити материјални (новац или роба), или нематеријални (поштовање, углед или статус).

Осим процене добитака и губитака, важан део размене јесте и **очекивање реципроцитета**. Људи очекују да у односима с другима добију приближно онолико колико улажу. Али, понекад, иако процењујемо да интеракција није сасвим правична, ипак је настављамо зато што немамо други избор. Зато је социјална размена више од просте размене добара или услуга. То је начин на који људи одлучују како ће се понашати према другима, процењујући шта ће добити, а шта изгубити.

Од овога зависи да ли ће сарађивати, надметати се или бити у сукобу.

Карикатура из САД о слободи, независности и размени:
Два затвореника у ћелији везаних руку за зид. Један каже другом:
„Види, мораш да прихватиш одређено ограничење своје слободе као размену за већу безбедност“

Сарадња је најважнија форма социјалне интеракције. Она представља процес у коме људи, групе или читава друштва делују координисано да би остварили заједничке циљеве или интересе. Сарадња постоји зато што ниједан појединац или група сами по себи не би могли постићи све што им је потребно. Управо способност за сарадњу издваја човека од других бића. Сарадња омогућава људима да превазиђу своја ограничења и заједнички створе и искористе колективну снагу.

Целокупни друштвени живот заснива се на сарадњи – људи се удружују у групе и друштва да би се изборили с претњама из природе као што су, поплаве, глад или болести, али и с претњама од других људи или других друштава.

За социолога Роберта Низбета постоји неколико врста сарадње. У зависности од начина на који се одвија сарадња, он разликује: **спонтану или планирану, добровољну или принудну, уговорну или традиционалну, малу или велику по обиму**. Такође, сарадња може бити директна или индиректна.

У савременим друштвима присутни су сви видови сарадње. Како ће се успоставити зависи и од тога да ли се добити расподељују праведно. Ако сви имају праведне добити, сарадња се може сматрати успешном разменом. Ако су, пак, добити неправедне, може настати сукоб.

Надметање или **конкуренција** јесте врста социјалне интеракције у којој људи или групе теже да буду бољи од других. Циљ је победити конкурента и добити ограничена, али пожељна добра попут новца,

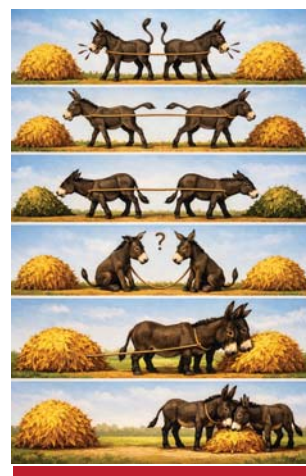
радних места, престижа, моћи или успеха. Надметање срећемо у школи, спорту, економији, политици, култури и забави. На пример, ученици се надмећу за боље оцене или да буду популарнији код другова из одељења, а наставници се могу надметати око тога ко ће имати већи успех с ученицима.

Надметање подстиче људе да улажу више труда, знања и времена, граде добре односе и буду упорнији. Оно је позитивно када се поштују правила и када се доживљава као фер игра. У таквим случајевима, пораз се не доживљава као неправда, већ као прилика за учење и напредак.

Ривалство је, пак, озбиљнији и дуготрајнији облик борбе. Оно није само борба за успех или престиж, већ и за надмоћ и доминацију. Жеља за доминацијом својственија је конфликту него надметању. Према Емилу Диркему, конкуренција постаје снажнија када је друштво густо насељено и људи су чешће у контакту једни с другима. На прогресиван начин, ривалства се могу решавати кроз поделу рада и развој економије, тако да ће свако имати могућност да се бави новим активностима без директне конфронтације са снажнијим конкурентима.

Конфликт сасвим је другачији тип интеракције. Јавља се када људи или групе сматрају да су добити и ресурси неправедно подељени. У сукобу, учесници имају супротстављене интересе, циљеве или вредности и доживљавају се више као непријатељи него као конкуренти. Да би постојао сукоб, није довољно да постоји само супротстављеност – учесници треба да буду свесни ње. На пример, судар два небеска тела није сукоб, зато што небеска тела немају свест.

Сукоби су присутни у свим деловима друштва, у породици, религији, економији, политици, спорту и култури. Доживљавају се као нормалне појаве, али је кључно како се носимо с њима. У демократским системима, изражавање супротстављених захтева је нормално. Ипак, насиље је забрањено, а решавање сукоба врши се кроз разговор, договор и правила.

Сарадња смањује фрустрацију и сукобе, а повећава задовољство и успех

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Направи списак интеракција у којима си се нашао/нашла током протеклог дана. Анализирај: Које врсте интеракција најчешће понављаш? С ким си најчешће у интеракцији? Који те мотиви воде у процесима интеракције у које ступаш? Да ли, када ступаш у интеракцију, размишљаш шта добијаш, а шта губиш из те интеракције?

АКТИВНОСТ 2. У наставку је описано неколико врста сарадње. Покушај да их идентификујеш у складу с претходно наведеним критеријумом и одредиш њихове карактеристике:

1. Ученици притрчавају да помогну ученику који је пао у ходнику;
2. Чланови породице помажу једни другима при припреми породичне прославе;
3. Ученици се унапред договарају како ће прославити матурску забаву;
4. Добровољно учествујеш у акцији чишћења парка;
5. Радник мора да ради под лошим условима да не би био отпуштен с посла;
6. Двоје ученика израђују пројекат, а цела општина се мобилише да би се изборила с последицама поплаве;
7. Двоје заљубљених разговарају лицем у лице и планирају свадбено весеље;
8. Ученици тетовске и скопске гимназије електронским путем раде заједнички пројекат.

ЗАПАМТИ

Друштвене интеракције јесу темељ сваког друштва зато што кроз њих учимо како међусобно да комуницирамо, сарађујемо и разумемо се. Што боље разумеш односе међу људима, то ћеш лакше градити здраве и успешне везе у будућности.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. О каквој врсти интеракције је реч ако ученици заједно израђују пројекат?
2. Који облик интеракције је, по твом мишљењу, најважнији за успешно функционисање друштва?
3. Каква је врста интеракције квиз?
4. Да ли је говоримо о ривалству или сукобу када два спортска клуба желе да освоје прво место?
5. Објасни на примеру да ли је сваки сукоб негативан.
6. Наведи примере из свакодневног живота у којима су људи у интеракцији – размени.

13. КОМУНИКАЦИЈА

ШТА ЈЕ КОМУНИКАЦИЈА – ПОЈАМ И ЗНАЧЕЊЕ

Реч комуникација има латинско порекло. У њеном корену налазе се речи које значе дељење, саопштавање нечега другима. Отуда се као синоним за комуникацију користи и реч општење.

Комуникација није само основни елемент социјалне интеракције, већ и основни предуслов за живот људи у заједници. Људи морају да комуницирају да би могли да се координишу и делују – како у односу на природу, тако и у односу на друге из окружења.

Пошто је комуникација веома важан део нашег живота, проучавају је различите науке попут социологије, психологије, лингвистике, новинарства и политикологије. Свака од њих објашњава комуникацију на свој начин, али све се слажу у следећем: комуникација значи **размену информација и стварање заједничког значења тих информација**. То значи да, када комуницирамо, ми не размењујемо само речи, већ и мисли, осећања и намере. Осим што преносимо информацију, ми јој истовремено дајемо и значење. На пример, када нам неко каже браво, то није само реч, већ и порука подршке и охрабрења. Али, поруку нам шаље и када ћути, смеје се, мршти се или подиже палац. Дакле, кроз комуникацију не само да сазнајемо нешто, већ кроз одређене знаке и симболе или гримасе разумемо зашто се нешто дешава и какав је његов смисао.

ТИПОВИ КОМУНИКАЦИЈЕ

Пошто је комуникација основни елемент социјалне интеракције и неопходан део наше свакодневице, она се може поделити према **нивоу комуникације** (између колико људи се одвија) и према **средствима комуникације** (како се одвија – говором, писањем, преко медија итд.)

Према нивоу, постоји пет врста комуникације:

1. интраперсонална – када човек комуницира сам са собом (размишљање);
2. интерперсонална – комуникација између два лица (разговор);
3. групна – комуникација у малој групи људи (на пример, у одељењу);
4. масовна – комуникација с великим бројем људи преко медија (телевизија, интернет);
5. екстраперсонална – комуникација човека с нечим што није друго лице, већ уметност, књижевност или технологија. На пример, када стојиш на семафору, комуницираш са саобраћајним знаком који ти преко црвеног или зеленог сигнала шаље поруку када да станеш, а када да пређеш улицу.

ВРСТЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ПРЕМА НИВОУ КОМУНИКАЦИЈЕ (БРОЈУ ЛИЦА)

Врста комуникације	Интраперсонална	Интерперсонална	Групна	Масовна	Екстраперсонална
Карактеристике	Интерно са својим ја пред лицем у очима других	Директна и лицем у лице између два лица	Директна и индиректна између више од два лица из исте групе, са заједничким циљем/интересом	Безлична и потиче из масовних извора	Између човека и околине (биљке, предмети, животиње, роботи)
Пример	Лично преиспитивање; самотивисање (могу то да урадим), унутрашњи дијалог са собом	Две пријатељице на кафи, девојка и дечко о одређеном питању, кратак сусрет са комшијом, колегом и др.	Породични, колегијални или тимски разговори	Масовни медији (тв, радио, интернет)	Тумачење саобраћајног знака, семафора; дозивање кућног љубимца; Вештачка интелигенција, гласовни асистент, чет-бот

ВРСТЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ПРЕМА СРЕДСТВИМА КОЈА КОРИСТИМО

Комуникација се може поделити и према томе **како преносимо поруку**. Према средствима која користимо, постоји неколико врста комуникације: **вербална, писана, невербална, визуелна, аудио-комуникација и електронска (дигитална) комуникација**.

Комуникација

Вербална комуникација јесте комуникација речима. Реч вербална долази од латинске речи *verbum*, што значи реч. Ово је најчешћи и најважнији облик комуникације. Речима исказујемо своје мисли, идеје и осећања. Вербална комуникација може бити **усмена** (разговор лицем у лице, телефонски разговор, јавни говор) и **писана** (поруке, писма, књиге, електронска пошта). Невербална комуникација позната је и као „говор тела“.

Она не користи речи, већ покрете и изразе – мимику, гестове, положај тела, контакт очима, тон гласа. На пример, осмех може показати радост, а намргођено лице – незадовољство. Често се каже да је говор тела искренији, зато што кроз њега показујемо осећања која понекад не изражавамо речима.

Визуелна комуникација остварује се кроз слике и визуелна средства: фотографије, видее, симболе, знаке, графиконе. На пример, саобраћајни знаци јесу једна врста визуелне комуникације. Аудио-комуникација одвија се кроз звук, односно преко радија, музике или звучних порука.

Дигитална комуникација данас је веома заступљена. Она се одвија преко интернета и дигиталних уређаја: рачунара, мобилних телефона и таблета. Може бити **визуелна** и **звучна** (видео и аудио позиви, конференције), поруке, електронска пошта и комуникација преко друштвених мрежа. Апликације као што су Скајп, Зум или Гугл омогућавају људима да комуницирају на даљину. Последњих година, посебно с појавом рада од куће и електронске наставе, дигитална комуникација постала је неопходна. Овај вид комуникације омогућава нам да брзо и лако комуницирамо преко интернета, без обзира где се налазимо. Али, она је изазвала и одређене последице: **недостатак директног контакта**, због чега су се смањили блискост, емпатија и поверење међу саговорницима, као и **дигитални замор и стрес** изазван превеликим бројем порука, обавештења и апликација. Зато је важно да постоји баланс између електронске комуникације и разговора уживо.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи начине на које се води невербална комуникација у неколико европских и азијских земаља. Идентификуј на који начин се људи невербално поздрављају, исказују радост, тугу, емпатију или поштовање, и упореди их с начинима на које се то ради у твојој култури.

АКТИВНОСТ 2. Пажљиво прочитај текст, а затим одговори на питања!

У једном одељењу, наставник дели ученике у две групе с истим задатком – да донесу одлуку где ће одељење ићи на једнодневну екскурзију. Прва група дискутује лицем у лице у учионици. Разговарају, постављају питања, реагују тоном гласа, смеће се, уздишу и гестикулирају. Када се неко не слаже, то се примећује не само кроз речи, већ и кроз израз лица и говор тела, па се неспоразуми брзо разјашњавају.

Друга група комуницира искључиво преко порука у заједничком разговору на телефону. Њихова дискусија је спорија и понекад нејасна. Неке поруке звуче критичније него што су замишљене, јер недостају тон гласа и мимика. Ученици користе емотиконе да изразе расположење, али и поред тога долази до неспоразума и краткотрајног сукоба око предлога за екскурзију.

1. Како невербални елементи (тон, мимика, гестикулација) утичу на разумевање поруке?
2. Зашто у комуникацији преко порука лакше може доћи до неспоразума?
3. Да ли емотикони могу потпуно заменити невербалну комуникацију? Образложите.
4. У којој групи се, по вашем мишљењу, сукоб лакше решава? Зашто?

ЗАПАМТИ

Комуникација је процес дељења и размене информација и значења међу људима. Она је основни елемент социјалне интеракције и предуслов за живот у заједници, јер се кроз њу људи координишу и сарађују. Људска комуникација је симболичка – одвија се кроз симболе као што су речи, знаци, гестови и изрази лица. Кроз њих преносимо своје мисли и осећања.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто је комуникација неопходна за функционисање друштва?
2. Објасни разлику између вербалне и невербалне комуникације и наведи примере.
3. Објасни каква је људска комуникација?
4. Наведи пример у коме је невербална комуникација бољи избор од вербалне.
5. Упореди директну (лицем у лице) комуникацију с дигиталном и идентификуј предности и недостатке сваке од њих.
6. Наведи пример у коме је писана комуникација бољи избор од усмене.
7. Објасни како стереотипи и предрасуде могу нарушити комуникацију међу људима.
8. Зашто је важно да комуникација буде јасна, тачна и примерена ситуацији?

14. ДРУШТВЕНЕ УЛОГЕ

ШТА ЈЕ ДРУШТВЕНА УЛОГА?

Реч *улога* има словенско порекло, а понекад се користи и реч *рола* (на пример у албанском језику реч *rol* или *roli*), која има латинско порекло. Обе речи значе *учешће*, *задатак* или *функцију* коју неко има у одређеној ситуацији.

Када говоримо о друштвеној улози, мислимо на задатак и одговорност коју има сваки човек као део друштва. Свако од нас има више улога у животу. На пример: улога детета, ученика, пријатеља, родитеља, спортисте, лекара... Дакле, друштвена улога повезана је с нашим положајем у друштву или групи (ученик, наставник, родитељ, спортиста). За сваки положај везује се одређено прописано и очекивано понашање. Од ученика се очекује да учи, да прати наставу; од детета се очекује да поштује родитеље; од спортисте да тренира и учествује на такмичењима и слично. Дакле, друштвена улога говори како треба да се понашамо и како да извршавамо задатак који проистиче из положаја.

Као што глумци на сцени, тако и ми учимо животне улоге

Ако друштво упоредимо с позориштем, положаји су као сцена, а улоге су ликови које играју глумци. Сваки човек у животу има своју „сцену“ и своје „улоге“, и од начина на који их игра зависи како ће функционисати заједница. Зато повезивање друштвене улоге с позориштем није случајно.

У енглеском језику, реч *role* првобитно се односила на свитак хартије на коме је био написан текст који је глумац требало да научи и изведе на сцени. То значи

Као што глумци на сцени, тако и ми учимо животне улоге да је улога од самог почетка била нешто што се игра и

изводи на основу написаног текста и сценарија.

Као што глумац игра неки лик на сцени, тако и људи у друштву „играју“ различите улоге. У породици смо деца или родитељи. У школи смо ученици или наставници. У друштву смо пријатељи. У спортском клубу смо играчи или тренери. Таквом расподелом улога друштво функционише, а људи могу међусобно да сарађују.

Свака друштвена улога која се повезује с неким друштвеним положајем обухвата три врсте очекиваног понашања: очекивања „мора да“, „треба да“ и „може да“. Очекивања „мора да“ су најстрожа, обавезна и ако се не поштују следе санкције. Возач мора да поштује саобраћајна правила. Ако прође на црвено светло, добиће казну. Очекивања „треба да“ су препоручљива. Ако се препоруке не испуне, санкције су најчешће у облику критике, укора, моралне осуде и слично. Ученик који касни на час неће бити одмах избачен из школе, већ укорен, опоменут и слично. Очекивања „може да“ нису обавезна, већ пожељна понашања и њихово неиспуњавање не изазива санкције. Ти можеш, ако желиш, да учествујеш у школској секцији, хуманитарној акцији и слично. Разлика између ове три врсте очекивања огледа се у степену обавезности и врсти санкције. Управо кроз ове разлике можемо боље разумети како друштво усмерава понашање појединца и како настају одступања од друштвених улога.

ВРСТЕ ДРУШТВЕНИХ УЛОГА

Друштвене улоге не измишљамо сами, већ нам их задаје „сценариста“, односно друштво или нека мања група којој припадамо (породица, школа или пријатељи и слично). Када кажемо да друштво „задаје“ улоге, то не значи да нам неко наређује шта да будемо. Напротив, друштвени живот функционише најбоље када људи природно и спонтано прихватају своје улоге. То се дешава кроз процес социјализације, односно кроз учење на које начине да се понашамо. На пример, још од малих ногу учимо како треба да се понашамо као син, ћерка, ученик или пријатељ. Неке улоге добијамо самим рођењем. Њих не бирамо, већ нам „припадају“. На пример, наша етничка припадност, култура и традиције. Ове улоге називају се **приписане** или **наслеђене улоге** зато што су нам додељене без нашег избора.

С друге стране, постоје и улоге које стичемо личним трудом и избором. Оне зависе од нашег образовања, способности и интересовања. На пример, неко је одличан ученик, лекар, спортиста или музичар захваљујући сопственом труду. Те улоге се називају **стечене улоге**.

Улоге се могу поделити и према томе колико дуго трају. Трајне улоге извршавамо дужи период и оне снажно утичу на наш живот. На пример, улога родитеља једна је од ретких животних улога која се не завршава никада. Она није као занимање које можемо променити кад желимо, већ је трајна веза. Али није сасвим непроменљива. Напротив, она се стално преобликује заједно с одрастањем детета. Док је дете мало, родитељ има улогу заштитника. Али, у одређеним периодима развоја детета, родитељ постаје: васпитач, саветник, подршка и слично. **Привремене улоге** трају краће време, као улога ученика, пацијента или учесника неког догађаја.

Такође, улоге могу бити **парцијалне** и **глобалне**. **Парцијалне** важе само у одређеној ситуацији, на пример, када смо другови из одељења у школи или чланови спортског тима. **Глобалну** друштвену улогу има лекар. Лекар не ради само за једног појединца, већ брине о здрављу људи, спречава болести и спасава животе.

На крају, можемо закључити да су друштвене улоге важан део нашег идентитета. Неке од њих добијамо рођењем, а друге стичемо трудом. Оне се мењају током живота, али нам помажу да разумемо шта се од нас очекује и како да функционишемо у друштву.

СУКОБ УЛОГА

У претходној лекцији дефинисали смо сукоб као тип социјалне интеракције у којој учесници имају супротстављене интересе, циљеве, вредности или ставове. Актери у сукобу супротстављени су једни другима и међу њима преовладава осећај да једни добијају на рачун других. Иако припадају истој друштвеној групи или заједници и треба да сарађују, они се често доживљавају као конкуренти, па чак и као непријатељи.

Али, сукоб се не јавља само између различитих лица. Он се може појавити и код једне исте личности. Сваки човек се барем једном осетио „растрзано“ и несигурно којим путем да крене. Ову појаву социолози називају сукобом улога. Он настаје када се очекивања повезана с различитим улогама

Разумевање сукоба улога олакшава доношење одлука

које имамо сударају. Тада постаје тешко или немогуће истовремено испунити сва очекивања, јер су она усмерена ка једној истој личности. На пример, ако си председник/председница одељења, од тебе се очекује да бринеш о правилима. Али, ако си истовремено и друг/другарица неког ко је прекршио правило, од тебе се очекује подршка и флексибилност. Слично је и с родитељима: они имају улоге повезане с децом, послом, својим родитељима и другим обавезама. Често су растрзани између различитих очекивања: да остану дуже на послу, да буду с децом или да посете своје родитеље.

Сукоб улога јесте унутрашњи сукоб. Он се може појавити из два разлога, па зато разликујемо две врсте: **сукоб између улога** и **сукоб у оквиру једне улоге**. На пример, сукоб између улога има мајка која треба да брине о свом болесном детету, али истовремено да присуствује важном састанку у фирми. Сукоб у оквиру једне улоге нај-

чешће се дешава када различити људи истовремено имају иста очекивања од исте улоге. На пример, наставник који треба да буде строжи да би одржао дисциплину у одељењу, али истовремено настоји да успостави пријатељске односе с ученицима.

Размисли какву врсту сукоба ћеш ти имати ако те наставник биологије и наставник социологије истовремено предложи као кандидата за такмичење. Објасни како би поступио/поступила према очекивањима „мора да“, „треба да“ или „може да“.

Сукоб улога, без обзира на врсту, доводи до социјално-психолошких стања. На личном нивоу може изазвати стрес, анксиозност, фрустрације, осећај кривице или неспособности, разочараност. На колективном нивоу може довести до смањења међусобног поверења и поверења у друштвене институције.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Прочитај текст, а затим одговори на питања. Живот као сцена

Читав свет је сцена. И сви људи су обични глумци: они имају своје успоне и падове. Сваки човек у своје време игра многе улоге. Његов живот подељен је на седам животних доба. Најпре одојче које плаче и смеје се у рукама своје мајке.

Затим ученик, са својом школском торбом, свежег јутарњег лица, вукући се у школу невољно као пуж. Затим, млади заљубљени човек, уздишући и пишући романтичне песме вољеној особи. Затим, млади активиста, гласан у својим ставовима, борећи се за правду и промене, уверен да може учинити свет бољим местом. Па угледни судија, заобљеног стомака, оз-

биљног погледа уредне браде, пун поука и примера. Затим у шестом добу – остарели човек у папучама, с наочарима на носу. Око његових потколеница вијоре се широке ногавице, а некада снажан глас, сада се претворио у тихо пискутање.

И најзад, последња сцена, као завршетак ове чудне и узбудљиве историје: друго детињство – стање заборав, без снаге, са ослабљеним видом и слухом.

Питања: Који различити животни периоди (улоге) су описани у тексту? Шта се очекује од сваке улоге (какво понашање, какве обавезе)? Да ли сви људи пролазе кроз исте улоге на исти начин, зашто да/не? Које улоге из текста си већ имао/имала, а које те очекују у будућности? Да ли друштво има одређена очекивања за сваку улогу/узраст, наведи пример из текста. Ако је живот „сцена“, објасни ко поставља правила за улоге – појединац или друштво?

АКТИВНОСТ 2. Запиши које улоге имаш у овом периоду и како оне утичу једна на другу? Које улоге се најчешће сударају једна с другом и стварају ти сукоб улога? Опиши једну ситуацију у којој си се нашао/нашла у сукобу улога и како си је разрешио/разрешила!

ЗАПАМТИ

Друштвена улога јесте задатак и одговорност коју појединац има према свом положају у друштву. Сваки човек има више улога и од сваке се очекује одређено понашање. Улоге су повезане с очекивањима, а разлика међу њима огледа се у степену обавезности и врсти санкција. Неке улоге су приписане (добивамо их рођењем), а друге су стечене (постигемо их трудом и избором). Сукоб улога настаје када се очекивања повезана с различитим улогама сударе, и тада изазивају стрес и унутрашњу несигурност. Али, они су саставни део живота у друштву.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Која је разлика између друштвеног положаја и друштвене улоге?
2. Наведи три друштвене улоге које има сваки ученик.
3. Зашто свака друштвена улога ствара одређена права, али и обавезе?
4. Како се уче и мењају друштвене улоге?
5. Наведи примере у којима постоји сукоб улога и објасни разлоге за то.
6. Наведи по један пример из свакодневног живота у коме поступамо према очекиваним понашањима „мора да“, „треба да“ и „може да“.

15. ДРУШТВЕНА ДЕВИЈАЦИЈА – КАДА, ЗАШТО И КАКО?

„Криминалац се не рађа, он то постаје под одређеним друштвеним условима.“ – Емил Диркем

ШТА ЈЕ ДРУШТВЕНА ДЕВИЈАЦИЈА?

Како ће се дефинисати девијантно понашање у великој мери зависи од тога шта једно друштво или одређена друштвена група подразумева под девијацијом. Погрешно је свако одступање од друштвених норми и вредности третирати као девијацију.

Према Едвину Лемерту, представнику теорије етикетирања, девијација може бити **примарна** и **секундарна**. **Примарна девијација** јесте свако кршење неке норме, односно одступање од прописаног понашања. Међутим, све док друштво или одређена група не означи (етикетира и стигматизује) особу као „девијанту“, такво одступање остаје друштвено незначајно. У том случају, ни околина не сматра особу девијантном, нити се сама особа идентификује као таква. На пример, ако ученик једном заборави да напише домаћи задатак, то је мало одступање од очекиваног понашања. То неће изазвати снажну реакцију околине (наставника, родитеља), нити ће ученик бити означен као лош ученик.

За разлику од примарне, **секундарна девијација** настаје онда када друштво етикетира појединца као девијантну особу. Дакле, да ли ће се одступање сматрати девијантном појавом зависи од вредности и норми друштва, односно од реакција околине. Када неко одступи од неког правила, друштво/средина процењује колико се то одступање коси с основним вредностима. Ако одступање угрожава неке важне вредности, као што су безбедност, поштење или правда, тада је вероватноћа да ће неко бити означен као девијантан много већа.

Али, вредности нису исте у свим друштвима. Нешто што се у једној култури сматра девијантним, у другој може бити прихватљиво. Тако, на пример, у неким земљама, као што је Саудијска Арабија, конзумирање алкохола је забрањено законом, док је у Француској испијање вина део културне традиције. У Ирану постоје правила која регулишу спољашњи изглед (посебно жена) и њихово непоштовање сматра се девијантним и кажњава се. У Холандији су истополни бракови легални и друштвено прихваћени, док су у Нигерији кажњиви. Телесно кажњавање деце у прошлости било је прихваћено као васпитни метод у многим земљама, док је данас потпуно неприхватљиво. У државама као што су Норвешка, Шведска, Немачка и САД, телесно кажњавање деце законски је забрањено. Социјалне службе могу привремено или трајно одузети дете од родитеља. Разлике не проистичу из врсте понашања, већ из вредносног система који доминира у друштву.

Пример примарне девијације

ЗАШТО НЕКИ ЉУДИ ПОСТАЈУ ДЕВИЈАНТНИ?

Један од најчешћих разлога за девијантно понашање јесте **социјална и економска ограниченост**. Када људи немају могућности за образовање, посао или пристојан живот, лакше се одлучују да своје циљеве постигну нелегалним путемима. На пример, млад човек који нема могућност да се запосли и принуђен је да живи у сиромаштву, може бити у искушењу да краде како би обезбедио новчана средства. Ово не значи да сиромаштво неминовно води у криминал, већ да тешки услови повећавају ризик од таквог понашања. Али, да ли ће се кренути тим путем зависи и од околине. На пример, у неким високим бизнис круговима, околина намеће критеријум да се успех мери искључиво профитом и моћи. Таква околина ствара амбијент у коме је „нормално“ заобићи законе да би се победила конкуренција и дошло до више новца и моћи.

Утицај вршњака и околине такође је велик. Ако група вршњака (посебно адолесцената) прихвата вандализам или насиље као нормалне, појединац, да не би био одбачен од групе, може прихватити те моделе понашања. На пример, ученик који никада не би учествовао у физичком обрачуна, може то учинити под притиском другова. **Недостатак подршке родитеља, занемаривање и насиље у дому** могу бити озбиљни разлози за девијантно понашање. Дете које расте у средини без љубави и пажње и где је агресија свакодневица, може схватити да је насиље прихватљив начин решавања сукоба.

Ако је неко **стално етикетиран** (стално називан) проблематичним или лошим, може почети да се понаша у складу с том етикетом. На пример, ученик који је једном направио неки прекршај, а стално је кажњаван и омаловажаван, може изгубити самопоуздање и наставити с истим понашањем. Не треба занемарити ни **утицај медија и савремене културе**. Понекад медији приказују насиље, криминал или брзо стицање новца на привлачан начин. Млади који не размишљају критички могу имитирати те моделе.

Девијантно понашање може произаћи и из **личних криза и емоционалних проблема** (осећај усамљености, ниско самопоуздање, бес или фрустрација). Из свега овога може се закључити да девијантно понашање не настаје изненада и без разлога. Оно је најчешће резултат комбинације личних и друштвених фактора.

КОНФОРМИЗАМ И НЕКОНФОРМИЗАМ КАО УЗРОЦИ ДЕВИЈАНТНОГ ПОНАШАЊА

Конформизам представља прилагођавање појединца друштвеним нормама и вредностима, при чему он настоји да буде прихваћен од групе и избегне осуду. У том случају, девијантно понашање најчешће се смањује, јер страх од санкција и жеља за припадношћу усмеравају појединца ка друштвено прихватљивим поступцима. **Неконформизам** јесте неприхватање општеприхваћених правила и ставова, односно појединац не жели да буде исти као други. То може бити разлог за девијантно понашање. Појединац свесно крши норму (буни се, не слаже се, жели да се истакне). Али, неконформизам нема увек негативан предзнак. Понекад се управо кроз њега мењају застарела правила и подстиче друштвени напредак. Зато и конформизам и неконформизам могу утицати на девијантно понашање. Код адолесцената, конформизам (жеља да се буде прихваћен од групе) често може постати разлог за девијантно понашање.

САНКЦИЈЕ

Санкције представљају начин на који друштво реагује на понашање појединаца с циљем да одржи норме и регулише понашање. Оне могу бити **позитивне**: похвала или признање за исправно понашање, или **негативне**: казна, новчана казна или затвор, када неко крши правила. Такође, санкције могу бити **формалне** (изречене од стране школе, суда или државе) и **неформалне** (изречене од стране породице, пријатеља или заједнице кроз осуду, игнорисање или критику).

Начин на који се одређују санкције зависи од неколико критеријума: од **тежине одступања** (колико је озбиљно нарушена норма), од **важности вредности која је прекршена** (да ли су угрожене основне вредности), од **намере преступника** (да ли је дело учињено намерно или случајно) и слично. Санкције нису произвољне, већ су регулисане друштвеним правилима и законима и тачно утврђују шта је дозвољено и које су последице девијантног понашања.

Храброст да будеш другачији први је корак ка промени

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. У наставку је дато неколико тврдњи. Твој задатак је да објасниш да ли се слажеш с њима (зашто да, зашто не) и да ли би поступио/поступила на исти начин. Тако ћеш схватити како конформиста избегава девијантне појаве, а неконформиста их може изазвати.

1. Ако твоји другови/вршњаци ломе клупе у парку или цртају графите по зидовима, ти можда сам/сама не би то урадио/урадила, али ћеш учествовати да не би био/била исмејан/исмејана или искључен/искључена из друштва.
2. Починеш да пушиш или пијеш алкохол зато што сви у друштву то раде. Страх да нећеш бити „ин“ или „кул“ тера те да се прилагодиш групи.
3. Твоји другови из одељења исмевају ученика који носи наочаре с великом диоптријом. Ти им се супротстављаш иако можеш бити искључен/искључена из групе.
4. Твоји другови одлучују да не иду на наставу, а ти то не радиш зато што си свестан/свесна последица.
5. Делиш увредљиве мимове и шириш непристојне гласине на друштвеним мрежама да би добио/добила лајкове и одобравање вршњака.

АКТИВНОСТ 2. Анализирај описана девијантна понашања, а затим образложи: Из ког разлога је изазвано свако понашање? Које су вредности угрожене таквим понашањем? Које су последице тога и како, по твом мишљењу, треба да буде санкционисано?

Дебатуј са својим друговима из одељења: Да ли је боље кажњавати или радити на превенцији и на који начин? Када треба да се укључе родитељи, а када институције? Који су најчешћи разлози девијантног понашања код младих у Македонији? Предложите начине за смањење неких облика девијантног понашања.

- Ситуација 1.** Ученик намерно напада другог ученика и наноси му повреде.
- Ситуација 2.** Твоји другови из одељења објављују увредљиве фотографије или поруке о другу из одељења на друштвеним мрежама.
- Ситуација 3.** Ученица носи опасан предмет с намером да се заштити.
- Ситуација 4.** Ломиш катедру наставника, уништаваш рачунаре.
- Ситуација 5.** Ученик/ученица носи и продаје недозвољене наркотике.

ЗАПАМТИ

Умети препознати девијантно понашање и проценити последице тога изузетно је важно, посебно у савременом друштву. То ће ти омогућити правилан, сигуран и успешан лични развој. Када знаш да препознаш штетно, неисправно или опасно понашање, моћи ћеш да доносиш одговорне одлуке и избегаваћеш последице које могу негативно утицати на твоју будућност. Имати исправан и критички однос према девијацијама не значи имати страх од казне, већ разумевање последица и развијање осећаја одговорности и самодисциплине. Тако постајеш и отпорнији на притиске негативних утицаја, а тиме одговоран и користан члан друштва.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Који фактори могу изазвати девијантно понашање код младих?
2. Како породица, школа и вршњаци могу утицати на појаву и спречавање девијантног понашања?
3. Какве последице девијантно понашање може створити за појединца и друштво? Наведи примере.
4. Објасни да ли су људи девијантни ако понекад крше друштвене норме. Наведи примере.
5. Објасни на примерима да ли је казна увек најбољи начин за смањење девијантног понашања?
6. Зашто исто понашање може бити у једном друштву прихватљиво, а у другом девијантно?

16. ВРСТЕ ДЕВИЈАНТНОГ ПОНАШАЊА

„Девиијантносћ није особина самог чина, већ последица примене правила и санкција од стране других.“ – Енџони Гигенс (социолог)

Веома често, одступања или преступи изједначавају се с девијантним понашањем, а не би требало. Као што смо раније видели, да ли ће неко одступање бити друштвено означено и третирано као девијантно зависи од тога да ли то одступање угрожава неку важну вредност као што су безбедност, поштење или правда. Ако је тако, тада је вероватноћа да ће неко бити означен као девијантан много већа.

У социологији постоји више начина класификовања девијантног понашања:

- 1. У зависности од области у којој се крше норме**, то може бити: економска, политичка, правна или морална девијација. На пример, у економској области, менаџер намерно прикрива финансијске губитке компаније да би изгледало да успешно послује. У политици, политичар прима мито да би донео закон који је у интересу одређене компаније. У правној области, судија неправедно доноси повољну пресуду за особу која је починила тешко кривично дело. У свим овим случајевима крше се правила и нарушава поверење грађана.
- 2. Девијантно понашање може се разликовати и према тежини.** Према томе постоје лакши и тежи облици. На пример, ученик који стално касни на часове или не поштује школска правила показује лакши облик девијантног понашања. Али, плачка банке или наношење тешке повреде другој особи представља много тежи облик, јер је штета озбиљна и последице велике.
- 3. Према томе ко изриче санкцију**, разликујемо **моралну осуду** и **законску казну**. Постоје ситуације у којима последице преступа нису толико тешке, па су и санкције блаже. На пример, ако ученик преписује на тесту, наставник може изрећи моралну осуду (укор, слабу оцену или педагошку меру). Али, када је реч о тежим преступима, као што су крађа аутомобила или изазивање саобраћајне несреће с повређеним пешаком, тада санкцију изриче суд. Та дела кажњавају се новчаном казном или затвором, јер представљају озбиљно кршење закона и наносе велику штету. Тежина дела одређује и тежину казне.
- 4. Други важан критеријум јесте учинилац**, односно да ли дело извршава једно лице или група. Када прекршај чини једно лице, говоримо о **индивидуалној девијацији**. На пример, ученик уништава гуме паркираних возила испред школе. Али, када у прекршају учествује више лица, реч је о **групној девијацији**. Такав пример јесте ломљење клупа и скулптура у парку или скрнављење биста и надгробних споменика. У тим случајевима одговорност деле сви учесници. Групна девијација често је опаснија јер се у групи људи лакше охрабрују да ураде нешто што сами можда не би урадили. Зато, да бисмо боље разумели девијантно понашање, важно је да знамо ко изриче санкцију и ко извршава дело. Ове разлике помажу нам да схватимо зашто се неки поступци санкционишу укором или моралном осудом, а други строгом законском казном.

Најпознатији облици девијације јесу: **криминал, малолетничка делинквенција, корупција, непотизам, мобинг, булинг, вандализам и различите врсте зависности.**

КРИМИНАЛ И ВРСТЕ КРИМИНАЛА

Криминал представља свако дело или непредузимање дела које је законом одређено као кривично дело и за које је предвиђена одговарајућа казна. Специфичност криминала као друштвене девијације јесте у томе што се таквим делима нарушавају неке основне друштвене вредности (безбедност, живот, правни поредак) и јавни интерес повезан с њима. Другим речима, **криминал је девијантно понашање које је законски дефинисано као кривично дело зато што је штетно за јавни интерес заједнице.** Управо због тога, поступак процене и кажњавања оваквих девијација води држава преко јавног тужиоца (по службеној дужности или по тужби грађанина).

Ово је опште прихваћено одређење које користе правници и социолози широм света.

Емил Диркем је проучавао криминал. За њега, то је понашање које крши колективни морал и норме друштва, али истовремено има и друштвену функцију. Према Диркему, кроз осуду криминала друштво проверава да ли постојећа правила, норме и вредности треба ревидирати и да ли постоји потреба за подизањем свести код људи о значају етичког понашања. Из те перспективе, криминал је и сигнал да нешто у друштву и држави не функционише како треба.

ДРЖАВНИ И ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ

Ова подела направљена је према носиоцу криминалног понашања и према начину његовог извршења. Код **државног криминала** носиоци криминалног понашања јесу државне институције, функционери или носиоци јавних функција, кроз злоупотребу службеног положаја. Најчешће се јавља у облику политичке корупције, незаконитог прислушкивања разговора, откривања државних тајни, полицијске бруталности, изборних манипулација, злоупотребе јавних финансија, кршења људских права и слично.

„Криминал белих оковратника“ врше углавном бизнисмени, менаџери и службеници ради остваривања личне економске користи. Примери за то јесу различите финансијске преваре, утаја пореза, проневера и слично. Обе врсте криминала врше се злоупотребом власти и положаја, али се разликују према томе ко их у чијем интересу врши.

Извршиоци организованог криминала јесу добро организоване групе које делују систематски, дугорочно и с осмишљеном стратегијом, с циљем стицања материјалне користи. То су криминалне мреже као мафија, трговина дрогом, оружјем или људима. Кључно је да групе делују изван институција власти, али понекад покушавају да утичу на државу кроз корупцију.

КОРУПЦИЈА

Корупција јесте појава када неко ко има службено овлашћење или одговорност злоупотребљава свој положај ради личне користи, најчешће примањем мита, преко веза или неправедног фаворизовања. Уместо да се одлуке доносе према закону и заслуги, оне се доносе према личном интересу. Корупција је штетна зато што ствара неправду. Људи који су способни и вредни могу бити одгурнути, а предност добијају они који имају новац или „везе“. То смањује поверење у судове, владу и образовне институције. Када грађани осећају да правила не важе једнако за све, ствара се разочараност и несигурност. Управо због тога, корупција успорава развој друштва. Новац који треба да иде за образовање, здравство или инфраструктуру завршава у приватним џеповима.

Разлози за појаву корупције су различити. Она се најчешће јавља због похлепе и жеље за брзом користи и лаким богаћењем. Али, корупција се развија и онда када у држави нема довољно снажне контроле и када се казне не спроводе доследно. Ако нема одговорности, неки људи се охрабрују да злоупотребе свој положај. Додатно, корупција се јавља и због одређених старих навика у друштву, односно када се „везе“ сматрају нормалним начином решавања проблема. Када се водимо мишљу „сви тако раде, па могу и ја“, ми заправо оправдавамо и учвршћујемо неправду и корупцију. Корупција није сналажљивост. Она је неправда која штети целом друштву и нарушава заједнички живот.

Социолошки посматрано, корупција као кривично дело представља специфичну социјалну интеракцију. Она је друштвени однос у којем укључене стране размењују ресурсе, услуге или моћ на незаконит или неетички начин. На пример, мито је друштвени однос између онога који даје и онога који прима мито. Обоје су учиниоци девијантног понашања – не само онај који прима, већ и онај који даје мито.

МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА

Малолетничка делинквенција представља посебну врсту девијације у којој су носиоци девијантног понашања малолетна лица. Посебна је врста зато што се најчешће јавља у периоду адолесценције, када су млади склони ризицима и експериментисању, имају интензивније емоције, постоји жеља за доказивањем, траже самосталност и желе да се ослободе ауторитета родитеља. Али, истовремено су и под снажним утицајем својих вршњака. Другим речима, адолесценција је „погодна клима“ за појаву девијантног понашања. Малолетничка делинквенција може се манифестовати као лични прекршај, али често и као групни (вршњачки) прекршај. Може бити лакше врсте: вандализам, давање лажних информација, кашњење, непослушност, али и теже врсте: крађа, физичко насиље, употреба алкохола и дроге или учешће у криминалним групама. Независно од тежине, ови преступи нарушавају безбедност младих и њихове околине, стварају ризике у процесима социјализације, ин-

теграције и културализације. Превенција малолетничке делинквенције заснива се на комбинацији образовних, социјалних и правних мера.

У периоду адолесценције млади се често суочавају с различитим облицима девијантног понашања, међу којима су булинг, мобинг и вандализам. Иако се ове појаве могу срести и код одраслих, оне су посебно видљиве у школској и омладинској средини. **Булинг** (вршњачко насиље) представља поновљено и намерно злостављање једног лица од стране другог лица или групе. Може бити физичко (гурање, ударање), вербално (увреде, исмевање) или психолошко (искључивање из друштва, ширење гласина). Данас, честа форма насиља јесте и сајбер-булинг, који се врши преко дигиталних уређаја и интернета.

Истражи сајбер-булинг и објасни о каквој врсти девијантног понашања је реч и како се препознаје. Наведи примере.

МОБИНГ

Мобинг је први дефинисао психолог Хајнц Лајман 80-их година прошлог века. Према њему, мобинг је психолошко узнемиравање на радном месту које се понавља дужи временски период. Најчешће се повезује с одраслима и запосленима, али и с младима. На пример, мобингом се сматра ако више ученика намерно игнорише, понижава или стално исмева ученика с циљем да га одгурну од групе. Кључна карактеристика мобинга јесте систематско и дуготрајно злостављање.

Вандализам има различите облике

Вандализам јесте намерно уништавање или оштећивање туђе имовине. Код младих то се може манифестовати ломљењем школског инвентара, писањем графита по зидовима, уништавањем клупа и дечјих реквизита у парку, оштећивањем споменика. Често се дешава у групи, под утицајем вршњачког притиска или жеље за доказивањем. Све ове појаве препознају се по томе што наносе штету, која може бити физичка, психичка или материјална, и нарушавају безбедност у заједници.

НЕПОТИЗАМ И КРОНИЗАМ

Непотизам и **кронизам** јесу облици фаворизовања (давања предности) некоме на основу неког успостављеног односа. Најчешће иду „руку под руку“ с корупцијом.

Непотизам (на латинском перос значи унук) јесте појава када особа на власти или особа која има ауторитет даје предност рођацима или члановима породице, без обзира на њихове квалификације. Не-

потизам се најчешће јавља при запошљавању у јавним институцијама, додели функција или привилегија. На пример, директор јавне установе запошљава свог брата или ћерку, иако постоје квалификованији кандидати. У овом случају, критеријум није способност, већ породична веза.

Кронизам, пак, јесте давање предности не рођацима, већ пријатељима, блиским сарадницима или политичким истомишљеницима. Однос је заснован на личној повезаности или дугогодишњем пријатељству. На пример, министар додељује важну позицију свом блиском пријатељу из партије, иако он нема одговарајуће искуство. Обе појаве нарушавају правичност, једнаке могућности и поверење у институције, јер се одлуке не доносе на основу заслуга и компетенција, већ на основу личних односа.

Злоупотреба моћи успорава друштвени развој

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Анализирај примере, а затим одреди коју врсту девијантног понашања препознајеш у сваком од њих:

1. Вожња мотора без дозволе и чињење саобраћајних прекршаја.
2. Туча између малолетника са озбиљним последицама.
3. Ученик који стално вређа другог ученика због изгледа или успеха.
4. Неко црта графите на школским зидовима без дозволе.
5. Наставник стално омаловажава ученика пред одељењем.
6. На радном месту, шеф систематски понижава запосленог.
7. Ученик постаје председник одељења само зато што је близак с наставником.
8. Стипендију добија ученик који је унук министра.

ПИТАЊА: Ко је оштећен у наведеним ситуацијама? Где постоји злоупотреба моћи? Да ли је понашање поновљено или организовано? Да ли постоји лична корист на рачун других?

ЗАПАМТИ

Није сваки прекршај исто што и девијантно понашање. Прекршај значи кршење закона и изрицање казне, а девијантно понашање је свако понашање које одступа од друштвених правила, чак и када није незаконито. Сваки прекршај је девијација, али није свака девијација прекршај. Зато је важно да познајеш ове појмове. То ће ти помоћи да препознаш шта је штетно или неправедно, да не подлегнеш лошем утицају и да знаш како да реагујеш у ситуацијама булинга или насиља. Тиме доприносиш безбеднијем окружењу и бољим односима с другима.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Наведи примере за сваку од следећих врста девијантног понашања: криминал, зависност, насиље, вандализам, и објасни их.
2. Које врсте девијантног понашања су, по твом мишљењу, најчешће заступљене код младих, а које код одраслих, и зашто?
3. Каква врста девијантног понашања је малолетничка делинквенција?
4. Какве врсте девијантног понашања су криминал и корупција?
5. Објасни сајбер-насиље на примеру.
6. Наведи пример у коме једно девијантно понашање доводи до другог.
7. Које последице ствара девијантно понашање код појединца и друштва?
8. Које мере могу помоћи у спречавању девијантног понашања?

17. ЗАВИСНОСТИ

„Људи с одређеном зависношћу често су етикеџирани и осуђивани од сѣране друџих, што им догађно ошјежава ситуацију.“

– Ервинџ Гофман

ШТА ЗНАЧИ ЗАВИСНОСТ/И?

Са медицинске тачке гледишта, зависност се дефинише као хронична неуролошка болест. За лекаре, то су промене у можданим процесима, због којих особа осећа снажну потребу (нагон) да користи одређену супстанцу или понавља одређено понашање, иако зна да јој то штети. Дакле, за медицину, зависност је здравствени проблем који захтева лечење. Са социолошке тачке гледишта, зависност се разматра као друштвена појава и облик девијантног понашања. Социологе занима на који начин породица, друштво, вршњаци, друштвени положај, стрес или медији утичу на појаву зависности. Они гледају на зависност као на резултат друштвених услова и утицаја, а не само као на лични и здравствени проблем.

КАКВЕ ЗАВИСНОСТИ НАСТАЈУ У ДАНАШЊИМ ДРУШТВИМА?

У већини друштава као најчешћи облици зависности јављају се зависности од цигарета, алкохола, дроге или коцкања. У савременим друштвима, поред ових зависности, све чешће се говори и о зависности од интернета и друштвених мрежа и видео-игара. Све чешће се јавља и зависност од брзе хране или енергетских напитака. Ове зависности шире се брзо и постају лако доступне зато што их неко представља као нормалне или модерне, а под притиском вршњака и медија неки млади људи их лакше прихватају. Посебно рањива категорија јесу адолесценти, зато што се навике и карактер формирају управо у њиховом узрасту. Свест о последицама (нарушено здравље, проблеми у школи, сукоби с породицом и губитак самопоуздања) помаже младима да на време препознају ризик и супротставе му се. Информисаност и свест први су кораци ка заштити и изградњи здравог начина живота.

ШТА ЈЕ ТОКСИКОМАНИЈА И КОЈЕ СУ ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ?

Токсикоманија је појам који се користи да опише зависност од психоактивних супстанци које утичу на мозак, расположење и понашање човека. То значи да особа има сталну потребу да користи одређену дрогу или хемијску материју, иако зна да јој то штети здрављу и животу. Временом се организам навикава, па особа има потребу за све већом количином да би осетила исти ефекат. Под токсикоманијом се подразумева зависност од хероина, кокаина, марихуане или таблета за смирење без лекарске препоруке. Такође, у ову групу може се убројати и удисање штетних хемијских материја (лепкова, разређивача) и слично.

Токсикоманија има озбиљне личне и друштвене последице. На личном нивоу последице су: нарушено физичко и психичко здравље, проблеми у школи или на послу и друго. На друштвеном нивоу она доводи до сукоба у породици и друштвене изолације. Токсикомани су често друштвено стигматизовани и изоловани. Зато је важно да млади буду информисани и свесни ризика и да не дозволе да их радозналост или притисак друштва доведу до зависности која се тешко превазилази.

АЛКОХОЛИЗАМ

Алкохолизам је зависност (истовремено и девијантно понашање), која се карактерише сталном потребом за конзумирањем велике количине алкохолних пића. Развија се постепено. Све почиње повременом употребом алкохолних пића ради забаве и релаксације, а затим прелази у редовну и неконтролисану конзумацију. Особа зависна од алкохола има проблема у породици, школи или на радном месту и тешко се одвикава без помоћи стручних лица.

Алкохолизам је уско повезан с појавом пијења (алкохола). Ова појава део је неких традиција и обичаја. Али, важно је знати да прекомерна конзумација, тј. „пијење“ алкохола доводи до здравствених проблема и често прераста у алкохолизам. Из анализа и статистичких података Организације за економску сарадњу и развој (OECD), објављених 2025. године, сазнајемо да је употреба алкохола међу младима (у свету и код нас) значајно повећана. Око 60% младих узраста петнаест година једном је пробало алкохол. Око 38% конзумирало је алкохол месец дана пре истраживања, а око 22% било је пијано више пута, што је знак озбиљне употребе алкохола међу адолесцентима.

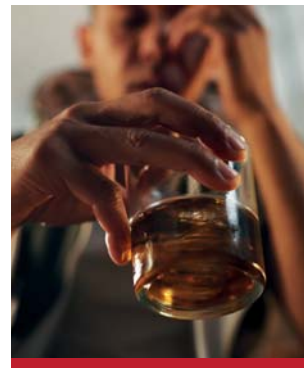
Истраживања у оквиру неких балканских студија показују да је 50% адолесцената у Македонији, узраста петнаест година, барем једном пробало алкохол, око 35% конзумирало је алкохол месец дана пре истраживања, а 13% дечака и 10% девојчица било је пијано у истом периоду. Ови подаци не значе да ће сви постати алкохоличари, али показују да је употреба алкохола међу тинејџерима честа и забрињавајућа појава.

НИКОТИНИЗАМ

Никотинизам је зависност од дувана и никотина, која се манифестује редовним пушењем цигарета или других дуванских производа. Са социолошког аспекта, то није само лични избор, већ појава уско повезана с друштвеним утицајима и притисцима. Неко пуши да би смањио стрес, други ради задовољства и уживања, а трећи због утицаја вршњака, медија, родитеља (пушача) и доступности дуванских производа. Социолози гледају на никотинизам као на облик девијантног понашања који показује утицај друштвене средине на изборе и навике младих.

Данас се пушење сматра једним од најчешћих здравствених ризика у свету, посебно међу младима.

Према Светској здравственој организацији, око 10,8% адолесцената узраста од тринаест до петнаест година користи дуван, што значи да су милиони младих људи изложени ризицима никотина и других от-

Конзумирање алкохола изазива личне, породичне и друштвене проблеме

ровних супстанци у цигаретама. У Републици Северној Македонији, стање је забрињавајуће: стопа пушења међу младима до осамнаест година износи око 40%, а велики део њих цигарету проба већ око тринаесте године. Пушење није само навика, већ зависност која се тешко превазилази. Највећу штету од пушења изазива никотин, који штетно утиче на мозак и повећава опасност од хроничних болести. Да би се смањило пушење међу младима, превенција је кључна и подразумева едукацију у школама, психолошку подршку у стварању одбојности према пушењу, строже мере и контролу продаје цигарета малолетницима и слично.

Пушење цигарета: навика која изазива озбиљне здравствене последице

ЗАВИСНОСТ ОД ТЕХНОЛОГИЈЕ

Социолози савремену зависност од технологије називају **дигиталном** или **технолошком зависношћу**. То значи да неко има сталну и неконтролисану потребу да проводи време на телефону, рачунару или друштвеним мрежама и тешко може провести дан без њих.

Последњих година, интернет је постао неизоставан део свакодневног живота младих, како у свету тако и код нас. Он им омогућава лакшу комуникацију, приступ информацијама, учење преко дигиталних платформи и развијање дигиталних вештина. Преко друштвених мрежа они одржавају контакте с пријатељима, деле искуства и учествују у различитим дигиталним заједницама. За многе је интернет и простор за креативност, забаву и информисање. Резултати истраживања показују да данас велики део младих осећа сталну потребу да буде онлајн и да им дан почиње и завршава се проверавањем порука, видеа или објава.

Зато се поставља питање да ли технологија служи нама, или ми постајемо зависни од ње.

Према подацима Државног завода за статистику, готово сви млади у Републици Северној Македонији узраста од петнаест до двадесет четири године користе интернет, а велики део њих повезан је на интернет сваки дан.

Истраживања показују да више од 97% младих приступа интернету неколико пута дневно, што значи

да су готово стално повезани преко мобилних телефона, таблета или рачунара. Једна студија коју је спровео Институт за социолошка и политичко-правна истраживања показује забрињавајуће податке, а то је да више од половине испитаних средњошколаца показује знаке проблематичне употребе интернета.

Проводе превише времена повезани на интернет, тешко контролишу коришћење и осећају узнемиреност када

Интернет нас повезује са целим светом, а удаљава нас од оних који седе поред нас

немају приступ интернету. Код дела тинејџера, време проведено на друштвеним мрежама и у игрању игара на интернету премашује и пет сати дневно.

Према једној анкети из 2023. године, у САД-у чак 62% младих било је готово стално на Инстаграму, а 17% готово стално на Тиктоку. Око 70% користило је Јутјуб сваки дан, а 47% Снапчет. У просеку, тинејџери су проводили од 4,8 до 5,3 сата дневно на друштвеним мрежама. Готово сви имали су паметни телефон, што значи да им је интернет био доступан у свако време. Друго истраживање, спроведено у Енглеској, показује да чак 60% деце спава са својим мобилним телефонима, никада их не искључују или су стално повезани на интернет.

Отуда се може закључити да су млади у великој мери зависни од дигиталних уређаја. Али, оно што им је најважније јесте да схвате да технологија сама по себи није лоша. Она омогућава учење, информисање, креативност и повезивање с људима из целог света. Проблем настаје када она почне да управља њиховим временом, расположењем и самопоуздањем.

Ако не можеш да се одвојиш од телефона, ако се осећаш нервозно када немаш интернет или ако занемарујеш обавезе због друштвених мрежа, то значи да си дигитално зависан/зависна и треба да направиш паузу. Порука је јасна: користи технологију, али не дозволи да она користи тебе. Постави границе. Одреди време за учење, одмор и дружење уживо. Негуј права пријатељства, бави се спортом, читај, разговарај с породицом. Твоје време, пажња и здравље вреднији су од сваког лајка или пратиоца. Технологија треба да буде алат који ти помаже да напредујеш, а не средство које те удаљава од стварног живота.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АТИВНОСТ 1. Прочитај причу „Један дан из Сариног живота“, а затим одговори на питања.

Сара (16 година) има следећи дневни распоред: у 07:00 часова буди се и 20 минута проверава друштвене мреже; од 08:00 до 14:00 је у школи и користи телефон на одморима (око 60 минута); у 15:00 часова гледа видее док руча (30 минута);

од 16:00 до 18:00 часова учи и пише домаће задатке, али паралелно проверава поруке (око 40 минута);

од 19:00 до 21:30 часова, игра игрице на интернету и проверава друштвене мреже (2,5 сата);

у 22:30 часова, пред спавање, проводи још 30 минута на телефону.

Питања: Колико времена проводи Сара на дигиталним уређајима? Упореди њен распоред са својим. Да ли је то реално време? Које је активности Сара могла обавити без екрана?

АКТИВНОСТ 2. У свесци направи своју табелу и попуни је, а затим израчунај колико ти времена треба за наведене активности:

Активност	Време (минути/сати)
Друштвене мреже	
Игрице	
Јутјуб/Нетфликс	
Поруке	
Учење на рачунару	

Питања: Да ли си изненађен/изненађена бројком? Који део коришћења је неопходан, а који је навика? Да ли можеш провести један дан са 50% мање времена на дигиталним уређајима? Шта би било најтеже смањити?

ЗАПАМТИ

У савременом друштву зависности су појаве којима су млади све чешће погођени. Зато је веома важно да млади знају шта представља зависност, како настаје и које су њене последице. Свест је први корак ка заштити. Када млади препознају ране знаке, лакше могу поставити границе, затражити помоћ и донети одговорне одлуке.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је зависност?
2. Које су најчешће врсте зависности?
3. Објасни на конкретним примерима које су разлози за појаву неких зависности?
4. Које врсте зависности можеш идентификовати у свом непосредном окружењу?
5. Које здраве навике могу помоћи у спречавању или смањењу зависности?
6. Кроз примере објасни које су последице зависности?
7. Објасни на који начин прекомерно коришћење мобилних телефона, друштвених мрежа, интернета постаје зависност.

1. ДРУШТВЕНЕ ГРУПЕ

ВАЖНОСТ И ОДРЕЂЕЊЕ ГРУПА

Групе су једна од најважнијих димензија човековог друштвеног живота. Човек не може живети изоловано – он је друштвено биће које се од рођења, па до краја живота, развија у различитим групама. У њима се обликују његови ставови, понашање и идентитет. Групе нису важне само за биолошки опстанак, већ и за психолошки и социјални развој. Зато неки социолози социологију одређују као науку о групама.

Групе могу бити различите по броју чланова, степену организованости, блискости међу људима и трајности. Ипак, све друштвене групе имају неколико заједничких елемената. Прво, њихови чланови обављају некакву заједничку активност. Друго, међу њима постоји интеракција и успостављени су односи. Треће, они деле одређене вредности и норме. Осим тога, свака група има одређени степен кохезије, односно повезаности међу члановима. Управо ови елементи разликују групу од случајних скупова људи, као што су редови испред продавнице или гомиле на улици.

Група није само збир појединаца, већ заједница са заједничким идентитетом. Немачки социолог Вернер Зомбарт описује групу као духовну и социјалну целину, у којој чланови имају свест о припадности. То значи да се они осећају као „ми“ и према томе усмеравају своје понашање.

Осећај припадности важан је и за односе с другим групама. Свака група одржава се кроз разлику између „ми“ и „они“. Амерички социолози Вилијам Самнер и Чарлс Кули уводе појам „унутар-групе“ (in-group) и „ван-групе“ (out-group). „Унутар-група“ је она са којом се идентификујемо и у којој се

осећамо прихваћено, као породица или блиски пријатељи. „Ван-група“ доживљава се као другачија или конкурентска, као на пример други спортски тим или друго ученичко друштво.

Група пријатеља – пријатељи су важан део нашег живота

ВРСТЕ ГРУПА

Групе у друштву могу се разликовати према различитим критеријумима, као што су: величина, трајање, степен блискости међу члановима и обухват. Свака група има своје карактеристике и утиче на чланове на различит начин. **Отворене групе** јесу оне у којима чланство у групи није строго ограничено. Дозвољавају новим члановима да се слободно и по жељи придруже и укључе у активности.

Пример за такве групе јесу фитнес клубови и спортска друштва. **Затворене** групе имају ограничен број чланова и строге критеријуме за чланство. Нови чланови морају испунити услове или добити одобрење групе. На пример, такви су елитни шаховски клубови и професионалне групе (лекари, адвокати).

Примарне групе су мале, блиске и интимне групе у којима међу члановима постоје снажне емоционалне везе. Породица или најближи пријатељи типичан су пример. У њима учимо да имамо поверење, да комуницирамо и да поштујемо правила и норме. **Секун-**

дарне групе су веће, формалне групе створене да би се постигли конкретни циљеви. Чланство није засновано на блиским везама, већ на задацима које има сваки члан. Такве групе су политичке партије.

Глобалне групе обухватају људе из различитих земаља и култура, повезане заједничким интересима или циљевима. Друштвене мреже, интернационалне организације као што је УН, или глобална еколошка удружења примери су оваквих група. **Парцијалне групе** ограничене су на одређену област живота, на пример: школу, спорт, посао или хоби. Чланство и односи у овим групама постоје само у тој конкретној области. На пример, тим за школско такмичење или клуб љубитеља књига. **Привремене групе** формирају се за кратак период или за одређену сврху. Када постигну циљ, оне нестају. Пример за такве групе јесте група ученика која организује школски хуманитарни базар или тим који организује обуку/семинар. **Трајне групе** постоје дуже време и имају стабилну структуру. Породица, дугогодишњи пријатељи или професионална удружења примери су трајних група. **Мале групе** имају мали број чланова и омогућавају блиске односе. На пример, друштво од пет до десет пријатеља који су свакодневно у контакту. **Велике групе** имају много чланова и обично су формалне или секундарне. У њима су личне везе слабије развијене, а важна је организациона структура. Примери за овакве групе јесу твоје одељење, велики спортски тим или компанија.

Друштвене групе граде целину друштва. Оне су својеврсни „градивни блокови“ који омогућавају да друштво функционише, развија се и ствара нове институције и културне вредности. Без група, човек би био изолован, а друштво нестабилно и нефункционално. Групе обезбеђују основу за друштвену кохезију и идентитет, а то чини њихову улогу важном и незаменљивом.

Анализирај какву школску групу представља твоје одељење!

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Дефиниши којим групама припадаш! Објасни по којим карактеристикама си их препознао/препознала! Које потребе задовољаваш у групама којима припадаш? Коју групу би издвојио/издвојила као посебно важну за тебе и зашто?

АКТИВНОСТ 2. Одреди којој врсти припада свака од наведених друштвених група и објасни по којим карактеристикама их идентификујеш: карактеристики ги идентификуваш:

1. Хор у школи;
2. Публика на фудбалској утакмици;
3. Људи који чекају аутобус;
4. Млади у дискотеци;
5. Радни тим у компанији;
6. Мала пријатељска група и
7. Тим за организовање школске забаве.

ЗАПАМТИ

Човек је друштвено биће и не може живети изоловано, зато се развија и делује у различитим групама које обликују његов идентитет, понашање и ставове. Групе нису само збир појединаца, већ заједнице са заједничким вредностима, нормама и осећајем припадности. Оне обезбеђују комуникацију, поверење и сарадњу. Могу бити различите по величини, трајности и блискости, па се према томе деле на: примарне и секундарне, привремене и трајне, отворене и затворене. Кроз групе човек учи, сарађује и интегрише се у друштво, а оне су, пак, основа за друштвену структуру и стабилност друштва.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Која су основна обележја једне друштвене групе?
2. По чему се друштвена група разликује од случајно окупљених људи?
3. Зашто човек има потребу да припада друштвеним групама?
4. Шта би се догодило када људи не би припадали ниједној друштвеној групи?
5. Објасни зашто су друштвене групе важне за функционисање друштва?
6. Које друштвене групе имају највећи утицај на младе данас?

2. ОРГАНИЗАЦИЈЕ

ПОЈАМ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Појам организација може се разумети ако се зна његово етимолошко порекло. Реч организација долази од старогрчке речи *organon* што значи алат, инструмент, помагало. То упућује на суштину организације: она је средство којим људи остварују своје заједничке циљеве. У социолошком смислу, организације су посебан тип социјалних система и представљају специфичну димензију друштвених група.

Док се појам група односи на број људи и интеракције међу њима, организација се фокусира на усклађивање улога, понашања и деловања. Она омогућава координацију. Управо зато се организација може схватити као инструмент који повезује појединце у заједничко и усмерено деловање. Ова димензија групног деловања посебно је видљива у различитим церемонијама и јавним догађајима: венчањима, седницама скупштине, судским процесима, синдикалним састанцима. У њима постоји јасна расподела улога и унапред утврђени модели понашања.

Француски социолог Жорж Гурвич одређује организације као унапред одређена колективна понашања распоређена хијерархијски и централизовано, у мање или више чврсте шеме. Ова дефиниција указује да организација није случајна, већ структурисана према јасно осмишљеним правилима. Иако изгледа као апстрактна димензија, организација је конкретна друштвена појава. Она постаје стварна кроз улоге и задатке чланова организације.

Организацију понекад представљају конкретни људи – организатори или координатори. Они имају задатак да воде групу, распоређују обавезе и брину о томе да се ствари одвијају према плану.

Сваки појединац има своју улогу у организацији

Овакав тип се назива **формална организација** зато што постоје јасно одређене улоге и одговорности. У другим случајевима, нема посебно издвојених вођа. Сви чланови заједно учествују и преузимају различите задатке према потреби. Тада је реч о **неформалној организацији** где су односи опуштенији и нема строге поделе улога.

Организација је нужна претпоставка за ефикасно колективно деловање. Потреба за организацијом произлази из неколико фактора. Прво, свако колективно деловање захтева поделу улога. Друго, једна од тих улога јесте

вођење или руковођење осталима. Треће, руковођење захтева специфична знања и вештине које поседује мали број људи. Паралелно с тим, остали чланови могу постепено постати пасивни и створити посебну организациону културу са сопственим вредностима и нормама. Организација представља неопходан инструмент савременог друштва. Она омогућава ред, координацију и остваривање заједничких циљева.

Али, критичке анализе показују да, ако је остављена без контроле, сама организација има тенденцију да се удаљи од чланова групе или друштва. Ову појаву познати социолог Роберт Михелс назвао је „гвозденим законом олигархије“. Према њему, *свака организација се временом неизбежно претвара у олигархију (власт мањине у сопственом интересу).*

ТИПОВИ ОРГАНИЗАЦИЈА

У социологији постоје различите поделе организација, а једна од основних јесте подела на формалне и неформалне организације. Као примери **формалних организација** често се наводе школе, болнице, војска или компаније. Али, организацију не треба схватити као зграду или материјални објекат. Она представља специфичан аспект групе – начин на који су њени чланови повезани, координисани и усмерени ка заједничким циљевима.

Када се школа наводи као формална организација, мисли се на модел према коме су организовани актери: ученици, наставници, директор, стручне службе и остало особље. Овај модел подразумева тачно одређене циљеве, јасно утврђена правила и хијерархијску поделу улога. Свако зна за шта је одговоран и коме одговара.

Због овакве структуре, односи у формалној организацији су службени и рационални. Заснивају се на стручности, професионалности и поштовању правила, а не на личним везама. Тако се организација појављује као уређен систем који омогућава ефикасно остваривање заједничких циљева.

Неформалне организације настају спонтано, без унапред утврђених правила и прописа. Најчешће се повезују с примарним друштвеним групама, као што су друштва пријатеља, ученичка или суседска друштва. У овим случајевима, повезивање се темељи на блискости, поверењу и заједничким интересима.

Ипак, неформална организација може се појавити и у оквиру секундарних група. Такав пример јесу колегијалне везе на радном месту.

Радни састанак у компанији – пример формалне организације

Група пријатељи - пример за неформална организација

Људи се повезују с онима с којима деле слична схватања, навике или интересе, стварајући неформалну мрежу односа. Ове везе понекад могу бити ефективније од формалне структуре. Зато се дешава да формални лидер, као што је директор школе, има мањи стваран утицај од наставника који је стекао поверење и подршку у неформалној групи.

Типичан пример неформалне организације код тинејџера јесте друштво ученика у средњој школи који се повезују због сличних интересовања – на пример љубави према одређеном спорту, музици или видео-играма. Они немају званична правила ни изабраног лидера, али функционишу као група на основу пријатељства, поверења и лојалности. Иако није формална организација, ово друштво може имати велики утицај на мишљења, понашање и одлуке својих чланова.

Седиште Европске уније у Бриселу

ВРСТЕ ДРУШТВЕНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Организације у друштву могу се поделити према области у којој делују. Најчешће се разликују политичке, економске, културне и социјалне организације. Свака од њих има различит циљ и улогу, а заједничко за све јесте постојање организованог и координисаног деловања.

Политичке организације настају ради освајања и контроле политичке моћи и власти. Јављају се у оквиру политичких група у виду политичких партија и покрета, али и у самим државним институцијама – парламенту, влади, министарствима или општинама. На међународном нивоу, овакве организације су Организација уједињених нација или Европска унија. На пример, једна политичка партија организује се да би победила на изборима и управљала државом, док општинско веће доноси одлуке важне за локалну заједницу.

Економске организације повезане су с производњом, разменом и расподелом економских добара и услуга. У прошлости, у традиционалним друштвима, економске потребе задовољавала је породица. Данас доминирају формалне економске организације чији су главни циљ ефикасност и профит. То су фирме, банке, трговачка друштва или привредне коморе. На пример, компанија која производи одећу организује раднике, менаџере и ресурсе с циљем да оствари добит на тржишту.

Културне организације настају ради развоја и очувања културе. Могу се односити на уметност, традицију, језик, образовање или духовне вредности. Примери су позоришта, музеји, културно-уметничка друштва, библиотеке или школе. На пример, једно фолклорно друштво негује народну традицију кроз песме и игре, док библиотека омогућава приступ књигама и знању.

Социјалне организације усмерене су ка задовољавању социјалних потреба и помоћи људима. Не теже профиту, ни освајању власти, већ социјалном благостању и солидарности. Организују подршку сиромашним и рањивим групама, заштиту деце, старих лица или лица с инвалидитетом. Примери су цен-

три за социјални рад, домови за старе, Црвени крст или различите хуманитарне организације. На пример, волонтерска група која прикупља одећу и храну за породице у кризи представља облик социјалне организације. Иако ове врсте организација имају различите циљеве, оне показују како се људи удружују и организују да би остварили одређене интересе и вредности.

МОЋ КРОЗ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Према Максy Веберу, бирократија је најрационалнији начин организације великих и сложених институција, као што су држава, економски системи или административне службе. Она обезбеђује ред, предвидивост и ефикасност кроз јасна правила, хијерархију и прецизно утврђене улоге. У таквом систему свако зна који му је задатак и коме одговара. Ова структура важна је и за расподелу моћи. У бирократској организацији моћ се не заснива на личним особинама, већ на позицији у хијерархији. Онај ко заузима више место има право да доноси одлуке и руководи другима. Тако настаје јасна дистрибуција моћи која иде од врха ка нижим нивоима. Моћ је формално одређена и проистиче из функције, а не из приватних односа.

Дом за старе

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Направи анализу своје школе као организације и закључи којем типу организације припада. Опиши њену хијерархијску структуру, расподелу моћи, карактеристикаме и циљевима које има. Наведи с којим другим организацијама сарађује и којим типовим организација припадају?

АКТИВНОСТ 2. Направи поређење између организације своје школе и неке хуманитарне организације (по твом избору)! Затим одговори на питања.

ПИТАЊА:

1. Која је од њих формална организација, а која неформална?
2. Које карактеристике организација су ти помогле да препознаш разлике међу њима? (На пример: правила, задаци, улоге, флексибилност)
3. Да ли мислиш да школа може имати елементе хуманитарне организације. Образложи примером.

ЗАПАМТИ

Организација је инструмент кроз који људи остварују своје заједничке циљеве. Она омогућава координацију, расподелу улога и ефективно колективно деловање. Може бити формална, са јасним правилима, хијерархијом и лидерима, или неформална, заснована на поверењу, пријатељству и спонтаном повезивању. Организације су различите по циљу и функцији – политичке, економске, културне и социјалне – и показују способност људи да се удружују ради моћи, профита, културних вредности или социјалне помоћи. У формалним организацијама, моћ се заснива на позицији и хијерархији, обезбеђујући ред, предвидивост и ефикасност.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је организација?
2. Које врсте организација постоје?
3. Који су предуслови потребни за формирање организације?
4. Зашто настају друштвене организације?
5. Истражи које организације имају највећи утицај на свакодневни живот грађана?

3. ИНСТИТУЦИЈЕ

ПОЈАМ ИНСТИТУЦИЈА

Друштвени живот људи се не одвија случајно, већ у оквиру одређених друштвених институција. То значи да је наше понашање организовано и уређено на стабилан и трајан начин. Кроз институције друштво остварује своје важне циљеве и вредности.

Када одређене вредности, норме, интереси и потребе људи трају дуге време, они постају уобичајени и прихваћени обрасци понашања. Временом се слична правила и начини понашања повезују и

Археолошки музеј у Скопљу

учвршћују. Тако настају друштвене институције као што су: породица, школа, држава или религија. Оне представљају утврђен (установљен) систем вредности и правила према којима се људи понашају.

На пример, када појединац има здравствени проблем, решење тражи у здравственој институцији – амбуланти, болници или клиници. Када неко тражи правду, обраћа се суду као правној институцији. Дете у шестој години живота почиње образовање у школи, која представља образовну институцију и организовани облик васпитно - образовног процеса.

Према делатности коју обављају, институције могу бити: **политичке** (скупштина, влада), **економске** (банке, преду-

зећа), **културне** (музеји, позоришта, галерије), **образовне** (школе, факултети), **правне** (судови), **репродуктивне** (брак, породица). Свака институција постоји да задовољи конкретну друштвену потребу и да регулише понашање појединаца у одређеној сфери живота.

ПОРОДИЦА

„Човек најпре учи да буде човек у својој породици“ – Јохан Хајнрих Песџа-лоци (ĵeдaџoџ)

ПОЈАМ И ФУНКЦИЈЕ ПОРОДИЦЕ

Породица је прва и најстарија институција чије се постојање бележи у свим друштвима. Њени облици мењају се у зависности од културних образаца и развоја друштва. И поред разлика у броју чланова, породичним односима, брачним и сродничким везама, постоје заједничке карактеристике које

је одређују. Породица је примарна група, чланови су повезани сродством (осим брачних партнера и породица с усвојеном децом) и има одређене функције. Према Веберу, породица као институција јесте законски регулисан систем брачних, сродничких или усвојитељских односа међу својим члановима, у коме су ауторитет и улоге структурирани. Тиме се омогућава остваривање економских, репродуктивних и социјалних функција. Пошто има више функција, за породицу кажемо да је мултифункционална. Функцијама које обавља, породица утиче и на одржавање целог друштва.

Концептуални приказ породице

Главне функције породице јесу: економска, репродуктивна, емотивно-подржавајућа и социјализаторска.

Економска функција породице огледа се у њеном циљу да квалитетно одржава свакодневни живот свих својих чланова кроз домаћинско задовољавање њихових потреба. У прошлости, породице су представљале производне (самодовољне) јединице, јер су саме обезбеђивале све неопходне производе – храну, одећу и покућство. Данашња породица, пак, представља углавном заједницу у којој се ради и зарађује, а потребе се задовољавају куповином одговарајућих производа и услуга. Ова функција сматра се посебно важном, јер управо она омогућава испуњавање осталих функција породице.

Репродуктивна функција односи се на континуитет и опстанак људске заједнице. То значи да породица, као стабилна друштвена заједница, обезбеђује рађање нових чланова и биолошку обнову друштва и човечанства у целини. У савременој породици примећује се раздвајање сексуалне од репродуктивне функције. Ово је резултат планирања породице, при чему се унапред планира број њених чланова. Репродуктивна функција делимично се може остварити и уз помоћ здравствених институција кроз вештачку и вантелесну оплодњу. Такође, и усвајање деце начин је проширења породице.

Емотивно-подржавајућа функција породице једнако је важна колико и економска и репродуктивна. Породица не обезбеђује само материјалне услове за живот, већ и љубав, бригу и осећај сигурности.

У њој настаје блискост између родитеља и деце, који једни другима пружају подршку и разумевање. Управо кроз ову емоционалну повезаност деца развијају емпатију, самопоуздање и стабилност.

Социјализаторска функција породице односи се на интегрисање детета у друштвену заједницу. Породица има кључну и примарну улогу у том процесу. То је прва заједница којој дете припада, а родитељи су прве особе од којих усваја основне животне вештине, вредности, норме, обрасце понашања и важне социјалне вештине.

У прошлости, деца су често представљала радну снагу у породици, а њихов рад коришћен је за обављање различитих кућних и пољопривредних обавеза. Данас је улога детета значајно измењена. Његова основна обавеза јесте образовање, игра и развој, односно уживање у детињству без терета одговорности које носи зрело доба. Ипак, управо кроз породицу дете постепено учи и прихвата улоге одраслих, припремајући се за активно и одговорно учешће у друштвеном животу. Остваривање ових

и других функција породице у великој мери зависи од типа друштва и друштвеног контекста. У том смислу уобичајено се прави разлика између традиционалне и савремене породице.

ТРАДИЦИОНАЛНА И САВРЕМЕНА ПОРОДИЦА

Као што је већ истакнуто, породица је примарна друштвена заједница. Ипак, структура и улога породице не остају непромењене кроз историјски развој. Напротив, с променама у друштву мењају се и организација, функције и односи у породици. Постоје различите поделе породице. Овде ћемо се задржати на подели на традиционалну и савремену породицу.

У **традиционалној породици**, економска функција односи се на производну делатност која чини породицу самодовољном и самоодрживом. У обезбеђивању те самодовољности учествују сви чланови, укључујући и децу, који својим радом доприносе у оквиру кућних и пољопривредних активности.

Ауторитет у традиционалној породици најчешће има отац, односно супруг. Он доноси одлуке које се односе на све чланове породице. Мајка, односно супруга, обично има улогу домаћице. Деца немају право самостално да одлучују, нити да учествују у процесу доношења одлука, чак и када су директно погођена њима. Одрасли одређују њихов животни пут и избор образовања, а у одређеним случајевима и избор брачног партнера.

Традиционална породица

У савременој породици мења се много од претходно наведених карактеристика. Данас породица представља потрошачку заједницу у којој оба родитеља подједнако учествују у обезбеђивању финансијских средстава. Мајка више није само домаћица, већ је најчешће запослена жена која равноправно доприноси економском животу и учествује у доношењу одлука у породици.

Улоге између супружника равномерније су распоређене. Они заједно обављају кућне обавезе, брину о деци и доносе одлуке договором и међусобном сагласношћу. То значи да је ауторитет у породици подједнако распоређен.

Деца имају већу слободу да одлучују о питањима која их директно погађају, у складу с њиховим узрастом и зрелошћу. Имају право да изражавају сопствене ставове и жеље и да уживају у детињству.

Детињство се схвата као период безбрижне игре, личног развоја и образовања, који представља основу за даљи живот.

Савремена породица често се назива и **нуклеарна породица** зато што се најчешће састоји само од две генерације: родитеља и њихове деце. За разлику од ње, традиционална породица била је проширена, односно у њен састав улазило је више генерација и чланова шире породице, најчешће бака и деда, али понекад и други блиски рођаци као стриц, стрина и рођаци.

Отуда, нуклеарна породица представља мању и једноставнију породичну заједницу, док проширена породица обухвата више генерација и шири круг сродничких односа, који живе заједно или функционишу као јединствена целина.

Осим наведених и објашњених традиционалних и савремених врста породица, данас се говори и о другим врстама: једнородитељским, реконструисаним и усвојитељским породицама.

Једнородитељске породице јесу породице једног родитеља и његове/њене деце. То значи да обавезе, одговорности и функције ове породице обавља један законски родитељ.

Савремена породица

Реконструисане породице јесу породице које настају када један или оба родитеља формирају нову породицу с новим партнером/партнерком. Тако настају нове породице с међусобно сродним члановима, али и члановима који немају никакву сродничку везу. У овим породицама стварају се заједничка правила која важе подједнако за све чланове и прилагођена су њима.

Усвојитељске породице јесу породице које усвајају децу која су из различитих разлога остала без родитељског старања. Иако усвојитељи у овим случајевима нису биолошки родитељи усвојене деце, они имају сва законска права и обавезе као биолошки родитељи. Дете постаје пуноправни члан породице, с правом на презиме, наследство и сва друга права која проистичу из чланства у породици, као и потпуни идентитетски статус у новој заједници.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Размисли које су институције део твоје свакодневице и које потребе задовољаваш у њима.

АКТИВНОСТ 2. Поразговарај с одраслима из различитих генерација (на пример, твојим родитељима и њиховим родитељима) о начину на који су васпитавани и упореди какав је начин на који си ти васпитан/васпитана. Који су ауторитети доминантни у њиховом, а који у твојем детињству?

АКТИВНОСТ 3. Истражи каква је структура породица према броју чланова у Републици Северној Македонији!

ЗАПАМТИ

Институција је трајна и уређена друштвена творевина која регулише односе и задовољава људске потребе, као што су здравство, образовање или правда. Породица, као најстарија и примарна институција, обезбеђује економску, репродуктивну и социјализаторску функцију, формирајући основне вредности, норме и улоге код детета. Традиционална породица била је проширена и ауторитет је концентрисан код оца, док је савремена нуклеарна породица мања, с равномерније распоређеним улогама, равноправним родитељима и више слободе за децу. Породица као институција омогућава ред, подршку и континуитет друштва.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта су институције?
2. Какве институције постоје према циљу који остварују?
3. Шта је породица?
4. По чему се разликују традиционалне и савремене породице?
5. Какве врсте породица постоје?

4. БРАК И ВРСТЕ БРАКОВА

Готово сва друштва и културе имају одређена правила према којима се формира породица. У највећем делу друштава, породица је заједница заснована **на браку** или произлази из легитимно склопљене заједнице између два партнера. Ипак, ово није правило и није обавезно у свим друштвима и у свим историјским периодима.

Према овом одређењу, реч је о **моногамном браку** или браку између два партнера. Моногамни брак, иако је данас најчешћи и доминантан облик брака, није једина врста брака. Историјски, њему претходи **полигамни** или **групни брак** у коме брачну заједницу чини више чланова. Полигинија је када је један мушкарац у браку с више жена, а полиандрија је када је једна жена у браку с више мушкараца. Полигамни бракови најстарији су облик брачних заједница, али су у неким земљама присутни и данас као легално дозвољени бракови. У највећем делу савремених земаља полигамија је законски забрањена.

Према **Закону о породици Републике Северне Македоније**, брак је дефинисан као **правно уређена заједница живота између мушкарца и жене**, која настаје слободним и добровољним пристанком будућих супружника и регулисана је законским прописима. У оквиру брачне заједнице остварују се права, обавезе и међусобне одговорности супружника, као и њихове обавезе према породици и деци.

Брак представља релативно трајну заједницу између двоје који су одлучили да је добровољно формирају. Он има биолошку, друштвену, емотивну и правну димензију. Назива се релативно трајним зато што може бити раскинут или разведен.

Дефиниција брака варира у различитим државама. У многим земљама, она више није ограничена на заједницу само између мушкарца и жене, већ се признају и истополни бракови, односно бракови између два мушкарца или две жене.

Брак може бити **формалан**, **неформалан** или **верски**, зависно од начина на који је склопљен.

Формалан или грађански брак јесте када је брак правно регулисан и склопљен према законским прописима државе. За његово склапање потребни су одређени предуслови, као добровољни пристанак оба супружника, поштовање законских ограничења у погледу сродства, узраста и других прописаних услова.

Неформалан брак јесте заједница између два партнера која **није правно регулисана**. Овај вид брачне заједнице назива се и **кохабитација**. Неформални брак чест је у савременим друштвима, посебно

Младенци

међу младима који желе да провере успешност своје везе и заједничког живота пре него што формализују брак.

Ако је брак склопљен према правилима одређене религије, тада се сматра **верским браком**. Овај вид брака обично склапа верски службеник или друго верско лице. Склапање се врши према верским обредима и ритуалима, при чему се поштују верске традиције, моралне норме и правила венчања утврђена од стране конкретне религије. Овај вид брака је у већини земаља неформалан све док се правно не регулише.

Брак у коме се не остварује репродуктивна функција назива се **брак без деце**. Брак без деце може бити лични избор брачних партнера да немају децу, може бити последица неких друштвених разлога (ратови, економске кризе), здравствених разлога код неког од партнера и слично.

ПОРОДИЧНО НАСИЉЕ

„Све срећне породице личе једна на другу, али је свака несрећна породица несрећна на свој начин.“ – Лав Н. Толстој

Породица је примарна друштвена група у којој односи међу члановима треба да буду блиски, интимни, емотивни и искрени. То је слика коју свако од нас има о породици као друштвеној институцији – не само као идеал, већ и као стварност. Ипак, насупрот овој пожељној слици, све чешће се говори о појави породичног насиља. Сам термин јасно указује на проблем – насиље које се дешава у оквиру породице.

Жена изложена психичком насиљу партнера

Овај проблем постоји одувек, али јавно постаје актуелан 70-их година прошлог века, као резултат залагања феминистичких покрета за његово препознавање и решавање. До тада, насиље над члановима породице често се оправдавало као строгост у васпитавању деце или као казна за непослушност жене. Иако жртве могу бити сви чланови породице, најчешће су то деца и жене.

У актуелном македонском законодавству, породично насиље дефинисано је Законом о спречавању и заштити од насиља над женама и породичног насиља. Према Закону, породично насиље обухвата злоупотребу, злос-

тављање, угрожавање безбедности, телесне повреде, као и сексуално или друго физичко и психичко насиље. Оно изазива осећај несигурности, претње или страха код супружника, родитеља, деце, бивших супружника или лица која живе или су живела у заједничком домаћинству.

Породично насиље може бити психичко, физичко и економско.

Психичко насиље тешко се примећује и често се открива касно, али оставља дубоке последице на психичко здравље жртве, као што су недостатак самопоуздања, емоционална нестабилност и страх. У ову групу спадају омаловажавање, вређање, манипулација, прекомерна љубомора, изолација од породице и пријатеља, као и контрола кретања. Нередак случај је да жртва овакво понашање погрешно доживљава као бригу или љубав.

Физичко насиље манифестује се употребом физичке силе над чланом породице, најчешће према слабијем или зависном члану. Овај облик је највидљивији јер оставља телесне повреде, а понекад и трајне последице.

Економско насиље ствара финансијску зависност жртве од учиниоца. То се може манифестовати одузимањем плате, забраном запошљавања, потпуном контролом трошкова или ограничавањем приступа финансијским средствима.

Иако различити по облику, ови видови насиља најчешће се преплићу. У породицама у којима постоји један вид насиља, обично су присутни и други облици. Они су често праћени алкохолизмом и другим зависностима.

Данас је свест о овим питањима значајно развијенија. Деца се информишу о својим правима и слободама, а друштво има институције које их штите, па се физичко насиље над њима више не сматра прихватљивом васпитном мером. Постоје механизми и за заштиту жена, али и поред тога, насиље је још увек присутно. Осим жена и деце, жртве могу бити и старија лица, као и други чланови породице, који су немоћни да се супротставе.

Физичко насиље над женом у породичном окружењу

Контрола новца од стране партнера

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи у којим земљама су данас дозвољени полигамни бракови! Упореди културолошке карактеристике тих земаља с онима у Македонији! Шта уочаваш?

АКТИВНОСТ 2. Пронађи податке о породичном насиљу у Републици Северној Македонији! Истражи какве се политике спроводе за смањење породичног насиља код нас! У ком делу државе је најизраженије? Проучи која врста породичног насиља је најприсутнија!

ЗАПАМТИ

Породица је примарна друштвена група и институција, која се формира најчешће кроз брак и има економску, репродуктивну и социјализаторску функцију. Брак може бити моногаман, полиган, формалан, неформалан или верски, а савремена друштва признају и истополне бракове. Нажалост, породица је понекад место насиља – психичког, физичког или економског – које се најчешће врши над женама и децом, а савремено законодавство обезбеђује механизме за њихову заштиту.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је брак?
2. Какве врсте бракова постоје?
3. Шта је породично насиље? Објасни карактеристике психичког, физичког и економског породичног насиља!
4. Објасни зашто се породица сматра примарном друштвеном институцијом?
5. Опиши како се улога породице мењала кроз време.
6. Истражи како савремени начин живота утиче на породичне односе.

5. ЕКОНОМИЈА

Књиговођа планира и израчунава финансије

Реч економија потиче од старогрчке речи *oikonomía*. Она означава **управљање домаћинством** или вођење кућних послова. У античкој Грчкој, реч се односила на рационално управљање имовином, ресурсима и радном снагом у оквиру једног домаћинства.

Временом су се друштва развијала. Људи су почели да живе у већим заједницама, стварају градове и државе. Производња више није била само за сопствене потребе, већ и за размену и трговину. Тако су се економске активности постепено шириле из оквира породичног домаћинства ка целом друштву. Основа економије лежи у потреби човека да преживи и задовољи своје основне материјалне потребе – храну, воду, стамбени простор и одећу. Без њих живот није могућ. Али, проблем је у томе што су природни ресурси ограничени.

Управо зато, људи морају рационално да их користе, односно да економишу њима – да производе, расподељују и размењују добра и услуге. То потврђује и дефиниција Макса Вебера, који економију дефинише као деловање усмерено ка задовољавању потреба кроз рационалну процену и коришћење средстава.

Начин на који се производња организовала кроз историју се је мењао, али се одувек темељио на два кључна елемента: производним снагама и производним односима. Производне снаге обухватају радну снагу (знања и вештине), средства за рад (алате, машине, технологије) и природне ресурсе. Што су они развијенији, то је развијенија и економија.

Производни односи односе се на односе међу људима у процесу производње и размене. Најважније питање овде јесте ко је власник средстава за производњу и како се расподељују резултати рада.

СЕКТОРИ У ЕКОНОМИЈИ

Примарни сектор обухвата делатности повезане с директним искоришћавањем природних ресурса. Ту спадају пољопривреда, сточарство, риболов, шумарство и рударство. Овај сектор био је најважнији у пољопривредној економији, која је почела неолитском револуцијом пре око

10.000 година. Људи су почели да гаје биљке и питоме животиње. Производња је углавном била намењена сопственим потребама, а вишак се размењивао с другим људима.

Данас је примарни сектор још увек важан јер обезбеђује храну и сировине, али у развијеним земљама, захваљујући модерној механизацији и технологији, у њему ради све мање људи.

Секундарни сектор односи се на индустрију и прераду сировина у готове производе. Ту спадају текстилна индустрија, металска индустрија, прехранбена индустрија, грађевинарство и друге производне делатности. Овај сектор постао је доминантан с појавом индустријске револуције у XVIII веку. Увођењем машина и фабрика почела је масовна производња робе намењене тржишту. Фабрика је постала основна економска јединица, а раднике су запошљавали власници капитала. Индустријска производња знатно је повећала економску моћ држава и омогућила бржи технолошки напредак.

Терцијарни сектор обухвата услужне делатности. Ту спадају банкарство и финансије, образовање, здравство, туризам, транспорт, трговина, медији и многе друге услуге. У постиндустријској економији, која се развија посебно од друге половине XX века, овај сектор постаје најважнији. Развој рачунара, информационих технологија и интернета довео је до великог раста услужних делатности. Што је једно друштво развијеније, то је већи проценат људи запослених у терцијарном сектору. На пример, у најразвијенијим земљама више од 80% становништва ради у услужним делатностима.

Секторе у економији можемо пратити кроз производњу једне кошуље кроз сва три сектора. Да би се произвела једна памучна кошуља, прво се производи памук, што спада у примарни сектор. Обрада тог памука у тканину која се кроји и шије јесте секундарни сектор. Дистрибуција, продаја, реклама кошуље док не дође до купца јесте терцијарни сектор.

ТРЖИШТЕ

Када се помене реч тржиште, најчешће се мисли на конкретно место, објекат или продавницу где се купују и продају производи. Али, из социолошке перспективе, тржиште није физичка локација, већ институција или утврђени систем односа међу људима који размењују добра и услуге.

Земљорадници који раде на пољу – примарни сектор

Радници у фабрици – секундарни сектор

Радница у ресторану као део услужног сектора

Производња кошуље кроз секторе

Тржиште постоји тамо где се одвија размена по принципу роба-новац-роба. То значи да се један производ или услуга нуди, купује новцем и потом користи за задовољавање неке потребе. Важно је да се ова размена може дешавати на различитим местима – у продавници, банци, берзи, па чак и преко интернета. Данас се велики део малопродаје одвија путем е-трговине, што показује да тржиште може бити и дигитално, односно виртуелно.

Тржиште је економска и друштвена институција зато што функционише на основу утврђених правила. Та правила повезана су с ценама, уговорима, својином, конкуренцијом и поверењем међу учесницима. Без ових друштвених норми и закона, размена не би могла да се одвија стабилно и сигурно. Зато тржиште није само економски механизам, већ и део ширег друштвеног система.

У зависности од тога шта се размењује, постоје различите врсте тржишта. Тржиште услуга односи се на размену нематеријалних добара, као што су образовање, здравство или туризам. Тржиште рада јесте место где радници „нуде“ своју радну снагу, а послодавци је „траже“. Постоје и тржишта капитала и финансијска тржишта, где се размењују новац, акције и инвестиције, као и тржишта некретнина или луксузне робе.

Најмасовније је тржиште рада, зато што највећи део људи учествује у њему као радници или послодавци. Преко њега се организује запошљавање и одређују плате.

РАД И ТРЖИШТЕ РАДА

Из социолошке перспективе, **рад** јесте друштвена активност кроз коју људи стварају робу и услуге. Његов значај није само економски. Осим што обезбеђује приходе и материјалну егзистенцију, рад обликује и односе међу људима – у радној средини, али и шире у друштву. Људи проводе велики део свог живота радећи, па зато рад за већину представља најважнију друштвену активност.

У савременом друштву, рад се најчешће јавља као плаћени посао – рад за плату. То значи да радник продаје своју радну снагу (своја знања, вештине и способности) послодавцу. Заузврат добија плату. Плата представља цену рада и исплаћује се као надокнада за уложени рад. Као и код других роба, њена висина зависи од понуде и потражње на тржишту рада, од квалификација и искуства радника, као и од врсте и тежине посла.

Тржиште рада није обично тржиште робе. Оно је најмасовније тржиште у савременој економији зато што у њему учествују сви запослени, незапослени

Време као ресурс који се претвара у приход

који траже посао и послодавци. Због његовог значаја, оно је регулисано правилима и колективним уговорима, који утврђују плате, услове рада и радне задатке.

Тржиште рада организује односе између радника и послодаваца и ствара хијерархије према занимању, приходима и друштвеном положају. Његов значај није само економски. Оно одређује животни стандард и животне могућности највећег дела становништва.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Одабери неколико производа које користиш свакодневно и анализирај њихов „пут“ кроз секторе у економији!

АКТИВНОСТ 2. Истражи какво је тржиште рада у следећим државама: Сомалија, Шведска, Кина, Индија, Хрватска, и упореди их с тржиштем рада код нас. Каква је понуда и потражња радне снаге? Која је цена радне снаге (плата) која се нуди? Која су занимања најтраженија? По чему се Македонија разликује од ових држава? Који су разлози ових разлика? Какав је животни стандард становништва у овим државама и у каквој је вези с тржиштем рада?

ЗАПАМТИ

Економија је рационално управљање ограниченим ресурсима ради задовољавања људских потреба. Она се развија кроз примарни, секундарни и терцијарни сектор, а тржиште организује размену робе, услуга и рада. Рад није само извор прихода, већ обликује друштвену структуру, животни стандард и социјалне неједнакости.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто је важно да људи раде?
2. Који је главни циљ економије? Које и зашто је потребна?
3. Наведи по три делатности које припадају сваком економском сектору?
4. Шта је тржиште рада и ко су учесници у њему?
5. Истражи зашто су нека занимања боље плаћена од других.
6. Објасни како нове технологије мењају тржиште рада?

6. САВРЕМЕНИ НАЧИНИ ПРОИЗВОДЊЕ

Начини производње, због технолошких и друштвених промена, мењали су се кроз историју. Данас, у савременим друштвима доминирају индустријски и постиндустријски начини производње, као и капиталистички начин организације економије. У техничко-технолошком смислу, производња је масовна, механизована, аутоматизована и дигитализована. Користе се машине, рачунари, роботи и савремене технологије, а у најновије време и вештачка интелигенција. Производња је специјализована и усмерена ка великим тржиштима. Са друштвеног аспекта, доминантан је капиталистички начин производње. Његова основа јесте тржишна економија у којој се одлуке о производњи доносе према понуди и потражњи. Произвођачи производе да би остварили добит, а потрошачи купују према својим приходима.

Иако постоје и мањи облици самосталне и одрживе производње (урбани гарденинг, урбане фарме, заједничке баште и слично), они су мали део у поређењу с масовном индустријском и дигиталном производњом која данас преовладава у свету.

Савремена производња данас користи напредне технологије да би стварала добра и услуге брже, ефикасније и с мање грешака. Неки од најважнијих начина јесу:

- **аутоматизација** – коришћење машина и система који самостално обављају посао без сталног управљања од стране човека. На пример, транспортне линије у фабрикама аутомобила (крећу се по производној траци) или машине које пакују производе;
- **специјализација** – подела рада тако да се сваки човек или машина фокусира на одређени задатак. На пример, у фабрици обуће један радник шије само горишта, други причвршћује ђонове, а трећи проверава квалитет. То повећава ефикасност и квалитет;
- **компјутеризација** – коришћење рачунара за управљање и контролу производних процеса. На пример, рачунари контролишу производњу електронике или прате потрошњу материјала у фабрици;
- **роботизација** – употреба робота који обављају задатке који су сложени, опасни или монотони за човека. На пример, индустријски роботи који обављају заваривање, бојење или пренос тешких делова у фабрикама;

Аутоматизована производња аутомобила

• **вештачка интелигенција (ВИ)** – способност рачунара и машина да уче, решавају проблеме и доносе одлуке. На пример, системи ВИ могу да предвиде потражњу производа, оптимизују логистику или аутоматски контролишу квалитет производа.

Све ове технологије заједно чине савремену производњу бржом, јефтинијом и квалитетнијом, а људи могу да се фокусирају на задатке који захтевају креативност и мишљење.

МЕСТО ЧОВЕКА У ПРОИЗВОДЊИ У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ

У савременом постиндустријском друштву, улога човека у производњи драстично се променила у односу на његову улогу у индустријском добу. Ако је раније човек био главни носилац физичке радне снаге, данас он представља **људски капитал** – носиоца знања, вештина и компетенција који стварају економску вредност. У економији знања, главни ресурси јесу информације, знање и иновације, а не само природни ресурси или физички рад.

То значи да се улога човека мења од извршиоца рутинских задатака у ствараоца и управљача знањем. Образовање, дигиталне вештине и научне способности постају кључне за економски успех, а универзитети, истраживачки центри и лабораторије добијају велики друштвени значај.

Ипак, дигитална револуција и вештачка интелигенција мењају тржиште рада. Аутоматизују се многи рутински задаци и задаци који се понављају, а традиционална радна места се смањују. С друге стране, отварају се нова занимања која захтевају напредне и дигиталне вештине. Човек данас мора стално да се прилагођава и преквалификује да би остао конкурентан.

Ове промене истовремено стварају и нове облике рада, као што је такозвана **гиг-економија**, где људи раде на привременим или на пројектним задацима. Радници у оваквим условима, названи **прекаријат**, суочавају се с несигурношћу и нестабилним приходима, што повећава потребу за флексибилношћу и континуираним усавршавањем способности. За део запослених данас се каже да су **савремени номади** – радници који раде „на даљину“ из различитих места у свету, користећи интернет и дигиталне алате. То им омогућава већу слободу, али их истовремено излаже изазовима нестабилности и сталног прилагођавања.

Праћење аутоматизоване производне линије помоћу рачунара

Дигитални номад

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Искористи истраживање с прошлог часа и допуни га следећим питањима: Која је од економија развијенија и користи савремене технологије? Како то утиче на тржиште рада? Које су последице степена развијености на економију?

АКТИВНОСТ 2. Проучи какав је животни стил савремених номада! Шта ти се допада и сматраш да је предност? Шта је недостатак оваквог стила живота?

ЗАПАМТИ

Савремена производња је масовна, механизована, аутоматизована и дигитализована, уз употребу машина, робота, рачунара и вештачке интелигенције. Човек више није само извршилац физичког рада, већ носилац знања и вештина – људски капитал. У економији знања, улога човека јесте да ствара, управља и иновира, док се рутински задаци аутоматизују. Дигитална револуција мења тржиште рада, отвара нова занимања и облике рада, али захтева сталну адаптацију и преквалификацију.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Објасни шта подразумеваш под савременим начинима производње?
2. По чему се савремена производња разликује од традиционалне?
3. Зашто су иновације важне за развој производње?
4. Наведи пример производа који се данас потпуно израђује савременом технологијом.
5. Које су предности, а који недостаци савремене производње?
6. Опиши како замишљаш производњу у будућности. Каква ће бити улога човека?

7. ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ ЕКОНОМИЈЕ

ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНЕ ЕКОНОМИЈЕ

Савремене економије суочавају се с озбиљним изазовима који проистичу из брзог **техничко-технолошког развоја**. Најновија технолошка револуција и дигитална трансформација значајно мењају производне снаге, односно начин на који настају добра и услуге. Ове промене посебно су видљиве у индустрији, фабрикама, логистици и складиштењу, али утичу и на све остале секторе.

Индустријско загађење ваздуха

Компаније су принуђене да уводе нове технологије – роботе, аутоматизоване системе и вештачку интелигенцију – с циљем да повећају продуктивност и остану конкурентне на тржишту. Велике корпорације, као што је Амазон, користе масовну аутоматизацију у својим магацинима ради бржег и ефикаснијег испоручивања. У условима снажне конкуренције, фирме које се не модернизују ризикују да заостану или нестану с тржишта.

Ипак, ове технолошке промене стварају и шире **друштвене изазове**. Аутоматизација и дигитализација доводе до смањења одређених радних места, посебно рутинских, и повећавају притисак на раднике да се преквалификују и стекну нове вештине. Појављују се нови облици несигурног рада, расте прекаријат, а у неким случајевима продубљују се и социјалне неједнакости.

Додатно, интензивна производња и потрошња могу изазвати **еколошке проблеме** и појаву прекомерног **конзумеризма**. Масовна производња и потрошња повећавају искоришћавање природних ресурса, стварају отпад и загађење, а сагоревање фосилних горива доприноси климатским променама и глобалном загревању.

Паралелно, развој конзумеризма подстиче стално куповање нових производа, често без искоришћавања старих, што повећава отпад и притисак на природу. Брза мода, честа замена електронских уређаја и куповина преко интернета примери су оваквог тренда.

Екологија и конзумеризам уско су повезани – што се више троши, то се више производи и тиме више загађује природа. Зато се данас промовишу одрживи развој, рециклирање и одговорна потрошња. Тиме ће технолошки напредак наставити без угрожавања животне средине и будућности друштва.

У земљама у развоју, као што су државе Западног Балкана, ови процеси често су повезани са снажним таласима емиграције. Посебно забрињавајући јесте феномен назван „одлив мозгова“, односно исељавање високообразованих и квалификованих људи у богатије земље. Пошто се савремена економија све више темељи на знању и иновацијама, губитак стручног кадра представља озбиљан развојни проблем.

Зато техничко-технолошки напредак, иако доноси већу ефикасност и економски раст, истовремено отвара нове изазове повезане са запошљавањем, неједнакошћу и развојем друштва.

ПРИТИСЦИ НА РАДНИКЕ: НЕЗАПОСЛЕНОСТ, ПРЕКВАЛИФИКАЦИЈА, ПРЕКАРИЈАТ И ДРУГИ ОБЛИЦИ НЕПРАВЕДНОГ ТРЕТИРАЊА РАДА

Незапосленост јавља се када део радно способног становништва нема плаћени посао. Иако се последњих година стопа незапослености код нас смањује, она је још увек виша од просека у развијеним европским земљама. То показује да се тржиште рада и даље суочава с озбиљним изазовима, посебно у условима брзог технолошког развоја.

Дигитална трансформација, аутоматизација и вештачка интелигенција мењају структуру радних места. Део старих занимања нестаје, а стварају се нова која захтевају другачија знања и вештине. Овај процес ствара снажан притисак на раднике да се преквалификују – односно да стекну нова знања како би могли да раде у новим секторима. Без **преквалификације**, многи људи ризикују да остану незапослени или прихвате несигурне и слабо плаћене радне позиције.

Тако се појављује и такозвани прекаријат – категорија радника с нестабилним, привременим и слабо заштићеним радним односима. Они често раде по уговорима на одређено време, без сигурне плате и без социјалне заштите. Под притиском несигурности, део њих усмерава се ка неформалној или „сивој“ економији, где рад није пријављен, не плаћају се порези и нема здравственог или пензијског осигурања. Ови радници посебно су изложени злоупотребама.

Злоупотреба рада може имати више облика. Радници могу бити принуђени на дуге радне сате без додатне надокнаде, да раде у небезбедним условима или да примају минималну плату. Честа је и дискриминација на основу пола, при чему жене за исти посао често добијају нижу плату од мушкараца. Постоје и случајеви етничке и верске дискриминације, када су припадници одређених група искључени из боље плаћених и престижнијих занимања.

Посебан проблем представља дискриминација на основу узраста. Дечији рад је незаконит и представља озбиљну злоупотребу. Млади се често суочавају с тешкоћама при запошљавању због недостатка искуства, док старији радници могу бити жртве неправедног третмана због узраста, као на пример искључивања из обука или напредовања.

Млада особа која напушта земљу

Концептуални приказ прилагођавања нестабилним условима на тржишту рада

Све ово показује да технолошки развој доноси економски напредак, али истовремено ствара и нове притиске на раднике. Да би се смањили ови ризици, неопходни су квалитетно образовање, стална преквалификација и јасни закони који ће штитити радничка права у дигиталном добу.

ЕКОНОМСКИ СУКОБИ

Тржишна и капиталистичка економија по својој природи стварају конкуренцију. У економији су ресурси – новац, радна места, земља и капитал – ограничени, а сви желе да их поседују или користе. Због тога настају разлике међу људима: неки зарађују више, други мање; неки имају сигуран посао, други немају. Ове неједнакости могу довести до **економских сукоба**.

Најчешћи су сукоби на радном месту. Они настају када радници и послодавци имају различите интересе.

Радници желе вишу плату, боље услове рада и сигурност, док послодавци настоје да смање трошкове и остваре већу добит. На пример, ако компанија одлучи да не повећа плату упркос повећаној добити, радници могу организовати протест или штрајк. Слично, увођење нових технологија које замењују део радника може изазвати незадовољство и страх од губитка радних места.

Да не би дошло до већих сукоба, важну улогу имају синдикати. **Синдикат** је организација радника која заступа њихове интересе пред послодавцима и државом. Први синдикати појавили су се у Великој Британији за време индустријске револуције, када су радници радили у тешким и небезбедним условима. Удруживањем су постали снажнији у преговорима.

Данас синдикати преговарају о платама и условима рада путем колективних уговора, штите радничка права и организују штрајкове када је потребно. На пример, ако радници не добијају плату на време или раде прековремено без надокнаде, синдикат може поднети тужбу или организовати протест. Тиме се врши притисак на послодавца да поштује договорена правила.

С друге стране, и послодавци се организују у привредне коморе или бизнис-удружења да би заступали своје интересе. У многим европским земљама, важна економска питања (минимална плата или радничка права) решавају се путем **социјалног дијалога**. У њему учествују синдикати (као представници радника), привредне коморе (као представници послодаваца) и влада. Овај трипартитни систем помаже да се сукоби решавају разговором, а не дуготрајним штрајковима или нестабилношћу.

У време брзих технолошких промена, када се појављују нова занимања, а нека нестају, социјални дијалог постаје још важнији. Он омогућава радницима да добију подршку за преквалификацију и бољу заштиту, а истовремено одржава економску стабилност. Зато су економски сукоби нормалан део савремене економије, али њихово успешно решавање зависи од снажних синдиката, одговорних послодаваца и активне улоге државе.

Протестни марш поводом Дана рада у Скопљу

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пажљиво прочитај текст и одговори на питања:

„Пословање једне модне куће, брза мода и конзумеризам“

Реч је о једној модној кући која је глобални бренд и један је од водећих представника брзе моде. Масовна производња стотина модела недељно подстиче културу „купи и бацај“, стварајући велике количине текстилног отпада и значајно оптерећење животне средине. Производња захтева огромне количине воде и енергије, а конвенционални материјали доприносе деградацији екосистема и климатским променама. Додатно, фабрике добављача често запошљавају рањиве групе радника, посебно жене и децу, с ниским платама и несигурним условима.

ПИТАЊА: Како брза промена колекција подстиче културу „купи и бацај“ и прекомерну потрошњу? Која је стварна еколошка цена масовне производње одеће и текстилног отпада који завршава у природи? На које начине индустрија брзе моде утиче на рањиве групе, посебно жене и децу, у фабрикама добављача? Да ли „одрживе“ колекције и коришћење рециклираних материјала могу смањити основне еколошке и социјалне штете брзе моде? Колико ће ове информације утицати на твоју следећу одлуку да купиш нови комад гардеробе?

АКТИВНОСТ 2. Направи анализу својих потрошачких навика! Колико често купујеш одећу? Да ли размишљаш о томе колико су ти заиста потребни нови комад гардеробе или маска за телефон, нови пар патика или новији модел телефона или слушалица? Процени да ли су твоје навике конзумеристичке? Размисли како те навике утичу на животну средину?

ЗАПАМТИ

Савремене економије суочавају се с технолошким и дигиталним променама које повећавају продуктивност, али стварају нове изазове за раднике, као што су незапосленост, преквалификација и прекаријат. Аутоматизација и вештачка интелигенција мењају традиционална радна места, док су одрживи развој и одговорна потрошња кључни за заштиту животне средине. Економски сукоби резултат су неједнакости и различитих интереса радника и послодаваца, а њихово решавање зависи од синдиката, привредних организација и социјалног дијалога.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Објасни с којим се изазовима суочавају савремене економије?
2. Како економски развој може утицати на животну средину? Наведи примере еколошких проблема.
3. Зашто савремене технологије стварају потребу за новим знањима и вештинама, потребу за доживотним учењем?
4. Истражи како вештачка интелигенција и аутоматизација утичу на запошљавање и животни стандард?
5. Каква је улога младих у превазилажењу изазова савремене економије?

8. ПОЛИТИКА

ПОЛИТИКА: ПОЈАМ

Реч политика често чујемо у свакодневном животу. Говоримо о политици неке владе, о политици политичке партије, о здравственој, образовној или економској политици. Помињу се и политички сукоби, политичка криза, политичко понашање. У науци, пак, користе се изрази као политички систем, политичка власт, политички процес или политичка елита. Сви ови изрази показују да је политика повезана с управљањем и организовањем друштва.

Реч политика има старогрчко порекло. У основи, она се односи на управљање или владање заједницом. То значи да је политика процес кроз који се доносе одлуке о томе како ће функционисати једно друштво – како ће се расподељивати ресурси, која правила ће важити и како ће се решавати проблеми. Политика је, дакле, начин управљања друштвом или његовим појединим деловима, као што су општине, региони или државе.

Ипак, не може се за сваку људску групу рећи да има политику. На пример, у породици односи се најчешће заснивају на блискости и природној повезаности, а не на формалном управљању. Политика се јавља тамо где је друштво веће, сложеније и састављено од различитих људи с различитим интересима. Тада је потребан систем правила, институција и власти који ће координисати те разлике.

У историјском смислу, политика се појављује када људи престају да живе само у малим сродничким заједницама као родови и племена, и почињу да стварају већа и сложенија друштва. Другим речима, политика почиње тамо где нема потпуног јединства у случајевима када је потребно управљање различитостима.

Иако данас често кажемо да је све политика, важно је разумети да је политика само један део нашег живота. Она је повезана с управљањем заједницом и доношењем одлука које се тичу свих, али не обухвата целокупно људско искуство.

МОЋ И ВЛАСТ КАО СРЕДСТВА ПОЛИТИКЕ

Политика управља друштвом кроз **моћ** и **власт**. Уз њихову помоћ доносе се одлуке, постављају правила и обезбеђује њихово поштовање. Без моћи и власти, политика не би могла да функционише.

Гласање на политичким изборима

Лидер ученичке групе

Моћ је присутна у свим сферама друштва – не само у политици, већ и у економији, медијима, култури и свакодневним односима међу људима. Према социологу Макс Веберу, моћ је могућност да неко (појединац или група) наметне своју вољу другима, чак и када му се они супротстављају. То значи да моћ подразумева надмоћ – способност да се заповест спроведе упркос отпору.

Моћ се може остварити на различите начине, али важно је направити разлику између силе и власти. Сила је најгрубљи облик моћи. Она значи да неко

буде натеран да уради нешто без објашњења или оправдања – једноставно зато што му је „тако наређено“.

За разлику од силе, власт је легитимна моћ. То значи да људи прихватају власт као оправдану и имају осећај да је исправно да је поштују. Кључни елемент власти јесте легитимност – признање да неко има право да заповеда. На пример, ученици прихватају да им наставница задаје задатке зато што она има законско овлашћење; деца слушају родитеље зато што је то део традиције и законске одговорности; а група младих може да следи вођу зато што има лични ауторитет и харизму.

Према основи на којој је људи прихватају, власт може бити **законска, традиционална и харизматска**. Ове три врсте показују зашто неко има право да заповеда, а други да га слушају.

Законска власт темељи се на правилима и законима. Она је најчешћа у савременим друштвима где су односи регулисани уставима, законима и прописима. На пример, директор школе има право да доноси одлуке зато што му то дозвољава закон. Полицајац може изрећи казну јер поступа према законским овлашћењима. Влада доноси одлуке у оквиру устава. У свим овим случајевима, људи прихватају власт зато што је она правно оправдана и формално утврђена.

Традиционална власт заснива се на обичајима и наслеђеним правилима. Прихвата се зато што је „тако одувек било“. У неким породицама, на пример, најстарији члан има посебан ауторитет при доношењу одлука. У монархијама, краљ или краљица владају по наслеђу, на основу дуге историјске традиције. Овде власт не проистиче из савременог закона, већ из поштовања прошлости и обичаја.

Харизматска власт, пак, проистиче из личних особина вође. Људи га следе зато што их инспирише, мотивише или им улива поверење. На пример, неко може бити прихваћен као лидер ученичке групе зато што је одлучан, комуникативан и има јасну визију. У историји, многе вође стекли су подршку захваљујући својој харизми и способности да убеди друге. У овом случају, власт се прихвата због личног ауторитета, а не због закона или традиције.

Иако се ове три врсте власти међусобно разликују, у стварности се често преплићу. Ипак, у савременим демократским друштвима доминира законска власт, зато што се сматра да је владавина по правилима и законима најправеднији и најстабилнији начин управљања. У савременим демократским друштвима, најважнија је законска власт. Она је утврђена уставом и законима и проистиче од грађана. Зато се каже да је данас владавина права основа политичке власти. Држава, као најважнија политичка организација, спроводи ту власт у име грађана и у оквиру закона.

ОБЛИК МОЋИ	КАКО СЕ ОСТВАРУЈЕ
Сила	Моћни не оставља могућност немоћном да изабере да ли ће послушати или не.
Принуда	Моћни прети немоћном да ће га лишити нечега.
Утицај	Моћни условљава немоћног.
Манипулација	Моћни доводи у заблуду немоћног.
Власт	Моћни има легитимно право да заповеда.

Држава је најмоћнија друштвена организација зато што има монопол над најважнијим средствима моћи – доношењем закона, употребом силе и убирањем пореза. Управо због ове концентрације моћи, историја је показала да свака власт може бити злоупотребљена ако није ограничена и контролисана. Зато су савремене демократске државе организоване према принципу поделе власти.

Подела власти значи да државна моћ није сконцентрисана у рукама једне институције или једне особе, већ је распоређена на три посебне гране: **законодавну, извршну и судску**. Оне се међусобно контролишу и балансирају с циљем да се спречи злоупотреба.

Законодавна власт има задатак да доноси законе. У Републици Северној Македонији ову улогу врши Скупштина. На локалном нивоу, у општинама, законодавну функцију имају општинска већа, која доносе одлуке важне за локалну заједницу.

Извршна власт спроводи законе у пракси. На државном нивоу то чини Влада Републике Северне Македоније, која управља институцијама и води политику државе. На локалном нивоу, извршну власт врше

градоначелници, који су одговорни за спровођење одлука у општинама.

Судска власт је, пак, задужена да **примењује** законе у конкретним животним ситуацијама. Судови су независни од законодавне и извршне власти, што значи да треба да одлучују непристрасно и према закону.

Оваквом поделом три власти обезбеђује се равнотежа и контрола у држави. Тако се смањује ризик од злоупотребе моћи и јача демократија и владавина права.

Скупштина Републике Северне Македоније

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Проучи Закон о забрани пушења цигарета на јавним местима и прати га кроз сва три дела власти у Републици Северној Македонији! Какву улогу у доношењу овог закона имају законодавна, извршна и судска власт? Зашто је закон донет и шта треба да спречи? Проучи сличан закон неке европске државе и направи поређење!

АКТИВНОСТ 2. Проучи процес образовања чији си и ти део и сагледај у којим његовим деловима постоји политика, моћ и власт! Како се то одражава у школи и наставном процесу? Подели сазнања са друговима из одељења!

ЗАПАМТИ

Политика је управљање друштвом и доношење одлука о расподели ресурса и решавању проблема. Она се остварује кроз моћ и власт, при чему моћ може бити сила, принуда, утицај или манипулација, док је власт легитимна и заснива се на закону, традицији или харизми. Држава је најмоћнија организација и концентрише моћ кроз законе, убирање пореза и употребу силе. Савремене демократије ограничавају ту моћ поделом власти на законодавну, извршну и судску власт.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта су политика, моћ и власт?
2. Какве врсте власти постоје према начину владавине?
3. Како се дели власт у Републици Северној Македонији?
4. Зашто су политика и власт неопходне за једно друштво?
5. Зашто грађани треба да контролишу рад носилаца власти?
6. По твом мишљењу, које особине треба да има добар носилац власти. Образложи.

9. ДРЖАВА

РАЗВОЈ ДРЖАВЕ

„Држава не настаје одједном, већ њосићено кроз њаксе дисцићлине, надзора и ућрављања сћановнишћвом.“ – Мишел Фуко

Људи су се још од најранијих периода организовали у заједнице. Те заједнице најчешће су водиле старешине или личности које су се истицале по свом узрасту, храбрости или умешности. Такви су били најбољи војсковође или ловци. Прерастањем заједница у сложенија политичка друштва појавила се потреба за другачијим начином управљања, с одређеном влашћу и организацијом. Ту улогу преузима држава као политичка организација која управља друштом.

Појам држава означава владавину и одржавање друштвеног поретка. Кроз историју, државе су мењале своју улогу и начин организације. У почетку су штитиле интересе виших друштвених класа. На тај

Зграда Владе Републике Северне Македоније

начин, оствариле су неограничену власт. Временом, кроз револуције и борбе за људска права, грађани мењају свој потчињени положај, што доводи до демократизације држава.

Тако, на месту традиционалних апсолутистичких држава, у којима је политичка власт била концентрисана код краљева, феудалаца и цркве, појављују се модерне државе. Оне започињу процес остваривања грађанских права, слобода и једнакости, чиме се постављају темељи демократије. У савременим државама, власт је контролисана и произлази из воље грађана, а држава заступа и штити интересе свих подједнако.

ДРЖАВА У УЛОЗИ ЗАШТИТНИКА ПРАВА И ПОТРЕБА ГРАЂАНА

„Држава је њогсисћем грушћива, који има функцију да њосићићне колекћивне циљеве и одржи сћабилносћ.“ – Талкоћ Парсонс

Модерна држава почива на уставу и законима којима се утврђују права и слободе грађана и улога државе у друштвеном животу. Њен задатак је да омогући и заштити ова права у свакодневном животу и да ствара услове у којима се грађани осећају безбедно, слободно и једнако пред законом. Доношењем закона она гарантује основна права, слободе и обавезе грађана.

Осим што их доноси, држава се брине и о спровођењу закона кроз посебне државне институције као што су полиција, судови и јавна тужилаштва. Закони важе подједнако за све грађане, без обзира на пол, узраст, расу, етничку или верску припадност, а држава им гарантује демократске слободе, укључујући учешће у јавном и политичком животу.

Модерна држава има обавезу да задовољи неке основне потребе грађана. Она се брине и управља јавним добрима (природним богатствима, инфраструктуром и културним наслеђем) и обезбеђује јавне услуге (образовање, здравство, јавни превоз, комуналне услуге и безбедност). Додатно, обезбеђује социјалну заштиту за рањиве категорије становништва и кроз подстицање инвестиција и изградњу инфраструктуре, школа и здравствених установа, води економску политику усмерену ка развоју.

КАКО ДРЖАВА РЕГУЛИШЕ ОДНОСЕ МЕЂУ СВОЈИМ ГРАЂАНИМА

Савремена друштва су мултикултурна и мултиетничка. У њима живе грађани с различитим ставовима, културама, религијама, идентитетима и слободом мисли кроз коју слободно изражавају своје друштвене и политичке ставове. Из тих разлога, мултикултурализам представља богатство за друштво, али истовремено и изазов и опасност за његову стабилност (кохезију). Зато је неопходно да се ове различитости усагласе кроз заједничка правила која ће важити за све. То усаглашавање врши држава. Држава доноси законе којима грађани уживају своја права и слободе, али им истовремено намеће и обавезу да поштују друштвене норме без обзира на лична уверења и различитости. Обавезним правилима и нормама уређује односе међу појединцима и друштвеним групама. Када сви подједнако поштују и примењују ова правила, сматра се да у друштву влада право. Дакле, владавина права подразумева узајамно поштовање права и слобода грађана, али и обавезу државе и грађана да поштују та права.

Право јасно одређује дозвољено и недозвољено понашање, као и права и обавезе грађана. На пример, дозвољено је да лица старија од 18 година купују алкохол и цигарете, али то није дозвољено лицима млађим од 18 година. Право уређује: права и обавезе грађана, обезбеђује институционалне и мирне начине решавања сукоба међу појединцима и групама и спречава самовољне и насилне поступке. На пример, кроз право сваки грађанин ужива право својине, али има и обавезу да плаћа порез. Кроз једнаку примену закона, право обезбеђује правду и заштиту свих грађана, без обзира на њихов друштвени положај. Захваљујући праву, спорови између запослених и послодаваца, као и сукоби између навијачких група, не решавају се спонтано и неконтролисано, већ према законима. На овај начин, право

Моћ је у вашим рукама!

представља основни механизам за регулисање друштвених односа и обезбеђивање мирног суживота, реда, сигурности и правичности у држави. Владавина права основна је претпоставка мира, правичности, економског и политичког развоја друштва, али и демократских избора, који без владавине права не могу бити оно што треба да буду – фер и демократски.

КАКО ДРЖАВА СПРОВОДИ СВОЈЕ ПОЛИТИКЕ

„Политике државе усјешне су само ако грађани признају лежишћимност власи.“ – Макс Вебер

Данас је живот светског становништва, које броји око осам милијарди људи, организован у 195 држава. Од њих, 193 су чланице Организације уједињених

нација. Власт у свакој од ових држава ограничена је њеном територијом и становништвом, односно важи у оквиру њених међународно признатих граница. У тим оквирима државе воде своје политике којима се уређују односи међу грађанима, доносе закони и обезбеђују мир и стабилност.

Највећи део савремених држава своје политике развија и спроводи на демократски начин владавине. То значи да власт проистиче од демоса (народа) путем слободних **избора**. Народ бира своје представнике и овлашћује их да владају у његово име. Избори представљају основу демократског процеса. Управо зато, државе, посебно државе чланице или кандидати за чланице Европске уније, обавезне су да обезбеде демократске изборе.

Избори су демократски уколико се спровode уз поштовање:

- универзалног права гласа (без дискриминације по полу, етничкој припадности, религији, богатству или образовању);
- једнакости гласа (свачији глас вреди исто – „један човек, један глас“);
- слободе избора (без притисака, претњи или уцена и уз слободу политичког изражавања и организовања);
- тајног гласања (свако гласа према свом уверењу и сам/сама, у кабинама);
- вишепартијског система (с више кандидата);
- редовности избора (у унапред утврђеним интервалима);

Концептуални приказ кандидата у изборној кампањи

- правичних услова за такмичење (све партије и кандидати имају приближно једнаке могућности за кампању, медијско представљање и приступ гласачима);
- транспарентности и контроле (посматрање изборног процеса);
- резултата (учесници прихватају изборне резултате као фер).

Ови принципи гарантују слободно изражавање воље грађана и легитимност изабране власти. За то посебно важну улогу имају политичке партије.

Политичке партије организовани су субјекти чији је примарни циљ освајање и вршење државне власти путем изборне подршке гласача. Свака политичка партија има свој политички програм. У програмима су садржане идеје, ставови и планови за управљање државом, укључујући питања из образовања, економије, здравства, инфраструктуре и спољне политике. У нашем политичком систему, партија која је добија највећу подршку грађана на изборима и која има већину у парламенту или у општинским

Гласачка кутија

већима, сама или заједно с другим партијама, стиче легитимно право да влада државом, односно општинама. Притом, оне имају политичку обавезу да се држе програма и обећања и да реализују изборне програме за које је гласала већина грађана. Али, обавеза грађана као гласача јесте да се информишу о програмима партија и да гласају за оне који, према њиховим сазнањима и уверењима, нуде најприкладнија решења. Вишепартијски систем у савременим демократијама повећава избор и подстиче политичку конкуренцију.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пажљиво прочитај и објасни понуђена одређења државе. Шта је различито, а шта заједничко у њима? С којим одређењем се највише слажеш? Објасни зашто!

1. „Држава је заједница која има монопол легитимне употребе физичке силе на одређеној територији.“ – Макс Вебер
2. „Држава је инструмент владајуће класе.“ – Карл Маркс
3. „Држава је морални орган друштва.“ – Емил Диркем
4. „Држава треба да изражава општу вољу народа.“ – Жан-Жак Русо

ЗАПАМТИ

Држава представља политичку организацију која управља друштвом и обезбеђује ред, стабилност и остваривање заједничких циљева. Кроз историју, она се развијала од апсолутистичких облика власти, у којима је моћ била концентрисана код малог броја владара, ка савременим демократским државама у којима власт проистиче од грађана. Модерна држава почива на уставу и законима који утврђују права, слободе и обавезе грађана, а њен основни задатак је да их штити и спроводи. Владавина права значи да закони важе подједнако за све и да су и грађани и државна власт дужни да их поштују. Држава обезбеђује јавне услуге као што су образовање, здравство, безбедност и инфраструктура, као и социјалну заштиту за рањиве категорије. У демократском систему, власт се конституише кроз слободне и фер изборе, а политичке партије нуде програме за управљање државом. Активно и информисано учешће грађана суштинско је за легитимност и успешно функционисање демократске државе.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је држава?
2. Које су карактеристике модерних демократских држава?
3. Које интересе грађана штити држава?
4. Које потребе својих грађана задовољава држава?
5. Шта је право?
6. Шта се регулише правом у једној држави?
7. Шта су избори?
8. Које су карактеристике демократских избора? Објасни их!
9. Шта су политичке партије?
10. Који је главни циљ политичких партија?

10. ДЕМОКРАТИЈА

ДЕМОКРАТИЈА И ЉУДСКА ПРАВА

„Демократија се темељи на рационалној јавној дебаљи где су људска права предуслов за слободну комуникацију.“ – Јирген Хабермас

Демократија и људска права нераскидиво су повезани, јер једно не може постојати без другог. Демократија представља систем у коме власт проистиче од народа, а људска права и слободе штите достојанство, слободу и једнакост сваког појединца – без обзира на етничку, верску, родну, политичку, расну или социјалну припадност. Управо ова права омогућавају активно учешће грађана у друштвеном животу, а активно грађанство основа је демократског друштва.

Људска права подељена су у више категорија:

- грађанска или лична права, која обухватају право на живот, једнакост пред законом, приватност и слободу говора, недискриминацију;
- политичка права, као што су право да бира и да буде биран/бирана, учешће у јавном животу и право на миран протест, на удруживање у политичке партије;
- социјално-економска права, која укључују право на рад, правичну плату, својину, образовање и социјално осигурање;

Права су једнака за свакога

- културна права, међу којима су употреба матерњег језика, заштита и неговање културног идентитета, приступ културним вредностима и учешће у културном животу.

Сва ова права међусобно су повезана и недељива, јер повреда једног права неминовно води ка нарушавању права грађанина. Људска права утврђена су и заштићена међународним документима, међу којима је и Универзална декларација о људским правима Уједињених нација. У Републици Северној Македонији она су гарантована Уставом и усклађена с међународним стандардима УН и Европском конвенцијом о људским правима.

ПРАВА, АЛИ И ОБАВЕЗЕ!

„Права и обавезе део су колективног морала. Права појединца постоје само ако он поштује обавезе према друштву.“ – Емил Диркем

У демократским друштвима грађани уживају загарантована права и слободе. Уживање ових права значи могућност да се живи у друштву у коме се поштују достојанство и слобода појединца. Али, демократски поредак не може функционисати без одговорних грађана. Потребни су грађани који знају своја права и слободе, али и грађани који умеју да испуњавају своје обавезе и одговорности. Свако право повезано је с одговарајућом обавезом, а основна дужност грађана јесте поштовање Устава и закона. То значи да грађани треба да науче како да поштују права других у свакодневном животу и како да брину о заједничком добру (како да заштите природу, јавну чистоћу, културно наслеђе и јавну имовину).

Иако се знање и лични развој сматрају индивидуалним успехом, они су и значајна грађанска обавеза и врлина. Друштво напредује брже када су грађани образовани, одговорни, критички настројени и активно доприносе својим знањима и вештинама добробити заједнице.

Размисли како би у будућности могао/могла да допринесеш бржем и квалитетнијем развоју Републике Северне Македоније.

Из табеле можеш уочити која права грађана произилазе из којих обавеза.

Права грађана	Обавезе повезане с тим правом
Право на живот и безбедност	Обавеза да се не угрожава живот и безбедност других
Право на слободу и личну сигурност	Обавеза да се поштују закони и слобода других
Право на једнакост пред законом	Обавеза да се не дискриминише и да се поштује различитост
Право на образовање	Обавеза да се редовно похађа настава и поштују школска правила
Право на слободу мишљења и изражавања	Обавеза да се мишљење изражава без увреде, мржње или говора мржње
Право на приватност	Обавеза да се поштује приватност других
Право на здравствену заштиту	Обавеза да се брине о сопственом и јавном здрављу
Право на чисту животну средину	Обавеза да се штити природа и јавни простор
Право на учешће у друштвеном животу	Обавеза да се активно и одговорно учествује у заједници
Право на својину	Обавеза да се штити своја и поштује својина других као и јавна имовина
Право на рад	Обавеза да се поштено и одговорно извршавају радне обавезе
Право на правду и правну заштиту	Обавеза да се поштују судске одлуке и правни поредак

ГРАЂАНСКИ АКТИВИЗАМ, АКТИВНИ ГРАЂАНИ

„Демократија ојсџаје кроз активне грађане који се удружују и учесџвују у јавном живоџу.“ – Алексис де Токвил

Демократија не значи само имати права и слободе и учествовати на изборима, већ подразумева свакодневно укључивање у друштвене процесе. Кроз активно учесџће, грађани утичу на одлуке власти и подстичу промене. Грађански активизам значи активно коришћење права на мишљење, залагање за правду и једнакост, заштиту сопствених и поштовање туђих слобода и права.

Активни грађани су нека врста контролора власти. Постављањем питања, указивањем на неправду и критиком корупције или непотизма, они доприносе да институције буду одговорније и ефикасније. Такво понашање показује бригу за заједницу и залагање за опште добро, што је неопходно за здраво демократско друштво. **Грађански активизам** подразумева удруживање око заједничког циља, које јача солидарност, емпатију и међусобно разумевање. Зато је важно да се млади још од најранијег узраста уче грађанском активизму. Овај процес почиње у школама кроз учесџће у ученичким заједницама, парламентарима, дебатама и волонтерским активностима. На тај начин развија се осећај одговорности и свест о значају активног грађанства.

Активно грађанство нераздвојиво је повезано с одговорношћу. Активни грађани боре се за промене, али поштују законе, права других и принципе ненасилног деловања. Дијалог, толеранција и поштовање различитих мишљења основа су њиховог деловања.

Ученици волонтери у акцији садње дрвећа

У Републици Северној Македонији све чешће се примећује грађански активизам усмерен ка решавању конкретних проблема. Такве су активности иницијативе „Мој ваздух“, која има циљ да подигне свести актуелизује проблем квалитета ваздуха у Скопљу и другим већим градовима у држави. Активисти ове иницијативе, у сарадњи с невладиним организацијама, користе технологије (апликације за мерење квалитета ваздуха) и медијске визуелне приказе степена загађености ваздуха. Добити од ове иницијативе велике су. Подиже

се свест грађана о важности квалитета ваздуха, изазива промене у начину загревања у домаћинствима, превозу и слично. Други пример јесте иницијатива групе грађана „На точку“, који се као корисници бицикла као превозног средства осећају небезбедно у саобраћају. Иницијативу су пратиле масовне вожње кроз град, захтеви упућени одговарајућим институцијама за изградњу бициклистичких стаза, информисање грађана преко друштвених мрежа и слично. Добити од њихових активности видљиве су. Побољшане су бициклистичке стазе, постављени су саобраћајни знаци за бициклисте, постоји већа укљученост бицикала у планове саобраћајне инфраструктуре.

Оба наведена примера грађанског активизма односе се на нестраначке активности. Они показују да моћ грађана није само у време избора, већ и у свесном усмеравању њихове активне грађанске иницијативе ка сталним променама.

Догађај грађанске иницијативе „На точку“

Скопље је кренуло бициклистичком стазом,
а данас се она распада.
Време је за ремонт, а не за крпењење рупа!

Грађански активизам обухвата акције грађана или грађанских удружења с циљем да се утиче на еколошке, социјалне, културне и политичке одлуке власти. Али, може бити усмерен и ка компанијама.

Најчешће врсте активности које предузимају грађански активисти јесу протести, штрајкови, блокаде одређених јавних места, петиције, бојкоти и друго. Данас је организовање овог типа активности ефикасније захваљујући друштвеним мрежама. Оне су важно средство за брзо дељење информација и мобилизацију грађана.

КАКО ПОЛИТИКА УТИЧЕ НА ГРАЂАНЕ?

„Политика утиче на грађане кроз легитимну власт, законе и институције који регулишу свакодневни живот.“ – Макс Вебер

Када се људима постављају питања о политичким темама, они често одговарају да их политика не занима. Данаас, у време када је све политика, незаинтересованост за политику и политичка равнодушност смањују амбиције за напредак грађана, али смањују и капацитете заједнице – посебно ако се зна да се кроз грађански активизам ствара важан социјални капитал (људи уче да раде тимски, стичу вештине, поверење и слично).

Политика је присутна у свакодневном животу сваког појединца. Она није нешто далеко и апстрактно што се дешава само у скупштинским салама, канцеларијама или на међународним самитима, већ има конкретан утицај на све сегменте друштва. Кажемо да политика обликује начин живота људи, јер она кроз правила и норме утврђује како ће друштво функционисати и како ће се решавати заједничка питања. Од ње зависи развој економије, здравства, образовања, културе, инфраструктуре, науке, екологије.

Тако се на пример, у економији, политички утицај државе осећа кроз доношење закона о порезима, платама и субвенцијама. На овај начин политика утиче на одлуке грађана о штедњи, инвестирању или куповини непокретности. Политике има и у образовању. Квалитет образовања зависи од државних политика и инвестиција, јер оне одређују услове под којима ће се изводити васпитно-образовни процес, обука наставног кадра, наставни програми и слично. Добре политике у здравству огледају се кроз квалитетне здравствене услуге и поверење грађана да се држава брине о њиховој добробити.

Политика гради инфраструктуру за грађане

Политичке одлуке утичу и на развој науке

Предлог активности (ради се самостално или у групи)**АКТИВНОСТ 1.** Анализирај пример, а затим одговори на питања.**„Квалитетне образовне политике – квалитетно образовање“**

Држава А улаже значајна средства у образовање. Настава у школама потпуно је дигитализована и одвија се према савременим наставним програмима, који код ученика развијају критичко мишљење, подстичу истраживање и тимски рад. Наставници су добро обучени и за рад с талентованим ученицима. Постоје и тимови за подршку ученицима с тешкоћама, као и програми за талентоване ученике. Неоправдани изостанци ученика сведени су на минимум.

Држави Б образовање није приоритет. Буџет за образовање је низак, школе су недовољно опремљене, а наставници имају ограничене могућности за професионални развој. Наставни програми су застарели и заснивају се на учењу напамет. Нема довољно подршке за ученике с различитим потребама. Као резултат тога, постигнућа ученика су ниска, мотивација је слаба, а велики број младих рано напушта образовање.

ПИТАЊА: Које су главне разлике у образовним политикама између државе А и државе Б? Како улагање у наставнике утиче на квалитет образовања? Какве последице може имати низак квалитет образовања на економски и друштвени развој? Која права ученика могу бити угрожена у држави Б? Какву улогу имају грађани у тражењу бољих образовних политика? Шта бисте предложили као мере за побољшање образовног система у држави Б?

АКТИВНОСТ 2. Пажљиво прочитај текст испод и одговори на питања под њим!

„Петров глас“

Петар (17 година) игра фудбал за локални клуб, али примећује да руководство клуба доноси неправедне одлуке и да се „договара“ око утакмица. Мобилним телефоном снима видео разговор из кога сазнаје да његов тим треба да изгуби утакмицу. Иако је свестан ризика, одлучује да не ћути. Видео објављује на друштвеним мрежама, позивајући на поштен спорт и немешање политике у спорт. Петар је избачен из тима, постаје мета гласина и претњи.

ПИТАЊА: Која су Петрова људска права нарушена? Да ли се искључивање Петра из тима може сматрати осветом? Какву улогу имају институције у заштити људских права у оваквим случајевима? Шта би ти урадио/урадила да се нађеш у сличној ситуацији? Како друштвене мреже могу истовремено бити средство за демократију и претња људским правима? Да ли млади имају довољно простора и заштите да искажу своје мишљење у друштву?

ЗАПАМТИ

Демократија не може постојати само кроз изборе и институције, већ она живи кроз активно учешће грађана. Људска права заштићена су само онда када их грађани познају, поштују и боре се за њихово остваривање. Ако су грађани пасивни, институције могу доносити одлуке без њихове контроле, а интереси заједнице могу остати недовољно заштићени. Грађански активизам описан у примерима „Мој ваздух“ и „На точку“ доказује да, када се људи организују и јавно изражавају свој став, могу подстаћи истинске промене.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Каква је повезаност између демократије и људских права?
2. Наброј које категорије људских права постоје!
3. Зашто из права грађана произилазе обавезе?
4. Шта је грађански активизам?
5. Зашто је важно да у друштву постоје активни грађани? Која је њихова улога?
6. Наведи примере грађанског активизма у Републици Северној Македонији!
7. У којим сферама свакодневног живота осећаш улогу политике? Објасни како!

11. ОБРАЗОВАЊЕ И НАУКА

„Образовање и наука доприносе рационализацији друштва и стварању савремене, квалификоване радне снаге.“ – Макс Вебер

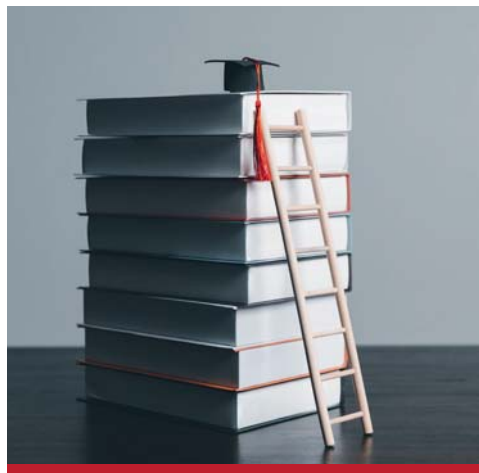
Социолози најчешће сматрају образовање процесом кроз који појединци уче како да буду активни чланови друштва, и то на организован начин – кроз школе и универзитете. Стичу знања, вредности, норме и културне обрасце корисне за живот у заједници. Ово одређење образовања најближе је Диркемовој дефиницији, према којој је образовање утицај који одрасле генерације врше на оне који још нису спремни за друштвени живот.

Дакле, са социолошке тачке гледишта, образовање није само стицање знања, већ и процес формирања личности. Зато образовање има кључне улоге/функције у развоју појединца:

- социјализаторска функција (појединац усваја вредности и културне обрасце кроз које се припрема за живот у заједници);
- интегративна функција (кроз заједничке вредности повезује различите групе и ствара осећај припадности);
- економска функција (нуди стручна знања и вештине, потребне за обављање одређених професија);
- селективна функција (усмерава појединце да бирају занимања у којима су најуспешнији) и
- културна функција (преноси културно наслеђе с једне на другу генерацију кроз језик).

Другим речима, образовање је темељ од кога зависи лични развој појединца. Појединац који располаже знањима, уме критички да размишља, усваја позитивне вредности, сарађује и зна шта жели да постигне у животу, користан је члан друштва. Из тих разлога, важно је да свако има приступ квалитетном образовању.

За разлику од образовања, које је процес, наука је друштвена институција за стварање организованог, систематског и проверивог знања о природи и друштву. Она ствара знања према утврђеним нормама, вредностима и правилима, а њена улога је да омогући друштвени и технолошки развој.

Образовање је степеница ка успеху

КАКВА ЈЕ ПОВЕЗАНОСТ ИЗМЕЂУ ОБРАЗОВАЊА И НАУКЕ?

За објашњење ове повезаности употребићемо Веберову мисао дату у уводу ове лекције. Овом мишљу Вебер покушава да објасни на који начин наука обликује друштво (чини га организованијим и ефикаснијим), али и како образовање помаже у томе.

Вебер сматра да се у модерном друштву традиционални начин размишљања све више замењује рационалним начином. Људи занемарују традицију и обичаје и организују живот на логичан (рационалан) начин. У таквом друштву институције функционишу на основу јасних закона, а не према нечијој вољи.

Ученици стварају моделе 3Д-штампачем

У овом прелазу с традиционалног ка рационалном начину организовања живота, Вебер сматра да наука има кључну улогу.

Она нуди тачно и проверено знање које омогућава боље разумевање природе и друштва. Захваљујући научним открићима, у медицини се постављају тачне дијагнозе, у инжењерству се граде издржљиви и чврсти објекти, а у економији се економски развој планира на основу анализа и података.

Али, за Вебера знање само по себи није довољно. Потребни су људи који ће моћи да примене то знање. Вебер сма-

тра да само образовање може створити стручне људе (професионалце), односно лекаре, наставнике, правнике или инжењере, који могу радити на основу научних принципа и правила. На овај начин Вебер наглашава зависност науке од образовања.

Зато, ко ће постати научник у великој мери зависи од квалитета знања и вештина које ће стећи у образовном процесу.

Размисли колико дуго је Луј Пастер морао да учи, сазнаје и експериментише да би открио вакцину против беснила, Марија Кири да би открила радиоактивност, а Никола Тесла да би развио системе за коришћење електричне енергије.

КАКО НАУКЕ КРОЗ ОБРАЗОВАЊЕ ОЛАКШАВАЈУ ЖИВОТ ЉУДИМА

Амерички социолог Дејвид Бекер истраживао је како образовање утиче на друштво. Дошао је до закључка да образовање ствара огроман број високообразованих људи, који својим знањима и стручним способностима развијају нове технологије што директно утиче на економију, политику и науку. Дакле, образовање не преноси само научна и културна знања, већ постаје главна институција која трансформише културу. Мења начин размишљања, рад, вредности и целокупан начин функционисања друштва.

Из овога можемо закључити да наука ствара знање, а образовање га преноси младим генерацијама, које на тај начин упознају свет, стичу вештине и примењују науку у свакодневном животу. Образовање чини научна сазнања практичним и доступним свима.

На пример, закони кретања и гравитације које је открио Исак Њутн омогућили су развој инжењерства и транспорта, али су ова сазнања прво била део образовних програма из физике. Периодни систем елемената који је створио Менделејејев, а који је касније коришћен за стварање нових материја и једињења за прављење лекова, прво је био део образовног процеса. Дарвинова теорија еволуције омогућила је људима да боље разумеју развој живих организама, што је допринело бољем разумевању медицине, здравља и очувања природе.

И друштвене науке, као што су социологија, психологија, економија, побољшавају свакодневни живот кроз образовање. Тако, на пример, психологија проучава менталне процесе код човека. Та сазнања нам омогућавају да направимо избор метода за лакше учење и памћење. Социологија нуди сазнања о томе како функционише друштво, па нас та сазнања лакше укључују у друштво. Економија нас, пак, припрема како да разумемо ресурсе, производњу и тржиште. Без образовних програма који преносе ова сазнања, наука не би могла да се примењује на практичан начин. Ова веза између образовања и науке кључна је за развој појединца и целог друштва.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пажљиво проучи функције образовања и наведи по један пример за сваку! Користи лично искуство и именуј које функције препознајеш у свом процесу образовања које ћеш стећи?

АКТИВНОСТ 2. Пажљиво прочитај исказе испод и одреди који је од њих научна, а који ненаучна чињеница:

1. Земља се окреће око Сунца!
2. Ако ти црна мачка пређе пут, догодиће ти се несрећа.
3. Вода кључа на 100 целзијусових степени.
4. Пушење повећава ризик од болести плућа.
5. Вакцине превенирају ширење заразних болести.
6. Прање руку је бескорисно јер су бактерије неуништиве.
7. Тело губи воду при физичкој активности.
8. Сан ти предсказује дан!
9. Редовна физичка активност предуслов је за здрав организам.

ЗАПАМТИ

Образовање и наука уско су повезани и међусобно зависни. Наука ствара нова знања, а образовање их преноси младим генерацијама и оспособљава их да их примењују у пракси. Кроз ову повезаност развијају се критичко мишљење, иновације и професионалне вештине. Друштво које улаже у знање, науку и истраживање постиже бржи економски развој, технолошки напредак и бољи квалитет живота. Такво друштво јесте друштво знања. У њему најважнији ресурс није материјално богатство, већ људски интелект и креативност.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је образовање?
2. Шта је наука?
3. Како су повезани образовање и наука?
4. Које су функције образовања?
5. Која је разлика између научних и ненаучних исказа?

12. НАУКА И ДРУШТВЕНИ РАЗВОЈ

„Ниједна земља не може се развијати док јој је становништво необразовано.“ – Нелсон Мандела

Образовање је један од најважнијих показатеља развоја сваког друштва и сагледава се кроз неколико кључних карактеристика: стопу писмености, обухваћеност становништва образовним процесом, трајање формалног образовања, квалитет наставе, услове у школама, као и могућности за социјалну мобилност. У развијенијим друштвима стопа неписмености је нижа, више људи је укључено у образовање и има виши ниво образовања. То им омогућава већи лични и професионални напредак.

Важан аспект јесте и повезаност између образовања и економског развоја. Друштва с квалитетније образованим становништвом економски су напреднија, а то објашњава зашто су образовне политике међу највишим приоритетима држава. Савремено образовање треба стално да се прилагођава новим друштвеним и технолошким потребама. За разлику од прошлости када је образовање било привилегија малог броја људи, данас је циљ што већи обухват и једнак приступ образовним ресурсима без дискриминације по основу пола, етничке или верске припадности.

Данас се сматра да образовање повећава шансе за просперитет и доприноси једнакости могућности. Веза између образовања, науке и друштвеног развоја двосмерна је: развијена друштва више улажу у науку и образовање, а она, пак, подстичу даљи друштвени напредак.

Историја показује да наука није допринела само научним открићима, већ и значајним друштвеним променама. У прошлости образовање није било доступно свима, посебно не женама, а наука је била под снажним верским утицајем. Марија Склодовска-Кири, као једна од првих жена научница и добитница Нобелове награде, својим успехом није допринела само науци, већ је постала и симбол друштвене промене и охрабрења за жене да се укључе у научни свет. Њен пример јасно показује да су образовање и наука кључни покретачи друштвеног развоја.

Истражи зашто је 11. фебруар Међународни дан жена у науци!

Споменик Марији Склодовској-Кири у Варшави

Ево примера из којих се може уочити зашто су неке земље развијеније од других:

1. Финска је високоразвијено друштво. Представља пример државе са високим нивоом друштвеног развоја у којој образовање има централну улогу.

Образовни индикатори:

- веома висока стопа писмености, у Финској нема неписмених;
- потпуни обухват основним и средњим образовањем;
- висок проценат високообразованог становништва;
- висок квалитет образовања (међународна тестирања, наставни програми). Друштвени индикатори повезани с образовањем:
- висок животни стандард;
- ниска стопа сиромаштва;
- развијена економија заснована на знању и иновацијама;
- висок ниво социјалне једнакости и поверења у институције.

У Финској, образовање функционише као механизам социјалне мобилности и као основа друштвеног знања.

У учионици се рађају идеје и знања

2. Нигер је нискоразвијено друштво и пример државе с ниским степеном друштвеног развоја у којој ограничен приступ образовању директно утиче на друштвене услове.

Образовни индикатори:

- ниска стопа писмености, око 35% неписменог становништва;
- ограничено основно и средње образовање;
- висока стопа напуштања школе;
- недовољна образовна инфраструктура и кадар.

Друштвени индикатори повезани с образовањем:

- висока стопа сиромаштва;
- ограничен економски развој;
- висока незапосленост и ниска продуктивност;
- ограничено учешће грађа на у јавном и политичком животу.

У овом контексту, недостатак образовања ограничава могућност економског раста и друштвеног напретка.

ДОБИТИ ОД НАУКЕ И ОБРАЗОВАЊА ЗА ПОЈЕДИНЦА И ДРУШТВО

„Развој науке једна је од најмоћнијих производних снага.“ – Карл Маркс

Наука и образовање представљају темеље личног и друштвеног развоја. Образован појединац има веће могућности за лични напредак, за активно учешће у друштву и за разумевање света на основу чињеница и доказа, а не на основу предрасуда и ненаучних тврдњи. Кроз образовање развијају се критичко мишљење, аналитичке способности и могућност доношења рационалних одлука – што повећава конкурентност на тржишту рада и омогућава друштвену мобилност.

На друштвеном нивоу, наука и образовање имају кључну улогу у економском развоју, друштвеној кохезији и функционисању демократских процеса. Они стварају едуковано и стручно становништво, спремно да одговори на изазове савременог света. Зато су инвестиције у квалитетне образовне политике, савремене наставне програме, компетентан наставни кадар и одговарајуће услове у образовним институцијама инвестиције у будући развој друштва.

Савремена друштва често се називају **друштвима знања** зато што знање постаје најважнији ресурс и облик капитала који појединцу омогућава материјалну сигурност и друштвени углед. Процес учења не завршава се формалним образовањем, већ траје током читавог живота. Појам **доживотно учење** означава стално надограђивање и обнављање знања с циљем праћења брзог развоја науке и технологије.

Формално образовање почиње још у вртићима, потом се наставља у школама и универзитетима. Наставља се и кроз **неформално образовање** као курсеви, обуке и семинари, и допуњује се **информалним учењем** кроз рад и свакодневно искуство. У друштву знања, доживотно учење је неопходност, јер образовање није једнократна припрема за живот, већ континуирани процес адаптације, развоја вештина и стварања иновативних и конкурентних личности, спремних за изазове савременог света.

У друштву знања најважније друштвене институције јесу универзитети, истраживачки центри и образовни систем у целини. Очекивано, друштвени углед просветних радника у оваквим друштвима је висок.

Свака диплома корак је ка личном и друштвеном успеху

У високоразвијеним земљама као што су Финска, Немачка и Холандија, носиоци знања – наставници и професори – уживају значајан ауторитет и висок друштвени статус. Поштовани су од родитеља, ученика и заједнице у целини, а наставничка професија сматра се престижном и атрактивном за младе људе.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Направи анализу образовних система између две земље (једне развијене и једне неразвијене, као у примеру изнад). Запиши њихове специфичности и упоређи их с образовним системом у Републици Северној Македонији. Шта си приметио/приметила? Колико су потребне образовне реформе у Македонији? Шта би предложио/предложила када би имао/имала могућност да учествујеш у образовним реформама? Подели са друговима из одељења!

АКТИВНОСТ 2. Изабери име научника/научнице и истражи његову/њену биографију. Направи анализу друштвених услова у којима је истраживао/истраживала и уочи промене које је подстакао/подстакла у окружењу. Подели са друговима из одељења!

АКТИВНОСТ 3. Истражи период индустријске револуције: како је до ње дошло, који проналасци јој претходе, какве промене у друштву изазива? Направи анализу добијених сазнања!

АКТИВНОСТ 4. Пажљиво прочитај текст у прилогу и одреди које Хилалове активности припадају формалном, које неформалном, а које информалном образовању. Затим одговори на питања испод текста!

Хилал је седамнаестогодишњи ученик који се истиче одличним успехом и снажним мотивацијом за учење. Учествоје у ученичком парламенту, помаже у организацији догађаја и доприноси волонтерским активностима, чиме развија одговорност, лидерство и тимски рад. Похађа курсеве програмирања и енглеског језика где стиче додатна знања и сертификате. Такође, учествује на радионицама за јавни наступ и комуникацијске вештине, које организују омладинске организације, чиме надограђује своје личне и професионалне компетенције. У слободно време истражује и учи преко интернета, прати онлајн предавања, чита чланке и књиге. Преко друштвених мрежа комуницира с вршњацима из других земаља и упознаје се с различитим културама. Своје хобије, као што су фотографија и видео-монтажа, усавршава кроз практичан рад и туторијале (упутства).

ПИТАЊА: Образложи која врста образовања, по твом мишљењу, највише доприноси Хилаловом развоју. Да ли је формално образовање само по себи довољно, зашто да/не? Које Хилалове активности би и ти желео/желела да примениш, зашто?

ЗАПАМТИ

Образовање је кључни показатељ развоја једног друштва зато што утиче на писменост, професионалне могућности и социјалну мобилност. Оно је тесно повезано с економским напретком јер стручно и образовано становништво подстиче иновације и развој. Историја показује да приступ знању превазилази друштвене баријере и промовише једнакост. Савремена друштва знања вреднују доживотно учење, а улагање у образовање су улагања у будућност. Притом, улога универзитета, истраживачких центара и наставника у стварању и преношењу знања је велика.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Каква је повезаност између образовања и друштвеног развоја?
2. Какве друштвене промене може изазвати наука?
3. Шта је лични развој?
4. Шта подразумева процес доживотног учења?
5. Које се друштво сматра друштвом знања?
6. Наброј и објасни три врсте образовања?

13. ЕТИКА И ТЕХНОЛОГИЈА У ОБРАЗОВАЊУ И НАУЦИ

„Забрињавајуће је то што је технологија надмашила нашу човечност.“

– Алберт Ајнштајн

Као што смо видели, развој науке има снажан утицај на цело друштво, а образовање се ослања на научна достигнућа. Промене у образовном процесу брзе су и очигледне. Ако су пре тридесетак година ученици најчешће учили из уџбеника, свеске и наставних средстава доступних само у школама, данас се учење одвија уз помоћ паметних уређаја, интернета и вештачке интелигенције. Информације су лако и брзо доступне и нуде одговоре на велики број питања.

Технологија помаже у учењу, али је лични труд незаменљив

Савремена технологија, дигитални алати и учење преко интернета отварају нове могућности за приступ знању, али истовремено намећу и важна питања. Поставља се дилема како технологија обликује мишљење и однос према свету и да ли може смањити значај образовања као преносиоца знања, али и његову васпитно-социјализаторску, моралну и критичку функцију.

Додатни проблем представља неједнак приступ технолошким ресурсима. Квалитет образовања није исти у школама које располажу савременом опремом и интернетом (најчешће у урбаним срединама) и у онима где не-

достају такви услови (најчешће у руралним срединама). То доводи до неједнаких шанси за учење и напредак, а тиме и неједнаких шанси за успех у животу.

Коришћење нових дигиталних технологија у настави актуелно је питање. Уколико се сваки задатак решава лако, уз помоћ вештачке интелигенције, постоји ризик да ученици избегавају лични напор и активно размишљање. Тиме се актуелизује и питање академске поштености: да ли есеј или пројекат израђен вештачком интелигенцијом представља лични труд и колика је његова образовна вредност?

Брзи технолошки развој стално отвара нове изазове. Због тога је неопходно да се технологија користи умерено и рационално. Она треба да буде помоћна алатка која олакшава учење и подстиче креативност и машту, али не сме постати замена за лични труд, који је основа за стицање трајних знања. У супротном, постоји ризик од дехуманизације образовања. Увођење нових дигиталних технологија у наставу отвара важне етичке теме. Одговорно коришћење дигиталних алата отвара питања везана

за неке од основних вредности демократског друштва. Такво је на пример, питање једнакости, приватности и безбедности.

Истражи шта значи појам дехуманизација и како се манифестује у образовању.

Целокупни развој и напредак човечанства темеље се на човековој склоности да истражује, открива и ствара нова знања. Наука представља основу свих достигнућа која користи савремени човек, а технолошки развој директан је резултат научних истраживања. Данас су наука и технологија уско повезане: технологија не само што проистиче из науке, већ и активно олакшава, убрзава и унапређује научно истраживање.

Убрзани технолошки напредак отвара озбиљна етичка питања, посебно у областима као што су генетика, биотехнологија, клонирање и генетско модификовање биљака. Управо зато, саставни део науке јесте и успостављање етичких норми. Главни изазов јесте одредити докле је истраживање дозвољено и друштвено прихватљиво. Ове норме имају за циљ да спрече злоупотребе и да заштите људско достојанство, здравље, живот, као и животну средину.

Историја науке сведочи о бројним неетичким експериментима који су изазвали озбиљне последице код људи над којима су вршени (смрт, трајне здравствене последице и психичке трауме). Оваква искуства наметнула су потребу за јасним и обавезујућим етичким стандардима. Због тога је данас општеприхваћен став да се ниједно научно откриће не сме темељити на дискриминацији, нехуманом односу или угрожавању здравља и живота људи и животиња.

С циљем поштовања ових принципа, донет је низ међународних докумената и правилника о етици у науци, међу којима су:

- **Нирнбершки кодекс**, први међународни етички кодекс за експерименте на људима;
- **Хелсиншка декларација**, глобални етички стандард за медицинска и клиничка истраживања;
- **Универзална декларација о биоетици и људским правима УНЕСКО-а**, која повезује науку, етику и људска права.

Вештачка интелигенција у сукобу с моралним и етичким принципима

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи који су други документи (осим наведених) донети о етици у науци? Која су конкретна истраживања послужила као подстицај за увођење ових правилника и докумената о етичким стандардима у научним истраживањима?

ЗАПАМТИ

Развој науке и технологије значајно мења образовање, омогућавајући брз приступ информацијама преко интернета, паметних уређаја и вештачке интелигенције. Ипак, постављају се питања о утицају на критичко мишљење, лични напор и васпитну улогу образовања, као и о неједнаком приступу дигиталним ресурсима.

Дехуманизација у образовању јавља се када се учење своди на механичку употребу технологије и смањује се лични контакт и емпатија. Зато технологија треба да буде средство, а не замена за људски однос. Напредак у науци и биотехнологији отвара и етичка питања, па је зато потребно поштовање моралних принципа и заштита људског достојанства.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Колики је утицај технологије у данашњем образовању?
2. На који начин технологија може довести до дехуманизације у образовању?
3. Зашто се јавила потреба за постављањем етичких правила у научним истраживањима?
4. Наброј неке међународне документе који садрже етичка правила за научна истраживања!
5. Истражи нека испитивања која су вршена над људима за време Другог светског рата!

14. РЕЛИГИЈА

ПОЈАМ РЕЛИГИЈЕ

„Религија ђомаже човеку да свеиу да смисао.“ – Пиџер Берџер

Најчешћи одговор на питање како је настала религија јесте да је она настала због незнања првобитних људи о томе како и зашто су се дешавале природне појаве. Зато су ове појаве објашњавали помоћу натприродних сила, бића или предмета којима су приписивали посебну моћ.

Али, ако је тако, зашто и савремени људи, иако имају научна објашњења света, још увек осећају потребу за религијом? Да ли то значи да још увек немају одговоре на сва питања?

Религија представља сложен друштвени феномен који се одражава у свакодневном животу. Иако је у савременим друштвима формално одвојена од државе, њени трагови видљиви су у историји, култури, традицији, архитектури, етици, вредностима, обичајима и у начину исхране. Данас постоји више од 4000 религија и религиозних покрета, што отежава тачно дефинисање религије. Највећи део човечанства практикује неку од пет највећих светских религија: будизам, хришћанство, хиндуизам, ислам или јудаизам.

Постоје различити приступи дефинисању религије. Према **Максу Веберу** она је систем веровања који свету даје смисао и усмерава људско понашање. **Карл Маркс** гледа на религију као на опијум за народ. Међутим, дефиниција **Емила Диркема** изражава суштину религије. Према њему, она је систем веровања и обичаја који се односе на света бића и уједињују следбенике (вернике) у моралну заједницу, названу црква у хришћанству; ума у исламу или кехила у јудаизму. Оне нису зграде, већ

духовно засноване заједнице. Диркем идентификује кључне елементе присутне у свим религијским заједницама:

- веровања;
- обичаји и ритуали;
- света бића (симболи, учења);
- верску заједницу или организацију.

Саборна црква „Свети Климент Охридски“ у Скопљу

Мустафа-пашина џамија у Скопљу

Ови елементи потврђују универзалност религије и њену улогу као фактора који повезује људе и обликује друштвени живот верника, али и њихове односе с припадницима других религија или с атеистима. Свака религија себе сматра јединственом и истинитом.

Наука не може пресудити која вера поседује истину. За социологију, као научну дисциплину, кључно је сазнање да су савремена друштва у већој или мањој мери верски хетерогена. Због тога, степен обједињености друштва у великој мери зависи од тога колико су јасно разграничена лична уверења од јавног живота (јавног простора).

Ово се данас најчешће постиже кроз принцип одвајања религије од државе, односно јавне власти.

Пронађи елементе које Диркем наводи у дефиницији религије у хришћанству и исламу!

ФУНКЦИЈЕ РЕЛИГИЈЕ

*„Религија је однос човека према бесконачном свећу, који му одређује
правац живоћа.“ – Лав Толстој*

Религија не постоји само да би дала одговор на нека свакодневна или суштинска питања. Она има сазнајну, психолошку, етичку и друштвену функцију. У савременим друштвима религија је избор и право сваког човека.

Сазнајна функција религије била је доминантна у периоду пре просветитељства, када је давала одговоре на питања којима је објашњавала свет у коме су људи живели. Ова функција смањује се с развојем науке, али и данас нуди одговоре на одређена фундаментална питања (на пример о настанку света, о томе да ли постоји живот после смрти и слично).

Психолошка функција огледа се у налажењу утехе и мира, посебно у време личне или друштвене кризе или немира. Религија нуди наду и утеху када се човек суочава с животним изазовом као што су болест, губитак, туга и слично.

Када религија за вернике представља неку врсту моралног компаса који их усмерава ка заједничком начину понашања одређеном успостављеним нормама и вредностима, тада кажемо да религија има **етичку функцију**. Уз помоћ ове функције одржавао се морални поредак у друштвима пре појаве права. У етици религија постоји такозвано златно правило у чијој је основи принцип понашања: „Поступај с другима онако како желиш да они поступају с тобом.“ Ово правило уочава се у свим религијама. Иако је изражено на различите начине, има исти циљ.

Друштвено-интегративна функција огледа се кроз обједињавање људи у верске заједнице. Верско заједништво једно је од најснажнијих и најтрајнијих заједништава. Кроз ритуале, веровања, обичаје и традиције, оно уједињује људе и јача колективни идентитет.

Интензитет функција религије различит је кроз различите развојне периоде друштава. На пример, сазнајна функција у савременим друштвима много је мања него што је била у прошлости. Многе од функција религије задржане су до данас.

Упаљене свеће у црквеном храму – симбол молитве и духовне наде

ВРСТЕ РЕЛИГИЈА

„Све њраве религије имају исту моралну суштину, иако су им форме различите.“ – Лав Толстој

Као што је наведено, у свету постоји преко 4000 религија. Иако деле одређене заједничке елементе, то не значи да су исте по свом садржају. Напротив, религије се међусобно разликују и бележе развој који је уско повезан с развојем човека и друштва.

Најстарији облик религије јесте **анимизам**, који се темељи на веровању да све у природи има душу, па се природне појаве доживљавају као живе и духовне. **Тотемизам** представља веровање у свети објекат – тотем, који штити племе и има посебан значај за заједницу.

С даљим развојем појављују се **политеистичке религије**, у којима се верује у више богова (од грчких речи *poly* – много и *theos* – бог). Међу најпознатијим су старогрчка и староримска религија, као и хиндуизам. Када је предмет веровања један бог, реч је о **монотеистичким религијама** (*monos* – један, *theos* – бог). Најстаријом монотеистичком религијом сматра се заратустризам (Заратустра), који је снажно утицао на јудаизам као прву комплетну монотеистичку религију. Данас су најраспрострањеније монотеистичке религије на светском нивоу хришћанство и ислам.

Постоје и религије које се не темеље на веровању у бога, већ на моралним и етичким принципима. Оне се називају **етичким религијама**, а најпознатији примери су будизам и конфуцијанизам.

Статуа Буде на Тајланду

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Проучи функције религије и напиши есеј од 150 речи на тему „Функције религије у дигиталном добу“.

АКТИВНОСТ 2. Размисли и наведи ситуације у којима би применио/применила златно етичко правило!

ЗАПАМТИ

Религија је стар и сложен друштвени феномен који од најранијих времена помаже човеку да разуме свет и да животу да смисао. Она представља систем веровања, ритуала и светих бића који уједињује вернике у моралну заједницу и усмерава њихово понашање. Социолози је различито тумаче: као морални и друштвени водич, као средство утехе или као инструмент утицаја. Религија има сазнајну, психолошку, етичку и интегративну функцију зато што објашњава, теши, поставља моралне норме и повезује људе. Постоје различити облици верског веровања – од анимизма и политеизма до монотеизма и етичких религија. У савременим друштвима религија и држава су одвојене, али она и даље има значајан утицај на културу, вредности и начин живота.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је религија?
2. Шта је различито у дефиницијама религије код Диркема, Вебера и Карла Маркса?
3. Које су функције религије?
4. Какве врсте религија постоје према предмету веровања?
5. Шта су монотеистичке, а шта политеистичке религије?
6. Које су најпознатије етичке религије у свету?

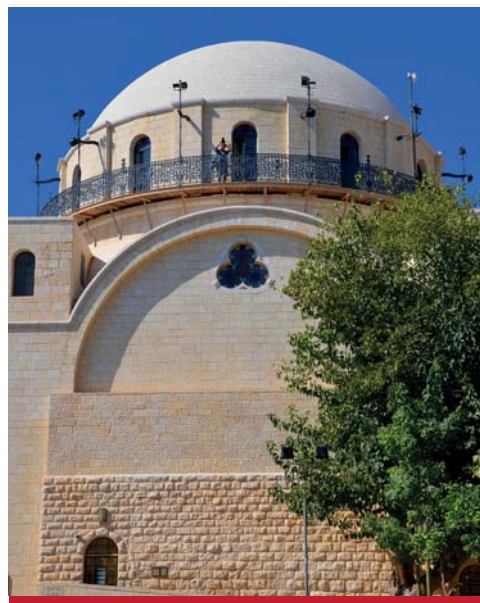
15. КАРАКТЕРИСТИКЕ СВЕТСКИХ РЕЛИГИЈА

„Велике свейске религије нуде различите ђушве ка сјасењу.“
– Макс Вебер

Јудаизам, хришћанство, ислам, хиндуизам и будизам религије су које су стекле епитет **светских религија**. За то постоји неколико разлога: 1. распрострањене су широм света; 2. имају милионе и милијарде следбеника који припадају различитим културама и етничким заједницама; 3. имају снажан културни и историјски утицај на цело човечанство; 4. њихова учења и вредности универзални су, односно важе за све људе који у њих верују.

Јудаизам је прва комплетна монотеистичка религија. Сматра се да је настала око 2000. године пре нове ере у Палестини, а за њеног оснивача сматра се Аврам. Први велики пророк јудаизма био је Мојсије, који је на Светој гори Синај склопио савез с богом Јахвеом, који му је показао Десет Божјих заповести. Бог Јахве прогласио је Јевреје „изабраним народом“ и преко Мојсија с њима склопио савез да поштују Јахвеа као свог Бога и владара. Данас је јудаизам религија Јевреја и државна је религија у Израелу. Јевреји имају посебна правила понашања у животу. Имају специфичну исхрану (кошер), дан за одмор је субота (Шабат), Света књига је Тора, а колективне молитве одржавају се на хебрејском језику у светом храму названом синагога. Символ јудаизма је Давидова звезда.

Хришћанство настаје у I веку нове ере и данас је најраспрострањенија монотеистичка религија. Оснивач хришћанства је Исус Христос. Хришћани верују да се један вечни Бог открива кроз три личности (Свето Тројство): Оца, Сина (Исуса Христа) и Светог Духа. Исус Христос поседује људску и божанску страну, а за хришћане је он највиши морални пример. Највећи хришћански празници повезани су управо с његовим ликом (Божјић – рођење Христово, Ускрс – васкрсење).

Синагога у Израелу

Свитак Торе на хебрејском језику

Хришћански верник у молитви

Муслимански верници за време молитве

Хиндуистички ритуал

Света књига је Библија, која се састоји од Старог и Новог завета, а симбол хришћанства је свети крст. Данас се хришћанство дели на православље, католицизам и протестантизам. До ових подела долази због разлика између истока и запада (православље и католицизам) и као резултат реформи у католицизму. Свети храм је црква.

Истражи како и зашто је настао протестантизам.

Ислам друга је по величини монотеистичка религија у свету. Њен оснивач је Мухамед, у VII веку наше ере. Учење ислама Мухамед је најпре почео да шири у Меки, али се због својих противника преселио у Медину где је основао прву џамију (верски храм у исламу). Припадници ислама називају се муслимани, а њихов Бог је Алах. Света књига је Куран. Ислам почива на пет стубова вере: 1. сведочење (шахада, веровање да нема другог Бога осим Алаха); 2. молитва (Сала, пет пута дневно); 3. закат (плаћање процента од зараде за помоћ сиромашнима); 4. пост (саум, у периоду месеца Рамазана); 5. ходочашће (хаџ, у Меку барем једном у животу). Муслимани формирају заједнице у којима се следе, поштују и подржавају заједничка правила везана за веру и целокупан живот. Колективна одговорност важан је део ислама.

Хиндуизам најраспрострањенија је политеистичка религија. Најпознатији богови у хиндуизму су Брами (створитељ), Вишну (заштитник) и Шива (разоритељ). У хиндуизму се верује у карму, добра дела враћају се добрим, а лоша злом и несрећом. Верник хиндуиста може да изабере свог бога заштитника, а верује у реинкарнацију (поновно рођење душе у другом облику). Хиндуизам је религија богата ритуалима и обредима пречишћења и верује се да постоје многи различити путеви ка богу.

Будизам је етичка религија, која се не заснива на веровању у бога, већ се базира на личном развоју, просветљењу и ослобађању од патње. Верује се у карму, а молитва је у виду медитације. Будизам се заснива на неколико моралних принципа: ненасиље, истина, поштење, саосећање и умереност. Будизам не очекује обавезне ритуале од својих следбеника, већ оставља сваком, према личном искуству и учењу, да пронађе свој пут до просветљења.

У класификацији религија, будизам се издваја као етичка религија.

Све религије у својим учењима имају јасан етички кодекс који верници треба да поштују. У јудаизму и хришћанству то су Десет Божјих заповести кроз које се наглашавају поштење, искреност и посвећеност ближњима и Богу. У исламу се то види кроз пет правила (стубова) религије. Генерално, религије су етички прихватљива учења, иако су кроз историју често биле узрок неспоразума, сукоба, па чак и ратова. Ниједна религија не учи своје вернике да не поштују другачије или оно чему не припадају. Зато се често и за монотеистичке религије каже да су етичке религије.

Будистички монаси моле се пред главном златном статуом Буде

Храмове највећих светских религија

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Проучи етичка правила у монотеистичким религијама и направи поређење међу њима! Шта је слично међу њима? Којим правилима се придаје највећи значај?

АКТИВНОСТ 2. У свесци направи табелу у коју ћеш уписати карактеристике светских религија!

ЗАПАМТИ

Велике светске религије имају огроман утицај на културу, историју, морал и начин живота људи широм света. Утицале су на уметност, архитектуру и музику, а својим учењима, веровањима и нормама обликовале су културе, цивилизације, законе и вредносне системе. Иако су различите, све религије садрже етички кодекс, промовишу поштење, поштовање ближњих и морално понашање. Ово је важно знати посебно зато што живимо у мултикултурном друштву, где су поштовање различитости и толеранција основни предуслов за мирну комуникацију и суживот. Религије се разликују према учењима, али нуде духовно вођство и заједништво за своје следбенике.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Која је најстарија монотеистичка религија?
2. На која три дела је подељено хришћанство?
3. Који су пет стубова ислама?
4. Који су најпознатији богови у хиндуизму?
5. Који су морални принципи у будизму?

16. РЕЛИГИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

„Религијске организације стабилизују друштвену структуру кроз ритуале, празнике и заједничке обреде.“ – Марселио Панџињи

Религија је присутна кроз различите облике организације. Најпознатије верске организације јесу **црква**, **деноминација**, **секта** и **култ**. Оне се међусобно разликују по неколико обележја, која ћемо објаснити у наставку.

Црква, **џамија** и **синагога** главне су верске институције у хришћанству, исламу и јудаизму. То су места где се верници окупљају ради молитве, учења и обележавања верских празника. Иако се разликују по својој организацији и руковођењу, све имају јасна правила, своје руководство и велики број верника. Постоје вековима и имају важну улогу у очувању вере, традиције и заједништва верских заједница.

Деноминација верска је грана или организација у оквиру неке од великих монотеистичких религија. Разликује се према обредима, верском учењу, организацији или праксама. То је велика верска организација, али мања од цркве, џамије или синагоге. У оквиру хришћанства, деноминацијама се сматрају: католичка, православна и протестантска. У исламу најпознатије деноминације су суните и шиити. У оквиру јудаизма то су ортодоксни, конзервативни, либерални и реформистички јудаизам.

Секта мања је верска организација која се издваја из неке религије или деноминације због одређених специфичних тумачења светих учења. Секте су мањинске и одступничке групе и зато се карактеришу снажнијим осећајем заједништва и повезаности међу члановима и високим степеном дисциплине (строга правила понашања). У друштву се може створити неутралан, али чешће негативан став према сектама, у зависности од начина на који функционишу. Најчешће су по природи затворене, а чланови морају бити пунолетни. Познате секте у хришћанству јесу Јеховини сведоци, мормони, адвентисти и др. У исламу то су дервиши, друзи, бекташи и други.

Култ затворена је верска организација с малобројним, али строго контролисаним чланством. Има ауторитарног вођу и висок степен контроле понашања чланова, који се често одвајају од породице и пријатеља. Ова изолованост доводи до потпуне зависности од групе (култа). Вођа је највиши ауторитет и његове одлуке нису предмет разговора међу члановима.

Свештеници служе католичку мису пред верницима

Држање чланова култа у позицији послушности најчешће се врши уз помоћ психолошких притисака, манипулација, страха, стварања осећаја кривице и слично. Из ових разлога култови су потенцијално опасни за своје чланове, јер негативно утичу на њихово психолошко и емоционално стање. Као и код секти, чланови морају бити пунолетни.

ТАБЕЛАРНИ ПРИКАЗ КАРАКТЕРИСТИКА РЕЛИГИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Критеријум	Црква, џамија, синагога	Деноминација	Секта	Култ
Порекло	Историјско, традиционално	Из постојеће религије	Отцепљење од религије	Ново
Број чланова	Врло велики	Велики	Мали	Врло мали
Друштвени статус	Потпуно прихваћена	Прихваћена	Делимично прихваћена	Неприхваћена / контроверзна
Однос према друштву	Интегрисана	Отворена	Делимично изолована	Снажно изолована
Организациона структура	Снажна хијерархија	Организована	Строга, централизована	Апсолутна власт лидера
Лидерство	Институционално	Институционално	Харизматични лидер	Апсолутни лидер
Степен контроле	Низак	Умерен	Висок	Врло висок
Отвореност према другима	Висока	Средња	Ниска	Врло ниска
Мисионарска активност	Умерена	Умерена	Интензивна	Агресивна / манипулативна
Примери	У хришћанству	протестанти, католици, православци	Ахмадија, Харе Кришна	People's Temple

Верске организације могу променити свој друштвени статус или у различитим друштвима имати различиту позицију. Тако је протестантизам у периоду свог појављивања био дефинисан као секта, али га његово omasовљење и повећан утицај претварају у деноминацију. Постоје примери када је у једном друштву верска организација малобројна и нема друштвени утицај, па се дефинише као секта, а у другом друштву је деноминација. Дефинисање и статус верске организације зависе и од закона и правила државе. Мормони су у САД и Канади деноминација, у деловима Европе су нови религијски покрет, а у неким муслиманским државама њихово деловање је ограничено и контролисано. Слично је стање и са сајентологијом. У неким државама је дефинисана као секта – па и култ, а у другима је дефинисана као нови религијски покрет.

Поклоници Харе Кришне играју на верском фестивалу

Нови религијски покрети представљају савремене форме религиозности. Настају од XIX до XXI века као резултат промена које доносе савремена друштва и верских потреба савремених људи. Постоји неколико разлога који су основа за стварање нових религијских покрета. То су: разочараност верника традиционалним религијама, тежња савремених људи ка личној духовности, културна глобализација, психолошки фактори као страх, стрес, усамљеност. Као фактор јавља се и развој технологије и медија, што омогућава брзо ширење и прихватање нових идеја. Свакако, потреба за духовном стабилношћу која је последица друштвених промена као што су миграције, економске кризе, ратови и слично, можда је и најутицајнији фактор. Сви ови фактори доприносе

се већем интересовању савремених људи за нове религије које више одговарају њиховим потребама. Оне су често комбинација учења из већ постојећих религија с акцентом на личном духовном развоју. Поред мормона и сајентологије, нови познати верски покрети јесу Харе Кришна, Унификациона црква и други.

Један од познатијих облика нових религијских покрета јесу такозване „религијске самоизведбе“. Оне настају тако што појединац самостално саставља сопствени систем веровања. Јединка црпи религијске елементе из различитих извора – хришћанства, ислама, источних религија, западних езотеричних традиција или шаманизма – и од њих конструише своју личну религију.

На тај начин формирају се различите групе у које се улази и излази по сопственом избору, без формалне процедуре и институционалне контроле. Свако обликује своју религиозност према личним потребама и уверењима. Уместо религије као припадности нечему трајном и институционално утврђеном, практикује се религија заснована на индивидуалном уверењу.

Појединац постаје творац своје вере и сопствених пракси. Написане и традиционално утврђене молитве замењују се спонтаним, личним молитвама, које ствара онај ко се моли. Тако свако постаје креатор своје религијске праксе, ослобођен ограничења догми, традиције, простора, времена, околности и институционалних облика.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи и наведи пример за сваку врсту религијске организације и њено место у различитим државама.

АКТИВНОСТ 2. Истражи религију која је доминантна у твом окружењу (без обзира да ли јој припадаш) и пронађи њене специфичности које одговарају потребама савременог човека.

АКТИВНОСТ 3. Пронађи који нови религијски покрет има највише следбеника у Републици Северној Македонији и проучи учење које заступа. Направи анализу с традиционалном религијом по твом избору и сагледај сличности и разлике међу њима!

ЗАПАМТИ

Религија се јавља у више верских организација: црква, деноминација, секта и култ. Црква, џамија и синагога главне су и највеће верске организације у хришћанству, исламу и јудаизму. Оне имају много верника, дугу традицију и јасна правила. Деноминације су мање верске гране у оквиру једне религије. Припадају истој религији, али имају одређене разлике у веровањима и обичајима. Секте су мање групе које имају другачија тумачења и често строжа правила од главне религије. Култови су затворене групе са снажним и ауторитарним вођом који има велику контролу над члановима. У новије време појављују се и нови религијски покрети, који комбинују различита веровања и дају људима више личне слободе у духовности.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Које су карактеристике цркве, деноминације, секте и култа?
2. Шта су нови религијски покрети?
3. Који су разлози који доприносе појави нових религијских покрета?
4. Наброј неколико најпознатијих нових религијских покрета!

17. СЕКУЛАРИЗАЦИЈА

„Живећи у секуларном добу значи имаћи избор – вероваћи или не вероваћи.“ – Чарлс Тејлор

Са развојем науке и технологије, многе појаве које су људи раније објашњавали религијом (природне катастрофе, болести, кретање планета) данас имају научно објашњење. Због тога су људи почели више да се ослањају на разум и доказе, а не само на веру. У прошлости, посебно у средњем веку, религија је имала веома велики утицај на свакодневни живот. Верске институције нису бринуле само о духовном животу, већ су имале и снажну политичку моћ. Утицале су на владаре, законе и начин управљања државом.

У савременим друштвима стање је другачије. Демократске државе граде своје политике независно од верских учења и институција. Демократска власт извире из народа, а не од бога. Иако је религија уставно загарантовано људско право, она не учествује у доношењу политичких одлука. Процес у коме религија постепено губи централно место у јавном, друштвеном и политичком животу назива се **секуларизација**.

Са секуларизацијом религија постаје лично и приватно опредељење појединца. То не значи да она нестаје, већ да се одваја од државе, образовања, законодавства и других јавних сфера. Ово је посебно уочљиво у савременим државама, јер оне дају предност науци и образовању.

Република Северна Македонија је, према Уставу, секуларна држава. То значи да се у њој примењују принципи секуларизације, као што су одвојеност религије од државне власти и једнак однос према свим грађанима, без обзира на њихову верску припадност.

Истражи према ком члану Устава Републике Северне Македоније су утврђена религијска права грађана. Пронађи и цитирај реченицу којом се Македонија дефинише као секуларна држава.

Македонско друштво је мултирелигијско. Регистровано је двадесетак цркава (пет је уставно поменуто), десетак верских заједница и више религијских група. Стално присуство више религија не значи да се сви грађани идентификују с неком од њих. Слобода верског избора подразумева могућност да појединац прихвати одређену религију, али и право да не припада ниједној.

Грађани који се не идентификују с верским учењима и немају религијску припадност називају се **атеисти**. Атеизам је лични избор и израз слободне воље, без наметања или обавезе. У секуларној држави, каква је Република Северна Македонија, атеисти имају једнака права с верницима свих религија, док држава остаје неутрална према њиховим уверењима.

Из свега наведеног може се закључити да секуларизација омогућава верску слободу као индивидуални избор, равноправност међу верским заједницама и поштовање различитости у савременом друштву.

РЕЛИГИСКИ КОНФЛИКТИ

*„Верска нешолеранција извор је сџалних сукоба међу људима.“
– Џон Лок*

Религије у својој суштини садрже снажну **етичку компоненту**, која представља једну од њихових најупечатљивијих карактеристика. Кроз њу, религије позивају на мир, љубав, толеранцију, поштовање и суживот. Ниједна религија у својим основним учењима не промовише зло, мржњу или насиље. Ипак, стварност често показује другачију слику. У пракси, религија неретко постаје основа за поделе, неспоразуме и нетрпељивост, а кроз историју, па и данас, религијске разлике понекад прерастају у мржњу и оружане сукобе.

Сукоб између појединаца или група који проистиче из различитих религијских ставова назива се религијски сукоб. Он може почети као вербално неслагање, али ескалирати у физичко насиље, дискриминацију или дуготрајне сукобе. Разлози за религијске сукобе су разноврсни и најчешће обухватају религијска неслагања, тежњу ка моћи и доминацији, историјске околности, политичку контролу, као и повезаност вере с етничким идентитетом.

Историја бележи бројне примере оваквих сукоба. Крсташки ратови, вођени између хришћана и муслимана на позив папе Урбана II за ослобођење свете земље Јерусалима, представљају најпознатије примере. Израелско-палестински сукоб, који укључује припаднике јудаизма и ислама, такође представља сложен сукоб повезан с територијом, политичком моћи и контролом над светим местима. Религијски сукоби могу се појавити и унутар једне религије као последица раскола око верских учења и превласти, што се види у сукобима између сунита и шиита у исламу, као и сукобу између католика и протестаната у Северној Ирској.

Религијски сукоби најчешће су вишеслојни зато што не настају само због разлика у веровањима.

Израелско-палестински сукоб дугогодишњи је и сложен спор

Они су често повезани и с политичким, економским и етничким факторима као што су: борба за власт и утицај, негативни стереотипи и предрасуде, дискриминација, насиље и тероризам. Пошто су у њих укључени многи различити разлози и интереси, ови сукоби су сложени и тешко се решавају, а њихове последице осећају се дуго у друштву. Зато је кључно да се они превенирају.

У том правцу, државе и институције предузимају различите мере, као подстицање међурелигијског дијалога и сарадње, спречавање говора мржње у јавном простору, едукацију о различитим религијама кроз образовни систем, поштовање верских права грађана и јасно одвајање религије од државе кроз принцип секуларизације.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пажљиво прочитај следеће примере и утврди који су карактеристични за секуларну, а који за несекуларну државу:

1. У школи, у свакој учионици обавезно има верских симбола.
2. У оквиру редовне наставе ученици изучавају предмет Етика у религијама.
3. Када се доноси државни закон, обавезно је мишљење верских организација.
4. Држава не дозвољава абортус због верских забрана.
5. Грађани имају право да практикују неку веру или да буду атеисти.
6. Нерадни верски празници постоје за припаднике свих религија у држави, али и за дане који нису повезани с религијом (Дан рада, Дан државности и слично).

АКТИВНОСТ 2. Истражи које се активности повезане с међурелигијским дијалогом реализују у Републици Северној Македонији. Размисли какве нове активности би могле да се уведу с циљем унапређења међусобног разумевања и толеранције. Осмисли и реализуј активност у оквиру МИО-клуба у школи, а затим разговарај са друговима из одељења о личним и ширим добитима од међурелигијског дијалога за школу и заједницу

ЗАПАМТИ

Са развојем науке и технологије смањује се доминантна улога религије у друштву. Уместо да има централни утицај на државу и политику, као у прошлости, у савременим демократијама власт извире из народа. Овај процес назива се секуларизација и подразумева одвајање религије од јавних институција и њено свођење на лични избор и приватно опредељење. Иако религија преноси поруке о миру и толеранцији, она понекад може бити разлог за сукобе због различитих верских, етничких и политичких интереса. Зато су за спречавање религијских сукоба потребни дијалог, едукација, поштовање верских права и доследно поштовање принципа секуларне државе.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је секуларизација?
2. Која су религијска права загарантована грађанима у секуларној Македонији?
3. Који грађани су атеисти? Која су њихова права?
4. Шта је религијски сукоб?
5. Који су најчешћи разлози религијских сукоба?
6. Кроз које се димензије може сагледати религијски сукоб?
7. Шта је међурелигијски дијалог?
8. Каквим се активностима може подстаћи међурелигијски дијалог?

18. УМЕТНОСТ И ДРУШТВО

Умешношћ: одраз друшћива или умешношћ ради умешношћи?

- Карл Маркс

Један од основних начина на који људи изражавају своје мисли, осећања, жеље, доживљаје и погледе на свет јесте уметност. Уметничка креативност и имагинација изражавају се у различитим облицима као што су: сликарство, музика, плес, позориште, филм, архитектура, скулптура и књижевност. Уметност не служи само забави или естетском уживању, већ има и дубљу друштвену улогу – да прикаже стварност, да постави критику или изрази отпор према одређеним друштвеним појавама. Она је креативан одраз стварности кроз перспективу уметника, који кроз своје дело омогућава публици да сагледа свет из његовог угла.

Праисторијски лов на пећинском зиду

Уметност представља и један од најстаријих доказа постојања и развоја човека. Још код најранијих заједница, цртежи на пећинским зидовима сведоче о њиховом начину живота, њиховим навикама и степену развоја. Предмети за свакодневну употребу, украси, ношње, музички инструменти и друге творевине представљају важне изворе кроз које данас можемо реконструисати културу, традицију и идентитет различитих друштава и цивилизација. Управо зато су уметност и друштво у сталној и двосмерној вези.

Једна од кључних функција уметности јесте да одрази друштво и време у коме настаје. Уметничка дела и грађевине из

различитих историјских периода јасно приказују утицај друштвених околности на стваралаштво. У античком периоду уметност се повезује с религијом и идеалима хармоније и савршенства, најчешће кроз храмове и скулптуре посвећене боговима. У средњем веку доминира религија, што се одражава кроз изградњу храмова и стварање дела с верским мотивима. Ренесанса доноси преокрет с интересовањем за науку, човека и реалистички приказ света. За време индустријске револуције, уметност одсликава живот радника и социјалне промене, док у периодима ратова постаје израз страдања, губитка, отпора и борбе за слободу. Савремена уметност је пак, често усмерена ка будућности и експериментише с новим формама и идејама.

Изложба савремене уметности

Иако се уметност мења кроз време, одређени мотиви остају присутни у свим епохама. Теме као што су љубав, мајка, дом, отаџбина и људска егзистенција универзалне су и стално се прерађују на нове начине, што чини уметност трајним и значајним делом људског друштва.

Изабери по једно дело из сваког периода друштвеног развоја и сагледај како приказује време у коме је настало!

ДРУШТВЕНО АНГАЖОВАНА УМЕТНОСТ

„Уметност не може да промени друштво, али може да укаже у ком правцу друштво може да се промени.“ – Теодор Адорно

Погрешно је уметност схватити само као обичан одраз стварности. Осим што приказује стварност, уметност има и критичку улогу – она може да укаже на друштвене проблеме, подстакне промене и буде покретач нових идеја и начина размишљања. Кроз уметничко стваралаштво развија се критичко мишљење и подстиче јавна свест о важним питањима у друштву.

Када уметност има јасно изражену критичку поруку, а уметник активно изражава свој став и учествује у јавном животу кроз дебате, трибине или јавне наступе, тада говоримо о **друштвено ангажованој уметности**. У таквим случајевима, уметничко дело има конкретан циљ – да укаже на неправде, изазове размишљање и утиче на друштвене промене.

Пример друштвено ангажоване уметности јесте песма америчког музичара Џона Ленона из 1971. године, у којој се кроз музику и текст преноси порука о миру, једнакости и свету без подела.

Пронађи оригиналну изведбу поменуте песме и пажљиво слушај текст. Размисли коју поруку шаље песма и зашто се она сматра примером друштвено ангажоване уметности.

Џон Ленон за клавиром

И данас уметност није само израз естетике, већ и облик друштвеног ангажмана. Кроз критику и став према актуелним стањима, она делује као глас јавности и коректор друштвених појава подстичући свест, промену и одговорност.

Пронађи стрип аутора Пабла Стенлија направљен према поменутој песми Џона Ленона! Размотри га и анализирај поруку коју шаље!

ТЕХНОЛОГИЈА И УМЕТНОСТ (ВИРТУЕЛНА УМЕТНОСТ)

*„Када се технологија и креативност
сјоје, рађа се магија.“
– Неизвестни аутор*

Технологија, као нераздвојни део свакодневице савременог човека, значајно утиче и на развој уметности. Као резултат тога појављује се нови уметнички израз – **виртуелна уметност**. Она се ствара уз помоћ дигиталних и виртуелних технологија, уместо класичних материјала. Обухвата рачунарски израђене цртеже, слике и анимације, као и могућност доживљавања уметничких дела

ЗАМИСЛИ

Замисли да нема раја
Лако је ако покушаш
Нема пакла испод нас
Изнад нас само небо
Замисли како сви људи живе за данас
Замисли да нема земаља
Није нимало тешко
Да нема разлога за убијање или умирање
И да нема религије
Замисли како сви људи живе своје животе у миру рефрен:
Ти...
Можда кажеш да сам сањар Али нисам једини
Надам се да ћеш нам се једног дана придружити
И свет ће живети као једно Замисли да нема поседа Питам се да ли можеш
Нема потребе за похлепом и глађу
Наше братство људи
Замисли како сви људи
Деле цео свет
Ти...
Можда кажеш да сам сањар Али нисам једини
Надам се да ћеш нам се једног дана придружити
И свет ће живети као једно

Џон Ленон

преко VR-наочара. Публика може активно да учествује кроз додир, звук или покрет, што омогућава другачији начин доживљавања уметности.

Овај вид уметничког стваралаштва одражава све већу улогу технологије у животу људи. С обзиром на то да су дигитална комуникација, информисање, праћење културних и спортских догађаја, као и дељење емоција преко дигиталних платформи део свакодневне стварности, природно је да се мења и однос према уметности. Савремени уметници суочавају се с новим изазовима, али и с могућностима за експериментисање и стварање дела која не би могла постојати у физичком свету, већ једино у виртуелној средини.

Посета уметничкој изложби с наочарима за виртуелну реалност

Осим процеса стварања, технологија проширује и доступност уметности омогућавајући виртуелне посете музејима и галеријама, као и праћење концерата и фестивала из различитих делова света. На тај начин публика више није пасивни посматрач, већ активни учесник у доживљавању уметничког дела. Ипак, овакве промене отварају и значајна питања, међу којима и дилему да ли се виртуелна уметност може сматрати правом уметношћу или представља само производ рачунарске технологије.

„Посети“ виртуелну галерију по свом избору!

УМЕТНОСТ КАО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

„Да би уметност хранила корене наше културе, друштво мора да дозволи уметнику да следи своју визију где год ња она одведе.“ – Џон Ф. Кенеди

Осим бројних функција које обавља, уметност представља и „чувара“ културног наслеђа једног народа. У њу су уграђене традиције, вредности, обичаји, веровања и начин живота људи кроз различите историјске периоде. Кроз уметничка дела чува се и преноси културни идентитет, чиме се обезбеђује његов континуитет кроз време.

Македонско народно коло

Шарена џамија у Тетову

На тај начин, уметност испуњава и своју образовну улогу јер помаже младим генерацијама да се упознају са животом својих предака, открију сопствене корене и развију поштовање према културном богатству свог народа. Живот у мултикултурном друштву, какво је македонско, ствара могућност да становништво ужива у македонским и албанским колима и песмама, у Шареној џамији у Тетову, као једној од најупечатљивијих исламских грађевина на Балкану, у турским јелима, у ромским обичајима.

Баклава

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. По личном избору анализирај три савремена уметничка дела и упори их с три уметничка дела из различитих друштвених периода у прошлости! Направи анализу друштвених утицаја на дела која си изабрао/изабрала!

АКТИВНОСТ 2. Пронађи пример уметничког дела које је друштвено ангажована уметност! Анализирај циљеве које жели да постигне аутор дела!

АКТИВНОСТ 3. Направи неко дело по свом избору (цртеж, слику, песму, есеј, поему и слично) које ће имати елементе друштвено ангажоване уметности!

АКТИВНОСТ 4. Направи поређење између слике класичне уметности и слике виртуелне уметности! Уочи разлике и специфичности та два дела! Која ти се уметност лично више свиђа? Објасни зашто!

АКТИВНОСТ 5. Истражи и наброј бар пет уметничких дела која су део твог културног наслеђа!

ЗАПАМТИ

Уметност је један од основних начина којима људи изражавају своје мисли, осећања и доживљаје. Она се манифестује кроз сликарство, музику, позориште, архитектуру, скулптуру и књижевност. Не служи само за естетско уживање, већ приказује стварност, критикује друштвену неједнакост и одражава културу, традицију и идентитет људи. Историјски, уметничка дела представљају време у коме су настала, од античких храмова и скулптура, преко реализма ренесансе, до савремених експерименталних форми. Универзалне теме као што су љубав, отаџбина и егзистенција прерађују се кроз све епохе. Савремене технологије стварају нове форме интерактивне уметности, која чува традицију, преноси вредности и едукује младу генерацију о културном и историјском контексту друштва.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је уметност?
2. Кроз које се форме практикује уметност?
3. Каква је веза између уметности и друштва?
4. Шта значи када се каже да је „уметност у функцији друштвене акције“?
5. Шта се подразумева под друштвено ангажованом уметношћу? Наведи пример!
6. Шта је виртуелна уметност?
7. Које су карактеристике виртуелне уметности?
8. Каква је улога уметности у стварању и очувању културног наслеђа?

1. ДРУШТВЕНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА И СТРАТИФИКАЦИЈА

„Први човек који је озрадио комад земље и рекао „ово је моје“, а дрући су му ѿверовали, ѿрави је оснивач ѿривајине својине.“

– Жан-Жак Русо

Осим по биолошким карактеристикама, људи се разликују и према друштвеним карактеристикама. Биолошке карактеристике су оне с којима се човек рађа и оне проистичу из природних и наслеђених предиспозиција. Насупрот њима, друштвене карактеристике нису урођене, већ настају и обликују се у оквиру друштва.

У примитивним друштвима људи су били друштвено једнаки. Нису постојале значајне разлике које би их раздвајале, све је било заједничко, а приватна својина није постојала. Чланови заједнице подједнако су бринули о опстанку, сарађивали и делили ресурсе које су имали.

Појавом приватне својине над имовином, као што су земља и стока, почиње стварање друштвених разлика и неједнакости међу људима. Ове неједнакости присутне су кроз читав развој друштава, у различитим формама и с различитим интензитетом.

Процес кроз који се људи или групе у друштву разликују према улози, функцијама или ресурсима који-ма располажу на основу друштвене поделе рада назива се **друштвена диференцијација**. На пример, у савременим друштвима људи се диференцирају (разликују) према занимању које обављају: лекари, научници, занатлије, војници и слично. Друштвена диференцијација може бити и према другим друштвеним карактеристикама: пол, образовање, етницитет, вера, материјално стање и слично.

Друштвена диференцијација претпоставка је **друштвене стратификације**. Друштвена стратификација јесте хијерархијско рангирање људи у друштву на слојеве (стратуме) према богатству, угледу и моћи коју поседују. Место које појединац заузима у друштвеној хијерархији назива се **друштвени положај**.

Тежња људи ка једнакости довела је до стварања учења и идеологија чија је основа управо једнакост. Марксисте су оштри противници свих друштвених неједнакости, сматрајући да су оне вештачки створене и да не би требало да постоје међу људима. Њихова визија развоја друштва јесте **бескласно друштво** у коме су социјалне неједнакости сведене на минимум.

Насупрот овоме, представници функционализма сматрају да су друштвене неједнакости друштвено оправдане и да позитивно утичу на развој друштва. Према њима, неједнакост мотивише људе да се труде више и да постигну боље резултате.

НАЈПОЗНАТИЈИ СТРАТИФИКАЦИОНИ СИСТЕМИ

„Друштво је увек подељено на елиџу и неелиџу.“ – Вилфредо Парето

Место које ће појединац заузети на друштвеној хијерархији често не зависи само од његове жеље, амбиције или личних могућности. У највећој мери то зависи од **стратификационог система** у коме живи. У неким системима, напредовање и достизање вишег друштвеног положаја тешко је или чак немогуће, док у другима то зависи од труда и залагања појединца. У првом случају говоримо о **затвореним стратификационим системима**, а у другом о **отвореним стратификационим системима**. Најпознатији стратификациони системи јесу робовски, сталешки, кастински и класни. Они су карактеристични за одређене историјске периоде или за нека друштва.

Робовски стратификациони систем био је карактеристичан за робовласничка друштва. У њима су главни друштвени стратуми били робовласници и робови. Робство је било карактеристично за стара друштва. Али, у многим земљама оно је формално-правно постојало све до XIX века. На пример, у Британији до 1833. године, у Француској до 1848. године, у Русији до 1861. године, у Сједињеним Америчким Државама до 1865. године. Робови нису имали никаква права. Били су потпуно зависни од својих власника (у сваком смислу те речи) и у основи нису имали статус и третман људских бића. Нису имали никакве могућности за излазак из тог друштвеног положаја.

Сталези су историјски карактеристични за феудална друштва. Били су затворене друштвене групе. Постојала су три главна staleжа: сељаштво, свештенство и племство. Сваки staleж имао је своја права и обавезе које су се међусобно разликовале. Друштвени положај појединца није могао да се промени, стицао се рођењем и био је наследан. Ако су родитељи били слуге или земљорадници, то су била и њихова деца. Племићка позиција такође се наслеђивала. Деца из племићке породице од рођења су стицала титуле које су одређивале њихов друштвени положај. Друштвена дистанца између staleжа одржавала се традиционалним нормама и обичајима, утврђеним верским утицајем.

Персијски роб

Сељак и племић

Хијерархијска пирамида кастинског система

данас има велики утицај на уређење односа међу људима. Тако, припадност касте и даље утиче при склапању бракова, пријатељстава, могућностима за образовање и слично.

Кастински систем део је хиндуистичке традиције и описан је и регулисан у верским текстовима. Религија одређује права и обавезе сваке касте. Свака каста има своје ритуале и правила у вези с концептом „чисто – нечисто“. То је снажна брана против мешања чистог с нечистим, односно једне касте с другом.

Прелазак из ниже у вишу друштвену класу

Каста јесте друштвена група карактеристична за затворени стратификациони систем у Индији. Кастински систем састоји се од пет главних каста. Њихове улоге осмишљене су слично функцијама делова људског тела: **брамани** су глава (свештеници и учитељи); **каштрије** су рамена (војници и владари); **вајшије** су колена (трговци и земљорадници); **шудре** су стопала (радници и слуге) и **далити** или **недодирљиви** – изван телесне симболике, традиционално су искључени и дискриминисани. Иако се још од педесетих година прошлог века власти у Индији залажу за укидање кастинског система, он и

Класа јесте друштвена група карактеристична за модерни **стратификациони систем**. Он се на историјској сцени појављује током XVIII века у модерним западним друштвима. Његово појављивање и снажан продор на историјску сцену повезани су с два друштвена процеса: капитализмом и либерализмом, односно демократизацијом. Данас је он најдоминантнији стратификациони систем у друштвима западне цивилизације и у већем делу остатка света. Класе су **отворене стратификационе групе**. Могућа је промена друштвеног положаја појединца – како навише, тако и наниже.

Класе су предмет истраживања многих социолога, посебно Карла Маркса и Макса Вебера. Маркс поделу класа посматра са аспекта својине над средствима за производњу. На тој основи разликују се две основне друштвене класе: капиталисти и радници. Према Марксу, они су у сталном сукобу. Вебер је проширио дефиницију, укључивши и **социјални статус** и **моћ**, па се према њему људи групишу не само према својини над средствима за производњу, већ и према богатству, имовини, угледу и моћи коју имају у друштву.

Према неким социолошким гледиштима, у савременим друштвима, због нових економских законитости, концепт класне поделе постаје сложено питање. Иако људи припадају одређеној класи, концепт класне поделе губи значење код савременог човека. Та припадност више није део његовог идентитета, па се савремени човек не идентификује према припадности одређеној класи, већ према припадности нацији, роду, узрасту, животном стилу и слично. Према другим социолозима, наглашавање етничког, родног, узрадног и културног идентитета као важнијих чини се на рачун класног идентитета. С циљем да се замагле све веће неједнакости у друштвима, као и неједнакости међу њима, наглашава се примат културних идентитета. Уместо о класној политици, говори се о идентитетској политици. Велику улогу у томе играју идеолошки механизми повезани с потрошачким друштвом и менталитетом. Уз њихову помоћ, данас се као основа и извор друштвених неједнакости појављују и друге друштвене разлике.

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ПРЕМА РАЗЛИЧИТИМ ОСНОВАМА

„Људи се рађају једнаки, али их друштво чини неједнакимима.“
– Жан Жак Русо

Погрешно је стећи утисак да се друштвене неједнакости темеље само на материјалним ресурсима којима располаже појединац. Друштвене неједнакости данас настају по више других основа, а овде ћемо се задржати на неким од њих.

Узраст може бити кључан у третману одређене циљне групе, посебно у односу на обавезе, привилегије, могућности и слично. Тако, норме и санкције нису исте за децу и за одрасле. Очекивања друштва у погледу улога, права и обавеза прилагођена су узрасту оних који треба да их извршавају. У одређеним ситуацијама, узраст може представљати предност (на пример, виша плата због већег радног искуства), али и препреку (теже запошљавање због смањене ефикасности). Друштво такође ствара културне норме које могу довести до негативних предрасуда и дискриминације према одређеним узрастним групама. Неједнакошћу и дискриминацијом на основу узраста најчешће су погођени млади и старији. Ова појава назива се еџизам (енгл. ageism). Она представља облик дискриминације или предрасуде на основу узраста људи.

Пол у многим друштвима представља основу за додељивање друштвених улога, могућности, права и обавеза. Неједнак друштвени третман два пола кроз историју довео је до дискриминације жена, што је ограничило њихово укључивање у друштвени живот. На пример, жене у Швајцарској добиле су право гласа тек 1971. године. Ограничавање образовања за жене ограничило је и њихов лични и професионални развој. Савремена друштва теже смањењу полних неједнакости и потпуном изједначавању права мушкараца и жена на свим пољима.

Приказ неједнаког вредновања рада према полу

Полна стратификација и данас је присутна у многим друштвима, па и у нашем. Она значи неједнаку расподелу моћи, ресурса и привилегија између мушкараца и жена. При томе, један пол (обично мушкарци) има већу контролу над економским, политичким и социјалним ресурсима. Пример за то јесте нижа просечна плата жена за исти рад и исто радно место у поређењу с мушкарцима.

Полна стратификација често се повезује с родном стратификацијом. Родна стратификација односи се на неједнакост засновану на друштвено конструисаним улогама и очекивањима у вези с биолошким половима (родне улоге). На пример, друштвено очекивање је да се жене брину о деци и породици (што су друштвено мање вредноване активности), а да се мушкарци баве боље плаћеним и угледнијим (обично конструисаним као „мушким“) занимањима.

Етничка припадност у многим друштвима основа је за неједнак третман и разлог за ограничавање у образовању, запошљавању, учешћу у политици, приступу ресурсима и слично. Ово може довести до социјалне неједнакости и маргинализације одређених етничких група. На тој основи, у социологији се говори о **етнокласи**. На пример, када у једном друштву најниже плаћене послове обављају припадници неке етничке заједнице.

Религијска припадност може бити разлог неједнакости, посебно ако је реч о мањинској религији. Ономогућавање права одређених група на основу религијске припадности често се уочава у немогућности обављања свакодневних активности, омаловажавању или дискредитацији. Овакве ситуације доводе до религијских сукоба.

Место становања најчешће се уочава у разликама између становништва које живи у урбаним и оног које живи у руралним деловима земље. Становништво у руралним подручјима често има тежи приступ образовању, јавном превозу, могућностима за културне и спортске активности и здравственим услугама. Ове неједнакости могу довести до социјалне искључености.

Савремена друштва теже да смање или потпуно искључе неједнакости по било којој основи и свим грађанима пруже једнака права и слободе, као и једнаке могућности за напредак.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пажљиво прочитај текст о броду Титаник и одговори на питања испод њега!

Титаник – синоним за неједнакост“

Када је Титаник ударио у санту леда, паника није била иста за све. Путнике прве класе пробудили су стјуарди, смирено их извели на палубу и прве упутили ка чамцима за спасавање. Жене су носиле крзнене капуте, а мушкарци су имали времена да се опросте. На доњим палубама, путници треће класе још увек нису знали шта се дешава. Врата између класа била су затворена, а ходници су деловали збуњујуће. Када су коначно стигли на палубу, многи чамци већ су били спуштени у море – полупразни, али недоступни за њих. Док је брод тонуо, нису тонули само челик и дрво, већ и илузија о једнакости. Титаник је постао симбол друштва у коме је класна припадност одлучивала ко ће преживети, а ко ће нестати у хладној тами океана.

Уметнички приказ потонућа „Титаника“

ПИТАЊА: Како се разликовао третман путника прве и треће класе приликом потонућа Титаника? На који је начин класна припадност утицала на приступ чамцима за спасавање? Који конкретни примери из текста показују социјалну диференцијацију међу путницима? Зашто су путници треће класе касније сазнали за опасност? Какву су улогу имале физичке баријере (палубе, затворена врата) у процесу спасавања? Како је социјална стратификација утицала на шансе за преживљавање путника? Зашто се може рећи да је Титаник симбол неједнакости у друштву? Како пример с полупразним чамцима илуструје неправду међу класама? Објасни на примеру из текста да ли је класна подела на броду била формална или неформална. Шта текст показује о вези између социјалног статуса и вредности људског живота?

АКТИВНОСТ 2. Истражи нуклеарну несрећу у Чернобиљу из 1986. године с аспекта начина на који су спасавани и евакуисани становници региона. Ко је имао предност с обзиром на то да се догађај одиграо у периоду Совјетске Украјине, социјалистичког једнопартијског система (бескласног друштва)!

ЗАПАМТИ

Људи се, осим по биолошким, разликују и према друштвеним карактеристикама које настају и обликују се у друштву. Појавом приватне својине развијају се друштвене разлике и неједнакости, што доводи до друштвене диференцијације и стратификације – хијерархијског рангирања људи према богатству, моћи и угледу. У историји су постојали различити стратификациони системи, као што су робовски, сталешки, кастински и класни систем, при чему су неки били затворени, а други су омогућавали мобилност. Социолошке теорије различито тумаче неједнакости: марксизам их сматра неправедним и повезаним с класном поделом, док их функционализам сматра друштвено корисним. У савременим друштвима неједнакости се не темеље само на економској основи, већ и на узрасту, полу, роду, етничкој и верској припадности, као и месту становања. Упркос томе, савремена друштва теже смањењу ових неједнакости и обезбеђивању једнаких могућности за све.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је друштвена диференцијација?
2. Шта је друштвена стратификација?
3. Какав је став марксиста и функционалиста према друштвеним неједнакостима?
4. Шта су отворени, а шта затворени стратификациони системи?
5. По чему се разликују сталежи, касте и класе?
6. Наведи по један пример за сваку од наведених основа друштвене диференцијације и откриј како се савремена друштва боре против њих?

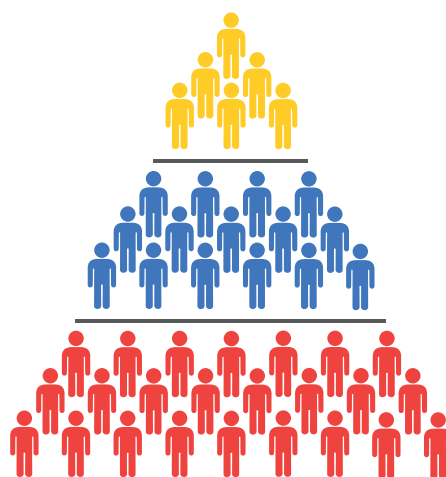
2. ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ

„Друштво сваком појединцу додељује место и улогу.“ – Емил Диркем

Место које појединац заузима у друштву назива се **друштвени положај**. Он може бити наслеђен (од породице) или стечен (личним залагањем појединца). Друштвени положај утиче на појединца на више начина: на његов животни стил, интеракцију с другим људима, могућности које има, као и на његово учешће у друштвеним процесима. У отвореним стратификационим системима појединац може утицати на свој друштвени положај и мењати га.

Ради лакшег разумевања система друштвене стратификације у савременом друштву, у социологији се он често сликовито приказује кроз такозвану **стратификациону пирамиду**. Пирамида је подељена на три дела, при чему сваки део представља једну друштвену класу. **Нижња класа** налази се на дну пирамиде, **средња класа** смештена је у средњем делу, док **виша класа** заузима најужи део, односно врх пирамиде. Ова подела одговара реалној слици расподеле људи у друштвима, при чему највећи део њих припада нижој, односно радничкој класи, а најмањи део налази се на врху друштвене хијерархије.

Појединац заузима своје место у одређеној друштвеној класи на основу три основна критеријума: **богатство, моћ и углед**. Богатство представља материјални капитал којим располаже појединац. Моћ је могућност појединца да утиче на понашање других, чак и против њихове воље, док углед означава мишљење и вредновање које остали чланови друштва имају о некоме.

Стратификациона пирамида

Приказ социјалног јаза

Рангирај богатство, моћ и углед према својим амбицијама! Шта ћеш ставити на прво, а шта на последње место? Објасни зашто!

Кроз ове критеријуме сагледава се суштина друштвене стратификације: друштвене групе састављене од појединаца **хијерархијски су рангиране**, при чему су највише постављене групе најпривилегованије, а најниже рангиране чине депривилеговани или дискриминисани и обесправљени појединци у друштву.

У оквиру друштвених класа постоје **друштвени слојеви**, који су резултат поделе рада и постојања великог броја различитих занимања. Ово доводи до додатног раслојавања, при чему својина над средствима за производњу више није једини предуслов за припадност одређеној класи. На пример, власник вулканизерске радње може имати ниже приходе од хирурга који нема сопствену болницу, иако је вулканизер власник капитала. На тај начин се у оквиру сваке класе формира више слојева (на пример: **нижи, средњи и виши слој у оквиру ниже класе**). Оваква подподела постоји унутар свих друштвених класа

Из овога можемо резимирати да слојеви представљају подгрупе или „подскупове“ класа и приказују унутрашњу диференцијацију у њиховим оквирима. Разлике међу слојевима заснивају се на више критеријума као што су престиж, образовање, приходи и професија. Припадници истог слоја имају сличне животне услове, образовање и начин живота. Разлике међу припадницима истог слоја мање су у поређењу с разликама међу припадницима различитих слојева, а још израженије су у односу на припаднике других класа.

Као код класа, тако и код слојева постоји разлика у **социјалном статусу**. Припадници виших слојева уживају привилегованији друштвени положај, док нижи слојеви располажу мањим престижом, моћи и животним могућностима.

ДРУШТВЕНА ПОКРЕТЉИВОСТ

„Образовање је најмоћнији механизам кроз који друштво репродукује или мења своју структуру.“ – Пјер Бурдије

Друштвена покретљивост учи нас да је сваки корак важан

Идеја савременог човека (и његов најчешћи циљ) јесте припадност вишем друштвеном слоју, а тиме и вишој класи. Он то постиже кроз боље образовање, културни капитал којим располаже, вештине, предузетнички дух који има и слично. Али, поред ових личних компетенција које поседује, важан фактор јесу и породично порекло, друштвене околности, развој економије у којој ради и слично. Сви ови фактори и околности омогућавају појединцу да се „креће“ кроз стратификациону пирамиду по такозваној стратификационој лествици и да напредује (креће се навише), али и да назадује (креће се наниже). Ово кретање појединца назива се **друштвена покретљивост**.

вост или **друштвена мобилност**. Она може бити хоризонтална или вертикална.

Хоризонтална покретљивост односи се на промену друштвене улоге појединца, али не и на промену друштвеног слоја или класе. На пример: Илир ради у Бироу за развој образовања као млађи саветник и после неколико година постављен је на радно место руководиоца. Плата ће му се незнатно повећати, али то није довољно да промени друштвени слој.

Вертикална покретљивост значи промену друштвеног положаја појединца и подразумева промену друштвене или класне припадности. Ова покретљивост може ићи у правцу побољшања или погоршања положаја. На пример: Иван је вредан радник у предузећу, али нема високо образовање да би напредовао. Он одлучује да упише факултет, што ће му омогућити боље радно место.. Убрзо после дипломирања, Иван заузима високу позицију у предузећу уз знатно већу плату и привилегије. На тај начин, он из више-ниже прелази у средње-средњу класу. Осим кроз образовање, виши друштвени положај може се стећи и склапањем брака, политичким ангажовањем, породичним наслеђем...

Хоризонтална и вертикална покретљивост могу бити унутаргенерацијске или међугенерацијске.

Унутаргенерацијска покретљивост јесте када се промена друштвеног положаја на стратификационој лествици дешава у различитим периодима живота појединца. Такав је пример с Иваном.

Међугенерацијска покретљивост јесте када се покретљивост појединца пореди с његовим родитељима. На пример, син постаје руководиоца у министарству, а отац му је радник у фабрици. Син се, у односу на свог оца, креће навише на стратификационој лествици.

Друштвена покретљивост већа је и реалније остварива у савременим друштвима.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Истражи ко су најбогатији људи у свету и у региону у протеклој години. Направи листу занимања којима се баве! Истражи колико су моћни у свом окружењу и како користе своју моћ!

АКТИВНОСТ 2. Направи анализу друштвене покретљивости чланова једне породице (да би ти било лакше, искористи породично стабло). Распитај се о друштвеном положају чланова две-три генерације уназад и анализирај покретљивост са свих аспеката: да ли постоји вертикална, хоризонтална, унутаргенерацијска или међугенерацијска покретљивост? Који члан породице је достигао највиши друштвени положај у односу на остале? Како је дошао/дошла до тог положаја? Какав углед и моћ има код осталих чланова породице?

ЗАПАМТИ

Друштвени положај је место које појединац заузима у друштву и може бити наслеђен или стечен. Зависи од богатства, моћи и угледа и одређује животни стил, могућности и утицај појединца. У савременом друштву, стратификација се приказује као пирамида с нижом, средњом и вишом класом, а у оквиру класа постоје слојеви који се разликују према образовању, приходима, професији и престижу.

Друштвена покретљивост представља кретање појединца кроз стратификацијску лествицу и може бити хоризонтална (без промене класе) или вертикална (с променом друштвеног положаја). Она се може дешавати током живота појединца или упоређивати између генерација. У савременим друштвима покретљивост је израженија и остварљивија, посебно кроз образовање и личне способности.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је друштвена диференцијација?
2. Шта је друштвена стратификација?
3. У чему се разликују ставови марксиста и функционалиста у односу на питање друштвених неједнакости?
4. Који су отворени, а који затворени стратификациони системи?
5. Наведи карактеристике сталежа, каста и класа!
6. Шта је друштвени положај?
7. Која су три критеријума за рангирање појединца у друштву?
8. Шта су друштвене класе, а шта слојеви?
9. Шта је друштвена покретљивост?
10. Које врсте друштвене покретљивости постоје? Објасни их!

3. КОЛЕКТИВНО ПОНАШАЊЕ

*„Прво су дошли њо социјалисте, а ја сам ћушао – јер нисам био социјалиста.
Пошом су дошли њо синдикалце, а ја сам ћушао – јер нисам био синдикалац.
Пошом су дошли њо Јевреје, а ја сам ћушао – јер нисам био Јеврејин. Пошом су
дошли њо мене – и више није било никога да се заузме за мене.“*

– Маршин Нимелер

Човек је **индивидуа, појединац**, са својим мислима, идејама, ставовима и осећањима, што га чини посебним и јединственим. Ипак, да би живео квалитетан и испуњен живот, он живи у **заједници, у колективу**, где је утицај између њега и колектива узајаман. Колектив је група у којој појединац не делује изоловано, већ као њен део. При томе, он следи правила и норме групе. Колектив омогућава појединцу осећај припадности, солидарности и заједничке (колективне) одговорности. Колектив је друштвена средина у којој се појединац формира и делује у интеракцији с другима. У таквој средини, понашање појединца се обликује и добија специфичности, преузимајући део **колективног понашања** групе. Истовремено, он задржава индивидуалност која га карактерише. Колективно понашање може бити и спонтана реакција одређеног броја људи у непредвидивим ситуацијама. У каквом облику и с коликим интензитетом ће се манифестовати колективно понашање, у великој мери зависи од културолошких карактеристика друштвене средине. На пример, на фудбалској утакмици јапански навијачи понашају се дисциплиновано и организовано, а на крају утакмице заједно скупљају отпад с трибина. Енглески навијачи показују снажне емоције и гласно навијање, а у случају пораза и агресивно понашање.

Емил Диркем анализира **колективну свест** и њен утицај на индивидуалну свест. Његова констатација да „колективна свест доминира и утиче на индивидуалну свест“, може се уочити и у свакодневним ситуацијама. На пример, ако направиш анализу неких својих навика или понашања, приметићеш да си их преузео/преузела од својих вршњака.

Колективно понашање се манифестује кроз многе облике, а најчешћи су: гомила, јавност, публика, гласине, паника, друштвени покрети и други.

Гомила бразилских навијача

Гомила је просторно блиска група људи која реагује на заједнички догађај. Индивидуалност је секундарна јер се појединац у гомили ослања на реакције групе. Те реакције су најчешће емотивне и спонтане. Гистав Ле Бон сматра да се у гомили индивидуални ум потпуно губи и појављује се колективни ум који чини да се људи охрабре и делују храбрије услед опадања личне одговорности. Према њему, у гомили се смањује лична, а повећава колективна одговорност, и то чини да појединац осећа, мисли и понаша се сасвим другачије. На пример, навијачи после спортске утакмице уништавају јавна добра. Прате их и младићи који немају девијантно понашање, нити се слажу с оваквим поступцима. Једноставно, прихватају понашање гомиле.

Јавност је просторно удаљена група људи која има заједнички интерес, тему или проблем. За разлику од гомиле, мишљење јавности је рационално и засновано на информацијама. Људи, као део јавности, изражавају свој став преко отворених емисија, друштвених мрежа, анкета или дебата. Могу деловати у складу с мишљењем које имају о одређеној теми, на начин примерен рационалном деловању: преко петиција, захтева за измену закона, увођење закона и слично. На пример, најављена је изградња хотелског комплекса до саме обале језера, што ће нарушити еколошку средину. У реакцију против овог плана укључују се грађани из целе државе и потписују онлајн петицију за спас језера.

Паника је понашање вођено страхом и снажним емоцијама, најчешће изазвано неубичајеном или претећом ситуацијом. Она добија интензивнији карактер када се појединац налази у групи, јер утицај других људи појачава осећај несигурности. У таквим околностима, рационално размишљање значајно је смањено и често се замењује хаотичним и импулсивним деловањем. Паника се најчешће примећује у ситуацијама колективне евакуације или при појави непосредне опасности – када појединац посматра реакције људи око себе и поступа у складу с њима, без самосталне процене ситуације. Овакво понашање тешко се контролише. Због тога је изузетно важно да појединац покуша да остане смирен и прибран у својим поступцима. На пример, током вожње возом, путници добијају информацију о застоју у саобраћају и наводном брзом приближавању воза из супротног правца. Не проверавајући тачност информације, под утицајем страха реагују панично и неорганизовано и у гужви напуштају воз.

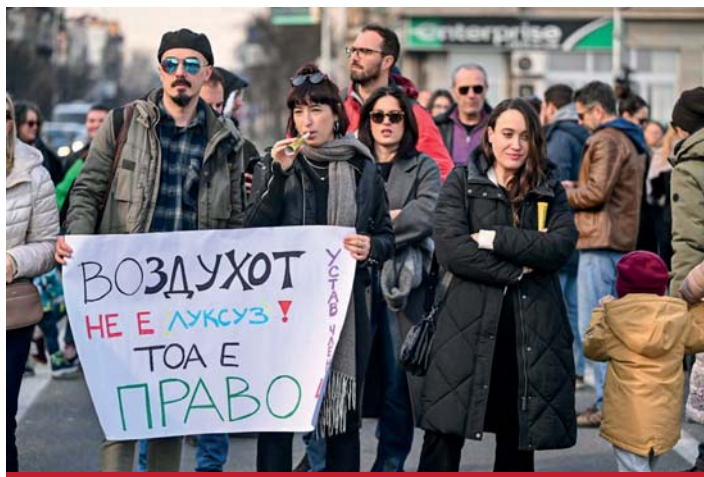
Гласине су непроверене и најчешће нетачне информације о одређеном догађају, случају или особи. Оне имају снажан утицај на мишљење и понашање људи, посебно када се шире у условима неизвесности. Негативна страна гласина јесте што могу изазвати колективну узнемиреност, страх, несигурност и погрешне реакције код шире заједнице. Због тога је изузетно важно да се код појединаца развија критичко мишљење и навика провере информација које круже у јавности. На пример, током пандемије короне, проширила се гласина да ће доћи до недостатка основних прехранбених производа. Подстакнути овим информацијама, грађани су масовно испразнили полице у супермаркетима, иако су надлежне институције стално обавештавале да нема опасности од таквог недостатка.

ДРУШТВЕНИ ПОКРЕТИ

„Када се људи окупе, рађа се снажа већа од сваког појединца.“

– Емил Диркем

Људи су у сталној потрази за нечим новим, другачијим, модерним, друкчијим, с жељом да оно што постоји учине бољим. Када жеља за променом добије колективну (заједничку) димензију и људи се удруже да би је остварили, а односи се на неку друштвену потребу, кажемо да настају **друштвени покрети**. Друштвени покрети јесу организоване колективне активности људи који имају заједничке циљеве и настоје да изазову или спрече неку друштвену појаву. Те активности најчешће су усмерене ка свакодневним потребама људи као што су правда, екологија, једнакост и слично.

Ваздух није луксуз! То је право.

Друштвени покрети настају када се у заједници јави проблем који погађа целокупно становништво. На пример, вандализам од стране групе младих или најава изградње стамбене зграде у парку због које би се посекло дрвеће и уништио јавни зелени простор.

На почетку, становници реагују појединачно, али временом схватају да је реч о **колективном проблему** јер понашање младих или уништавање парка утиче на безбедност, мир и квалитет живота целе заједнице.

Затим се појављују **иницијатори** и **лидери**, који обавештавају комшије и организују заједницу. Следе **конкретне активности**: састанци међу становницима, разговори с младима и њиховим родитељима, подношење петиција, мирни протести, обраћање локалним властима и коришћење медија и друштвених мрежа.

Кроз овакву **организовану** и **колективну акцију** грађани настоје да реше проблем, успоставе јавни ред и мир или сачувају јавну зелену површину.

НАЈПОЗНАТИЈИ ДРУШТВЕНИ ПОКРЕТИ

„Најпредак слободe и њравде никада се не њосџиже без колекџивне свесџи и удружене акције оних коџи њокушавају да њромене друшџиво.“
– Џон Сџџуарџ Мил

Еколошки покрети залажу се за заштиту природе од прекомерног загађења и урбанизације. Настају када грађани постану свесни последица загађења, које није опасност само у садашњости, већ остаје озбиљан проблем и за нове генерације. Настоје да утичу на политике које су у директној вези с еколошким проблемима. И данас је њихова активност усмерена највише на подизање свести код људи о еколошким проблемима и последицама.

Феминистички покрети настали су у XIX веку и њихов циљ је борба за родну равноправност између мушкараца и жена. Борба за женска права одвијала се кроз различите облике активизма: протесте, кампање, петиције, едукативне програме, утицај на законодавство и друго. Главни захтеви на којима се радило били су политичка права жена, једнак приступ образовању, заштита од родно засновано насиље, репродуктивна права и слично. И данас су активни на пољу рушења родних стереотипа и родне дискриминације у свим друштвеним сферама.

Мировни покрети усмерени су ка мирном решавању сукоба – активностима заснованим на ненасилним акцијама, мирним протестима, маршевима за мир, промовисању дијалога и слично. Настају као реакција грађана који постају свесни штете од ратова: неповратних губитака, људских и материјалних последица, нестабилности друштава која траје дуго после рата и слично. Имају велику улогу у изградњи културе мира код становништва.

Антирасистички покрети залажу се за једнакост међу људима и спречавање било које врсте дискриминације по расној основи. Јављају се као одговор на расну сегрегацију и дискриминацију, а начин њиховог деловања јесте

Еко-акција чишћења

Протестни феминистички марш

Антиратни марш

кроз: протесте, јавне кампање, едукативне програме, рушење предрасуда и утицај на политике и законе. Њихов циљ је изградња друштава у којима сви имају једнака права, слободе и могућности.

Друштвени покрети престају са својим активностима када се реши проблем због кога су настали.

Антирасистички слоган „Животи црнаца су важни“

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Направи анализу модних стилова које примећујеш у окружењу код својих вршњака! Анализирај како доносиш одлуке при куповини гардеробе! Шта је пресудно: да модел патика буде удобан и квалитетан или да буде најактуелнији и најчешће купован од стране твојих вршњака?

АКТИВНОСТ 2. Замисли да си део велике гомиле људи на јавном догађају, на пример концерту, протесту или спортском такмичењу. Опиши како се твоје мисли, емоције и понашање мењају када си у групи. Да ли се осећаш емотивније, под утицајем других или мотивисан/а да учествујеш у заједничкој акцији? Да ли би поступио/поступила исто да си сам/сама?

АКТИВНОСТ 3. Издвој један проблем за који сматраш да погађа и остале из твог окружења (школу, насеље, стамбену зграду и слично), покушај да пронађеш решење проблема и подстакнеш најближе да га активно спроведете! На пример: у дечјем парку испред зграде нема канти за отпатке. Са станарима околних зграда реагујте у општини да се проблем реши! Шта ћеш прво урадити? Како ћеш подстаћи суграђане да се активирају у решавању проблема? Како ћеш „пробудити“ њихову колективну свест?

АКТИВНОСТ 4. Размисли о мисли Мартина Нимелера датој на почетку лекције. Шта би се догодило да су људи реаговали да заштите своје суграђане? Шта би се променило? Сазнај у којим је околностима изречена ова мисао!

АКТИВНОСТ 5. Подстакни другове из одељења да играју игру покварени телефон. Дај им дужу реченицу и пренесите је један другом. На крају, када последњи каже шта је чуо, приметићете колико ће се крајња реченица разликовати од почетне, оригиналне. Ово је прави пример да уочиш како се шире гласине!

ЗАПАМТИ

Човек је индивидуа, али живи и формира се у колективу, где постоји узајамни утицај између појединца и групе. Колективно понашање појављује се у различитим облицима као што су гомила, јавност, паника и гласине. При томе, у одређеним ситуацијама индивидуална свест може бити потиснута колективном, као што објашњава Емил Диркем. Када заједнички проблем подстакне организовану и усмерену активност за друштвену промену, настају друштвени покрети. Они теже решавању питања екологије, родне равноправности, мира и антирасизма, користећи протесте, петиције и јавне кампање. Друштвени покрети постоје све док се не постигне циљ због кога су настали.

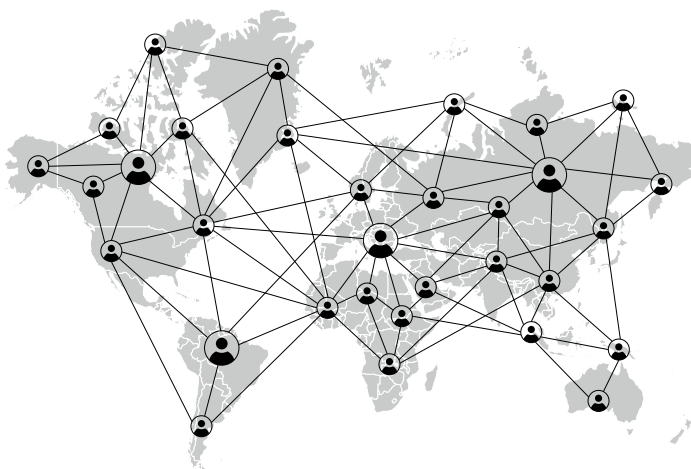
ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је колективно понашање?
2. Која свест доминира код појединца према Емилу Диркему?
3. Шта је гомила, а шта јавност?
4. Како настају друштвени покрети?
5. Који је главни циљ друштвених покрета?
6. Када друштвени покрет престаје да постоји?
7. Који су најпознатији друштвени покрети? Који су њихови циљеви и како делују?

4. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

„Глобализација значи да су локално и глобално повезани на начине који утичу на свакодневни живот људи.“ – Енџони Гигенс

У свакодневном животу веома често наилазимо на појам глобално у различитом контексту: свет је глобално село, глобално загревање, глобални проблем, глобални капитал, глобална политика, глобализација. Поставља се питање какво је значење појма који се може користити у толико различитих области и ситуација.

Глобализација повезује људе широм света

Реч глобус латинска је реч и значи лопта, сфера, целина. У буквалном преводу реч **глобализација** значи процес повезивања и обухватања света као једне целине. Шта овај процес значи у стварности, у нашој реалности?

Данас је много лакше посетити град у некој европској земљи или државу на другом континенту него стићи до удаљеног планинског села у Македонији, посебно ако се не поседује сопствени превоз. Везе са светом толико су развијене и доступне да оно што је у прошлости представљало

удаљеност, данас је само лет од неколико часова. Далеке земље преко океана некада су биле предмет маштања и приповедања, а данас се могу виртуелно „посетити“ једним кликом на интернету. Информације о модним трендовима, новој песми омиљеног певача, трејлеру за најновији филм, ноћи доделе Оскара или спортским такмичењима најпознатијих тимова доступне су нам у истом тренутку у коме су доступне и целом свету. Присутни смо и тамо где нисмо, из даљине пратимо догађаје који су хиљадама километара далеко од нас. Ова све већа повезаност и међузависност држава, друштава и људи на светском нивоу назива се глобализација.

ВРСТЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

„Глобализација није само економски феномен; она повезује географију, културу и социјалне односе, стварајући свеи заједничких ризика и могућности.“ – Урлих Бек

Глобализација се одвија кроз економске, политичке, културне и технолошке везе, које доприносе смањењу значаја граница између држава. Иако оне и даље постоје практично и правно и означавају територију одређене државе, под утицајем глобализације границе постају све „невидљивије“ у свакодневном функционисању друштава. Оне нису препрека за сарадњу.

Сматра се да глобализација почиње у економском сектору.

Економска глобализација повезује светска тржишта

Економска глобализација обухвата лакше кретање робе, услуга, капитала, радне снаге, трговине и наплате. Појава мултинационалних компанија (Епл, Кока-кола, Најки, Зара) доводи до повећане сарадње између држава, али и њихове веће међузависности. Економски интереси стварају глобално (светско) тржиште у коме своје место може наћи свака држава са оним што нуди или тражи. На пример, можеш путовати кроз неколико земаља с различитом националном валутом, плаћати платном картицом и у свим земљама наћи производе мултинационалних компанија. Ако си некада наручио/наручила нешто преко Амазона, Темуа, гардеробу омиљеног брэнда или неку видео-игру, ти си део процеса економске глобализације.

Културна глобализација огледа се у могућности да се буде део шареног културног света. Мноштво језика, обичаја и различитих врста хране чини да се изађе из граница свог и осети свет различитог и далеког. Али, управо културна глобализација отвара дилему да ли свет постаје једна велика шарена култура или једна велика култура утиче на све остале. Да ли се свет суочава са вестернизацијом (утицајем западних култура, прихватањем западног стила живота као обрасца и животног стила)? Културни утицаји западних земаља лако превазилазе националне границе. На пример, ако одеш у неки локални ресторан, приметићеш да на менију има јела из различитих земаља (пица, донер, гирос, суши). Велика је вероватноћа да ћеш слушати светску, а не локалну музику, а име ресторана ће често бити страног порекла или значења.

Политичка глобализација можда највише утиче на наш живот, а тога смо најмање свесни. Кроз политичку глобализацију државе сарађују на интернационалном плану, формирају савезе, доносе важне одлуке о питањима која се тичу света и надилазе националне оквире. На пример, промене у законима о ауторским правима на нивоу ЕУ утичу на то која је музика доступна на Спотифају, Јутјубу или Епл мјузику, иако си у Македонији. Можеш слушати одређене песме или се претплатити зато што се компаније прилагођавају глобалним законима.

Друштвене мреже снажно су присутне у свакодневном животу

Социјална глобализација обухвата миграције, путовања, комуникацију путем друштвених мрежа и све облике интеракције који омогућавају осећај припадности широј, глобалној заједници. Она показује моћ комуникације и интеракције у савременом свету, јер појединци и групе могу утицати једни на друге и учествовати у глобалном животу без физичког присуства. Социјална глобализација истовремено мења начин учења, социјализације, стварања пријатељстава и обликовања друштвене свести. На пример, ако комуницираш с пријатељима преко Тиктока и Инстаграма и заједно пратите изазове, трендове и размењујете идеје о музици, одећи или видеима, и ви сте део социјалне глобализације.

МЕДИЈИ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Медији имају кључну улогу у процесу глобализације. Они омогућавају брзо и масовно ширење информација, посебно преко интернета, друштвених мрежа и телевизије. Они преносе модне, гастрономске и културне новости и чине их реалним и лако доступним за све. Тако, на пример, отварање Олимпијских игара могу пратити милиони гледалаца широм света у истом тренутку. Преко медија, појединци могу учествовати у различитим кампањама, изразити своје мишљење о друштвеним питањима и укључити се у онлајн хуманитарне акције и сличне иницијативе. Преко реклама промовишу производе који су предмет купопродаје и омогућавају куповину од куће.

Медији убрзавају и продубљују глобализацију зато што повезују људе, културе и идеје, чинећи да свет функционише као једна велика заједница. На пример, сваки пут када отвориш свој паметни телефон и укључиш се на неку друштвену мрежу, постајеш део глобализације. Медији те повезују с вршњацима широм света и стварају осећај да живиш с њима у истом (глобалном) простору.

ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ – АРГУМЕНТИ ЗА ИЛИ ПРОТИВ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

*„Свети њосијаје јединствено место, али не и једнако место.“
– Дејвид Харви*

Мишљења социолога о глобализацији су подељена. Једни је виде као позитиван процес, а други сматрају да она изазива више негативних последица. Први (глобалисти) верују да глобализација повећава повезаност међу људима, убрзава проток информација и подстиче технолошки развој. Према њима, она омогућава лакшу размену идеја, робе и услуга и доприноси напретку друштва. Други (антиглобалисти) истичу њене негативне стране. Они упозоравају да глобализација ствара економске неједнакости, слабљење локалних култура, повећану моћ мултинационалних компанија и штетан утицај на животну средину. Према њима, добити од глобализације нису једнако распоређене што ствара више проблема него што нуди решења. Сматрају да глобализација представља претњу за националне државе, посебно за мање. Велике и економски развијене државе користе јефтину радну снагу,

природна богатства мање развијених и сиромашних држава, а мултинационалне компаније стварају профит који се сматра обликом експлоатације.

Кројачи који раде за светска тржишта

Такође, антиглобалисти указују да снажан утицај глобалне културе на локалне културе може довести до њиховог потискивања и постепеног губљења културног и националног идентитета. Према њима, овакви процеси смањују значај традиција, језика и локалних обичаја, што представља озбиљну претњу културној разноврсности у свету.

Глобализација повезује државе и ствара лакшу трговину и путовања јер су границе „отвореније“, а транспорт робе и људи много је бржи и чешћи.

Ово је велика добит која носи и ризике. Када се роба и људи лакше крећу из једне у другу државу, могу се лакше преносити и недозвољене ствари (дрога или оружје). То омогућава криминалним групама или терористичким организацијама да делују у више земаља. Зато су за очување глобалне безбедности потребне добре мере заштите и међународна сарадња.

Једна од тема на коју антиглобалисти упућују најоштрије критике у процесу глобализације јесу **еколошки изазови и последице**. Повезивање света и функционисање глобалног тржишта, који се сматрају добитима глобализације, за антиглобалисте изазивају негативне последице. Густ и интензиван саобраћај и транспорт робе и сировина за глобално тржиште повећава емисију штетних гасова у атмосферу што директно доприноси глобалном загревању и климатским променама.

Поред тога, антиглобалисти указују да мултинационалне компаније често прекомерно експлоатишу природна богатства и ресурсе, посебно у мање развијеним државама, с циљем смањења трошкова и остваривања већег профита. У таквим условима, еколошки стандарди често се занемарују, што доводи до загађења земљишта, воде и ваздуха, као и до нарушавања еколошких система и губитка биодиверзитета.

Додатни еколошки проблем представља и масовна употреба амбалаже при паковању и транспорту производа. Ради заштите робе, али и из маркетиншких разлога, амбалажа је често непотребно удвостручена или вишеслојна, што ствара огромне количине отпада. Овај отпад се тешко рециклира и додатно оптерећује животну средину.

Према антиглобалистима, све ове појаве показују да глобализација, уколико није праћена строгим еколошким правилима и одговорним понашањем, може озбиљно угрозити животну средину и квалитет живота садашњих и будућих генерација.

Глобализација утиче на пораст температура

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Размисли и наведи по један пример за сваку врсту глобализације! Сагледај како си ти део овог процеса, и у којој врсти се најчешће препознајеш!

АКТИВНОСТ 2. Пажљиво проучи и додатно истражи позитивне и негативне стране глобализације! Поразговарај о ставу који ћеш заузети с блиским особама из окружења (породицом, пријатељима, друговима из одељења, наставницима). Упореди свој став с њиховим!

АКТИВНОСТ 3. Направи анализу пута једног производа који је наручен из неке глобалне онлајн продавнице. Колики пут треба да пређе да би стигао до тебе и колико је та врста куповине еколошки оправдана?

АКТИВНОСТ 4. Направи анализу еколошких навика грађана Републике Северне Македоније и упореди их с еколошким навикама грађана Републике Словеније! Како се једни, а како други брину о екологији у својој држави? Како Македонија прати глобалне еколошке политике?

ЗАПАМТИ

Глобализација је процес повезивања света у једну целину, при коме државе, друштва и људи постају све међузависнији. Она се одвија кроз економску, културну, политичку и социјалну повезаност, а медији и технологија имају кључну улогу у њеном ширењу и убрзавању. Захваљујући глобализацији, информације, роба, капитал и идеје крећу се брзо и лако преко граница.

Ставови о глобализацији су подељени: глобалисти је виде као могућност за напредак, развој и већу повезаност, док антиглобалисти упозоравају на економске неједнакости, културну доминацију, повећану моћ мултинационалних компанија и озбиљне еколошке последице. Тако, глобализација чини свет уједињенијим, али не и једнакијим.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Одакле потиче и шта означава реч глобализација?
2. Шта представља процес глобализације?
3. Шта је карактеристично за економску, политичку, културну и социјалну глобализацију?
4. Каква је улога медија у процесу глобализације?
5. Који су људи и групе глобалисти и за шта се залажу?
6. Који су људи и групе антиглобалисти и за шта се залажу?
7. Који еколошки изазови настају као последица глобализације?

5. ГЛОБАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ

„Миџрација није ѿроблем који ѿреба решиѿи, већ сѿиварносѿи којом ѿреба уѿрављаѿи.“ – Сѿивен Каслс

Повезаност и међузависност држава не одвијају се само преко интернета, медија, онлајн куповине или туристичких путовања. Напротив, оне се огледају и кроз физичко присуство људи на различитим просторима широм света. Механичко (физичко) кретање и пресељење људи с једног места на друго назива се **миграција**.

Миграције су уско повезане с процесом глобализације. Глобална економија ствара потражњу за радном снагом, образовним могућностима и новим тржиштима, што подстиче људе да се крећу преко граница. Истовремено, савремене транспортне и комуникационе технологије олакшавају пресељење и одржавање веза с домовином. Тако миграције постају једни од најочигледнијих показатеља глобалне повезаности и међузависности држава и друштва.

Мигрирање може бити привремено, односно на одређени временски период, као што је студирање или сезонски рад у другом граду или држави. Такође може бити трајно – када се појединац или породица преселе с намером да трајно живе у новој средини. Миграције се могу одвијати у оквиру једне државе – унутрашња миграција (на пример пресељење из села у град) или у другу државу, што се означава као спољашња или међународна миграција (на пример исељавање у иностранство).

Разлози за миграције су разноврсни. Најчешће су економске природе, односно потрага за послом и бољим животним стандардом. Миграција може бити мотивисана и жељом за бољим образовањем, квалитетнијим животним условима, бољом здравственом заштитом или здравијом животном средином. У одређеним случајевима, људи мигрирају због ратова, политичке нестабилности или других облика несигурности у матичној држави.

Једне од најмасовнијих и најчешћих миграција, посебно у периоду индустријске револуције, јесу миграције људи из села у градове, односно из руралних у урбана насељена места. Овај процес назива се процес урбанизације. **Град** је насеље с већим бројем становника, високом густином становништва и развијеном инфраструктуром, које представља економски, административни, културни и социјални центар шире околине.

Мигранти

Масовне миграције доводе до ширења градова који прерастају у такозване **мегалополисе** (грчки мегало – велики, полис – град). Ови велики градови заправо настају спајањем више градова и метропола у један мегалополис, град с административним центрима, индустријским капацитетима, услужним делатностима, модерном инфраструктуром, образовним и здравственим центрима, забавним парковима итд. Мегалополиси су показатељ да миграције нису само кретања људи кроз простор, већ изазивају и промену структуре и начина живота у целом друштву.

Токио, Јапонија

НЕОКОЛОНИЈАЛИЗАМ И НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ

„Оно што се назива ‘слободно шржишће’ често је слобода за јаке, а ограничење за слабе.“ – Ноам Чомски

Успостављање формалне политичке власти од стране напреднијих земаља у мање развијеним земљама назива се **колонијализам**. Колонизација подразумева политичку (управљање локалним становништвом), економску (експлоатација природних ресурса и радне снаге), културну (наметање језика, религије, образовног система) и територијалну доминацију (успостављање власти над туђом земљом). Највећи колонизатори били су Португалија, Шпанија, Британија, Француска и Русија. Створили су своје колоније у Америци, Африци и Азији у периоду од XV до XX века.

Ако се речи колонијализам дода префикс нео- (нов), добија се појам **неоколонијализам**. То представља процес савремене зависности при коме формално и правно независне државе падају под снажан економски, политички или културни утицај развијенијих и моћнијих држава.

Економска зависност ствара се кроз кредите, трговинске уговоре који одговарају моћнијој страни, као и инвестиције којима се експлоатишу радна снага и природни ресурси ради остваривања значајног профита.

Политички утицај манифестује се кроз мешање моћније државе у одлуке унутрашње политике слабије стране, као и кроз различите облике политичког условљавања.

Културни утицај један је од најочигледнијих облика и уочава се кроз прихватање стране хране, обичаја, вредности, језика и начина живота у целини.

Глобализација ствара услове у којима се неоколонијализам развија лакше и интензивније. Са променама које доноси, посебно у економској сфери, отвара се простор за већи утицај јачих на слабије државе. Управо у таквим околностима појављују се и учвршћују неоколонијални односи.

Либерализам је политичка и економска идеологија у чијем су центру пажње слобода и једнакост грађана, као и слободно тржиште с минималним утицајем државе. Либерализам је отпор према свим врстама недемократских облика власти (апсолутистичким, монархистичким, милитаристичким и слично). **Неолиберализам** је пак, нови либерализам и надограђује се на учење либерализма. Назива се „новим“ либерализмом зато што се залаже за смањење и укидање социјалних права запослених. Та права класични либерализам прихватио је под притиском радничких и других социјалних покрета. Неолиберализам се залаже за слободно тржиште, минималну улогу државе у економији, приватизацију јавних услуга и предузећа. Неолиберализам и глобализација уско су повезани зато што неолибералне економске политике стварају услове за слободно кретање капитала, робе, услуга и рада на глобалном нивоу. Глобализација, пак, шири ове принципе широм света, омогућавајући међународне инвестиције, трговинске уговоре и глобална тржишта.

Другим речима, неолиберализам је идеолошки и економски покретач економске глобализације. Приватизација, дерегулација и смањење државне контроле олакшавају транснационални бизнис и повећавају повезаност међу земљама. На тај начин, глобализација не само што шири економску слободу на тржиштима, већ и учвршћује утицај јачих економија на мање развијене земље.

Карактеристика	Неолиберализам	Неоколонијализам
Економска димензија	Слободно тржиште, приватизација, дерегулација	Зависност слабијих држава кроз кредите, трговинске уговоре и мултинационалне компаније
Политичка димензија	Смањена улога државе у економији	Утицај јачих држава на одлуке и политике слабијих држава
Социјална/културна димензија	Повећање социјалних неједнакости, смањена социјална заштита	Потискивање локалног идентитета, ширење културних вредности и навика јачих држава
Глобална димензија/последице	Лако кретање капитала и транснационалних бизниса, повећан утицај великих корпорација	Одржавање структурне зависности, економска и политичка доминација развијених држава

Неолиберализам и неоколонијализам имају значајне глобалне последице по савремени свет. Неолиберализам појачава економску повезаност између држава кроз слободно тржиште, приватизацију и слободно кретање капитала, али истовремено доприноси повећању социјалних и економских неједнакости. Због снажне међусобне зависности, економске кризе лако се преносе из једне земље у другу.

С друге стране, неоколонијализам ствара и одржава зависност слабијих држава од моћнијих кроз економски, политички и културни утицај. То доводи до експлоатације ресурса, ограничене самосталности у доношењу одлука и потискивања локалног идентитета. На глобалном нивоу, оба процеса доприносе продубљивању разлика између развијених и мање развијених земаља.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Замисли да си особа која мигрира из једне државе у другу. Напиши кратак текст (10–15 реченица) у коме ћеш одговорити на следећа питања: Зашто одлазиш? Из којих разлога (економских, политичких, образовних)? Која су твоја очекивања од нове земље у коју одлазиш? Шта мислиш, с којим би се изазовима суочио/суочила? Како ће се твоја одлука о одласку одразити на твоје ближње (породицу, пријатеље)?

АКТИВНОСТ 2. Направи анализу неке земље за коју сматраш да може бити „жртва“ неоколонијализма!

ЗАПАМТИ

Миграције имају значајне последице зато што мењају начин живота и доводе до урбанизације и стварања мегалополиса. Колонијализам је историјски обликовао глобалну економску и политичку неравнотежу, док неоколонијализам наставља зависност слабијих држава од моћнијих кроз економски, политички и културни утицај. Либерализам се као идеологија залаже за слободно тржиште и индивидуалне слободе, док неолиберализам појачава глобалну економску повезаност, али истовремено често продубљује неједнакост. Заједно, ови процеси повећавају разлику између развијених и мање развијених земаља. Они доносе и добити, али и озбиљне изазове за социјалну, економску и културну структуру света.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Шта је миграција?
2. Који су најчешћи разлози за миграрање?
3. Каква је веза између миграција и глобализације?
4. Шта је град, а шта мегалополис?
5. Шта је колонијализам, а шта неоколонијализам?
6. Шта је либерализам, а шта неолиберализам?
7. Које су глобалне последице неоколонијализма и неолиберализма?

6. ИНТЕРНАЦИОНАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

„Глобални проблеми захтевају глобална решења.“ – Урлих Бек

Самом глобализацијом света и међузависношћу земаља намеће се потреба за заједничким решавањем глобалних изазова. Изоловано деловање појединачних држава показује се као недовољно ефикасно. На пример, проблем глобалног загревања није решив на националном нивоу. Ако му приступи само једна земља из целог региона, а остале не предузму ништа, изазов не може бити решен.

Због потребе да државе сарађују и заједнички решавају проблеме од глобалног интереса, настале су интернационалне организације.

Једна од најпознатијих интернационалних организација јесте **Организација уједињених нација** (УН), која је настала после Другог светског рата. Основана је 1945. године, а њен циљ је да се одржи мир и спрече ратови. УН свој циљ постиже преко мировних мисија, хуманитарне помоћи, заштите људских права и програма за суочавање с климатским променама. Република Северна Македонија чланица је УН-а од 1993. године.

Светска банка формирана је 1944. године (после Другог светског рата) с циљем да помогне земљама у послератном периоду. То чини тако што обезбеђује кредите и формира фондове. Подржава пројекте развоја инфраструктуре, образовања, здравства и слично.

Залаже се за смањење сиромаштва у свету. Као негативна страна организације јесте то што њени пројекти често стварају економску зависност земаља које користе њене услуге. Република Северна Македонија чланица је од 1993. године.

УНИЦЕФ је интернационална организација која постоји већ седамдесетак година. Њен главни циљ је заштита деце и њихових права. Кључне области у којима делује јесу обезбеђивање здраве хране, борба против глади, образовање, заштита деце од свих врсти злоупотреба, здравство и социјална заштита. У Републици Северној Македонији УНИЦЕФ има канцеларију од 1993. године.

Седиште ОУН у Њујорку

Деца којима је помогао УНИЦЕФ

Охрид

Мартинке

НАТО је интернационална организација формирана 1949. године као организација земаља чланица за колективну одбрану у евентуалном рату. Организација функционише на три стуба: 1. колективна одбрана (одбрана територије сваке земље чланице); 2. управљање кризама (мировне мисије које обухватају земље које нису чланице НАТО-а); 3. кооперативна безбедност (удруживање и сарадња с другим организацијама). Македонија је чланица НАТО-а од 2020. године, као тридесета земља чланица.

УНЕСКО је агенција у оквиру УН-а, основана 1945. године. Идеја за њено формирање јесте да се учврсти мир у свету кроз сарадњу у области културе, образовања, науке и комуникација. Култура је једна од најпрепознатљивијих области деловања УНЕСКО-а. Организација води Листу светске баштине, чији је циљ заштита културних и природних локалитета изузетне вредности. У сфери образовања, УНЕСКО се залаже за инклузивно, правично и квалитетно образовање за све. У области науке обезбеђује подршку међународној научној сарадњи и одрживом развоју. Сектор за комуникације фокусира се на промовисање медијске независности и слободног приступа информацијама.

У Републици Северној Македонији под заштитом УНЕСКО-а јесте Охридски регион, који има двоструки статус – као природно и као културно наслеђе. Као нематеријално културно наслеђе заштићени су и мартинке и гласоечко певање.

Међународни монетарни фонд (ММФ) економска је организација основана 1944. године. Главни циљеви ММФ-а јесу девизна стабилност земаља чланица, могућност коришћења кредита, саветодавна помоћ, промовисање политика економског раста и борба против сиромаштва. Свака земља чланица уплаћује одређени износ, који зависи од величине њене економије. Република Северна Македонија чланица је ММФ-а од 1992. године и више пута је користила његове услуге.

Светска здравствена организација (СЗО), такође агенција при УН-у, формирана је 1948. године. Њено деловање је у области здравства, а главни задаци су: борба против болести (заразних и незаразних), вакцинација, промовисање здравих животних навика, едукација, израда протокола и препорука за безбедност, техничка и стручна помоћ земљама чланицама. Македонија је чланица СЗО-а од 1993. године, чиме је постала део глобалног здравственог система УН-а.

Чланство Македоније у овим интернационалним организацијама омогућава земљи да буде део глобалних структура и да, као држава, има приступ и учествује у решавању глобалних проблема. Добити су: већа безбедност, економска стабилност, међународна сарадња, заштита културног богатства, заштита деце и слично.

Предлог активности (ради се самостално или у групи)

АКТИВНОСТ 1. Пронађи симболе за све наведене организације! Анализирај њихово значење у односу на циљеве које имају!

АКТИВНОСТ 2. Истражи значење мартинки – с којим су обичајима повезане? У ком периоду године се обавља тај обичај? За које земље су карактеристичне као обичај? Истражи гласовно певање – за који је део Македоније специфично? Зашто је под заштитом УНЕСКО-а?

АКТИВНОСТ 3. Пажљиво истражи материјалне и нематеријалне делове културе којој припадаш и размисли шта би требало да се нађе на листи културних богатстава под заштитом УНЕСКО-а!

ЗАПАМТИ

Са глобализацијом појавила се потреба за заједничким решавањем и глобалних проблема, јер изоловано деловање није довољно ефикасно. Зато су формиране интернационалне организације попут УН-а, Светске банке, УНИЦЕФ-а, НАТО-а, УНЕСКО-а, ММФ-а и СЗО-а, које делују у областима: мир и безбедност, економски развој, заштита деце, култура, здравство и финансијска стабилност. Република Северна Македонија чланица је ових организација и преко њих учествује у решавању глобалних проблема. Чланство јој доноси добити као што су већа безбедност, економска подршка, међународна сарадња и заштита културног и друштвеног богатства.

ПРОВЕРИ И ПРИМЕНИ СТЕЧЕНО ЗНАЊЕ

1. Зашто су формиране интернационалне организације?
2. Какве изазове решавају интернационалне организације?
3. Наброј најпознатије интернационалне организације и наведи њихове карактеристике!
4. Које су добити Републике Северне Македоније од чланства у интернационалним организацијама?

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. BARLE Amndreja [et. al.], 1997, Sociologija – gradivo za srednje Sole,
2. Bošniak Zvonimir, Zlata Pašar i Anton Vukelić, 2020, Sociologija- udbenik za srednje škole, Zagreb: Klett
3. GIDDENS Anthony and Philip Sutton, 2022 Sociology, Polity
4. LABEL Jean-Paul et Adeline RICHET rédacteurs, Sciences économiques s & sociales, Paris: Hachette.
5. МАРШАЛ Гордон, 2004, Оксфордски речник по социологија, Скопје: МИ-АН
6. ТРАЈКОВА Гордана и МИРЧЕВ Димитар, 2020, Социологија за II година гимназиско образование (дополнето издание), Скопје: Македонска искра
7. ТРАЈКОВСКИ Ило 2019, Политичка социологија 1/2 Скопје: Филозофски факултет
8. ТРАЈКОВСКИ, Ило 2000, Социологијата – што е и како се практикува, Скопје: Матица
9. ТРАЈКОВСКИ, И, КРСТЕВСКИ, Т. ПЕТРУШЕВСКИ Зоран, 2009, Социологија, Скопје: Гоцмар.
10. Anthony Giddens; Philip W. Sutton, 2017, Sociology. Cambridge: Polity Press.
11. Anthony Giddens. Modernity and Self-Identity. Stanford: Stanford University Press.
12. John J. Macionis. Sociology. Boston: Pearson Education, 2019.
13. George Ritzer. Introduction to Sociology. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2015.
14. John J. Macionis; Ken Plummer. Sociology: A Global Introduction. Harlow: Pearson Education, 2012.
15. Émile Durkheim, The Division of Labor in Society. New York: Free Press.
16. George Ritze, The McDonaldization of Society. Thousand Oaks: SAGE Publications.
17. Марија Ташева, 2003, Социологија, Скопје: Филозофски факултет
18. Антоанела Петковска, 2009, Есеи од социологијата на културата, Скопје: Аз-Буки.
19. Чарлс Рајт Милс, 2019, Социолошка имажинација, Здружение на социолози, Скопје: Студентски сервис
20. Чарлс Рајт Милс, 2020, Елита на моќта, Здружение на социолози, Скопје: Студентски сервис

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

316(075.3)=163.41

ТРАЈКОВСКИ, Ило

Социологија : уџбеник за други разред гимназијског образовања / Ило Трајковски, Надица Таневска Јанева ; [превод са македонског језика Славица Тодорова]. - Скопје : Едука мак, 2026. - 222 стр. : илустр. ; 30 см

Превод на делото: Социологија : учебник за втора година гимназиско образование. - Библиографија: стр. 222

ISBN 978-608-4951-87-2

1. Таневска Јанева, Надица [автор]

COBISS.MK-ID 69377285

© **copyright, ЕДУКА МАК ДОО - Скопје 2026**

Умножување ове књиге, у целости или делимично, као и њено постављање на информатичке мреже, строго је забрањено. Ниједан део овог издања не сме се преносити, фотокопирати, снимати или дистрибуирати у било ком електронском или механичком облику без претходне писмене дозволе носилаца ауторских права.

УЏБЕНИК ЗА ДРУГИ РАЗРЕД ГИМНАЗИЈСКОГ ОБРАЗОВАЊА

СОЦИОЛОГИЈА

Уџбеник из Социологије намењен је ученицима другог разреда гимназијског образовања и израђен је у складу са наставним програмом Министарства образовања и науке Републике Северне Македоније.

Садржаји у уџбенику обрађују основне социолошке појмове и процесе: друштво и културу, социјализацију, друштвене групе и институције, као и савремене друштвене промене. Кроз објашњења, примера, питања и активности, ученици се подстичу да разумеју функционисање друштва и да развијају критичко размишљање о друштву и различитим друштвеним појавама.

Уџбеник има циљ да помогне ученицима да боље разумеју односе између појединца и друштва и да сагледају своју улогу у савременом свету.

